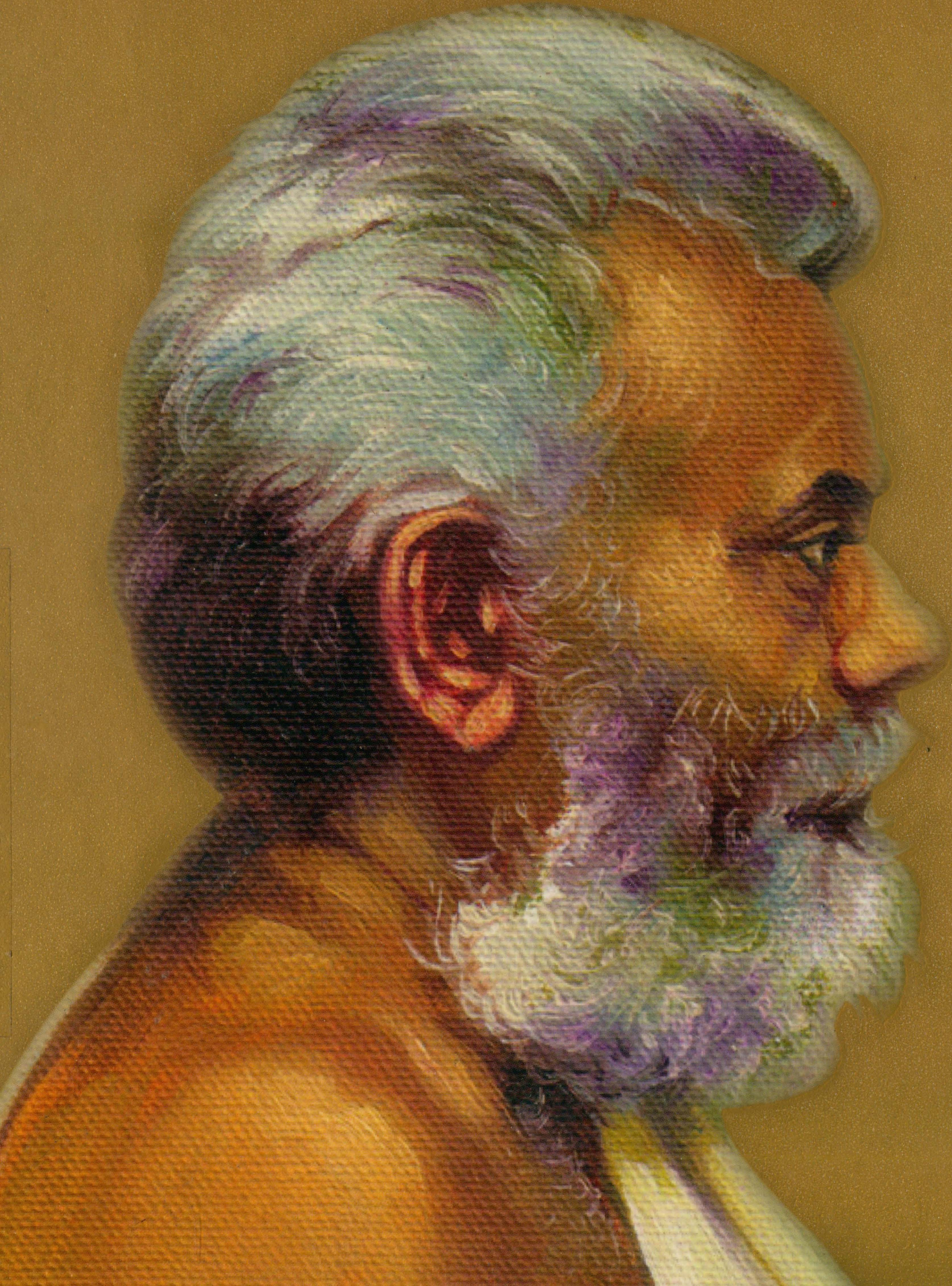

આદર્શ ગચ્છ
આદર્શ ગચ્છનાયક

શાસનસમ્રાટ ભવન ગ્રંથમાલા - ૭

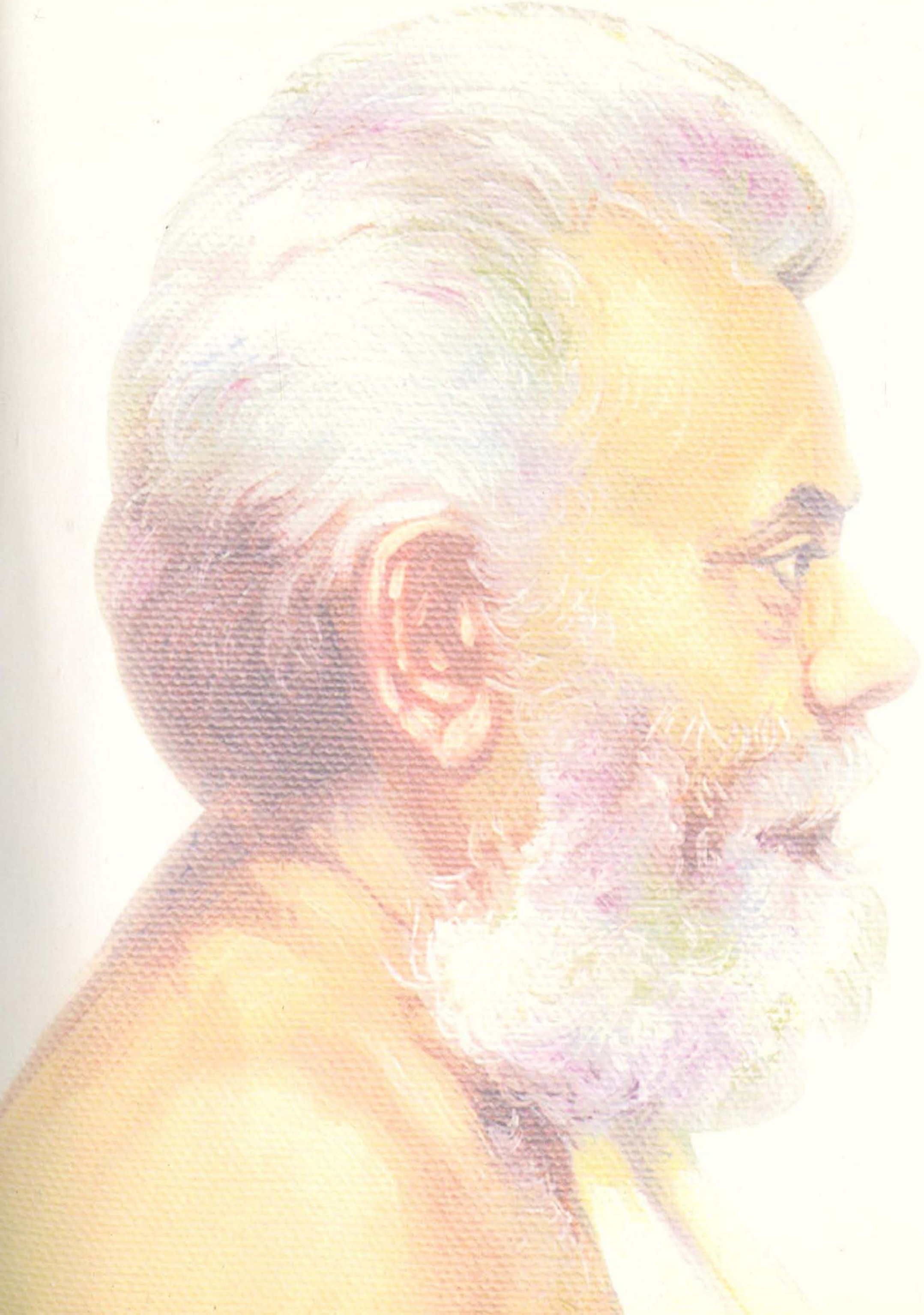

આદર્શ ગચ્છ
આદર્શ ગચ્છનાયક

શબ્દાલેખન
શ્રી વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

ચિત્રાલેખન
વિજય શ્રીમાળી, અમદાવાદ
કમલેશ મકવાણા, અમદાવાદ
નૈનેશ સરૈયા, સૂરત

શ્રી ભદ્રંકરોદય શિક્ષણ ટ્રસ્ટ, ગોધરા

વિ.સં. ૨૦૭૧ ઈ.સ. ૨૦૧૫

આદર્શ ગચ્છ, આદર્શ ગચ્છનાયક (સચિત્ર)

(જીવન ચરિત્રાત્મક લેખો)

લેખક : વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

© સર્વાધિકાર સુરક્ષિત

પ્રકાશક :
શ્રી ભદ્રંકરોદય શિક્ષણ ટ્રસ્ટ
C/o. યશોભદ્ર શુભંકર જ્ઞાનશાળા
જૈન સોસાયટી, ગોધરા (પંચમહાલ) - ૩૮૯૦૦૧

પ્રત : ૧૧૦૦

મૂલ્ય : ૫૦૦/-

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

(૧) **શાસનસમ્રાટ ભવન**
હઠીભાઈની વાડી, દિલ્હી દરવાજા બહાર,
શાહીબાગ રોડ, અમદાવાદ-૪.

(૨) **શ્રી વિજયનેમિસૂરિ જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર**
૧૨, ભગતબાગ, જૈનનગર, પાલડી,
અમદાવાદ-૭. ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૨૨૪૬૫

(૩) **સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર**
૧૧૨, હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧
ફોન : ૦૭૯-૨૫૩૫૬૬૯૨

Design & Printing :
Krishna Graphics, Ahmedabad-13
M. 9898659902

આર્થિક સહયોગ
શ્રીતપગચ્છ જૈન સંઘ, માટુંગા, મુંબઈ
તરફથી આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં
ઉદાર સહયોગ મળ્યો છે, તે બદલ
અનુમોદના

સમર્પણ

'શાસનસમ્રાટ ભવન'ના સ્વપ્નદ્રષ્ટા, પ્રેરક, માર્ગદર્શક

પૂજ્યપાદ ગુરુભગવંત **શ્રી વિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી**ના

સ્મૃતિશેષ કર કમલોમાં

ભીની આંખે

રૂંધાતા હૈયે

પ્રકાશકનું નિવેદન

'શાસનસમ્રાટ ભવન' એ અમારા ગુરુભગવંત આચાર્યશ્રી વિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજનું અંતિમ સ્વપ્ન હતું. તેમનાં બે અંતિમ સ્વપ્ન હતાં : ૧. શાસનસમ્રાટ ભવન; ૨. તગડી-નન્દનવન તીર્થમાં પ.પૂ. સંઘનાયક આચાર્ય મ. શ્રી વિજયનન્દનસૂરીશ્વરજી મ.ની અંતિમ ભૂમિ ઉપર મંગલકારી સ્મારકનું નિર્માણ. આ બે પૈકી પ્રથમ સ્વપ્ન સાકાર થયું છે. અને તેના અન્વયે 'શાસનસમ્રાટ ભવન ગ્રંથમાળા'નાં પ્રકાશનોનો લાભ અમારા ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો અમને ખૂબ આનંદ છે. પૂજ્ય ગુરુ ભગવંતના શિષ્ય આ. શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરિજી મહારાજની દૃષ્ટિ તથા પુરુષાર્થ જ આ બધામાં કારણરૂપ છે.

'ભવન'માં ભોંયતળિયા પર 'જયવંતું જિનશાસન' શીર્ષકથી, જૈનશાસન ને ઉજાગર કરતી વિવિધ રચનાઓ તથા મહાપુરુષોનાં જીવન-ચિત્રો પ્રદર્શિત થયેલ છે. તો પ્રથમ માળ પર પૂ. શાસનસમ્રાટ ગુરુરાજનું જીવનચરિત્ર, ચિત્રોમાં તથા રચના રૂપે, પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલ છે. તે પૈકી શાસનસમ્રાટશ્રીનાં જીવન-ચિત્રો તથા તેનો દસ્તાવેજી અને ઐતિહાસિક પરિચય આપતાં શબ્દ-ચિત્રો, આ ગ્રંથરૂપે પ્રકાશિત કરતાં અમો અનેરો આનંદ તથા ધન્યતા અનુભવીએ છીએ.

આ પ્રકાશન કરવાની સંમતિ આપવા બદલ પૂજ્યશ્રીનો તેમજ 'ભવન'ની વ્યવસ્થાપક કમિટીનો અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ. ગ્રંથમાંનાં ચિત્રોના ચિત્રકારો શ્રીવિજયભાઈ શ્રીમાળી તથા શ્રી નૈનેશભાઈ સરૈયાનો તેમજ સુંદર મુદ્રણ કરવા બદલ ક્રિશ્ના ગ્રાફિક્સના શ્રી હરજીભાઈ પટેલનો અમો આભાર માનીએ છીએ.

આશા છે કે આ પ્રકાશનનો લાભ સહુ કોઈ લેશે અને પૂજ્યપાદ શાસનસમ્રાટના જીવનની અદ્‌ભુત વાતો વાંચીને પ્રેરણા મેળવશે. આવાં પ્રકાશનોનો લાભ અમોને ફરી ફરી મળતો રહે તેવી ભાવના.

લિ.
શ્રીભદ્રંકરોદય શિક્ષણ ટ્રસ્ટ, ગોધરા
-નો ટ્રસ્ટીગણ

જય હો જય ગુરુનેમિસૂરીશ્વર....

(૧)

વીસમી શતાબ્દી બે મહાપુરુષોના નામે લખાઈ ચુકી છે.

એક : મૂળચંદજી મહારાજ, બે : વિજયનેમિસૂરિ મહારાજ.

બન્ને ગચ્છનાયક. બન્ને સંઘ-શાસનના પ્રભાવક, આરાધક, સંરક્ષક.

મૂળચંદજી મહારાજ : એક તેજપુરુષ; પ્રતાપી સાધુતાનું જીવંત સ્વરૂપ; સત્યનિષ્ઠા અને શાસનનિષ્ઠાની એક પ્રજ્વલંત જ્યોત.

તપગચ્છના ક્ષણિક માલિન્યનું સંમાર્જન કરીને એને પુનઃ નિર્મળ વિકાસના શિખરે આરૂઢ કરવાનું શ્રેય આ મહાપુરુષને ઘટે છે. ગચ્છનો, ગચ્છના ઉન્નત વાતાવરણનો લાભ તો, તેમના પછી, ઘણા બધાએ લીધો; પણ ગચ્છને લાભાન્વિત કરનારી વિભૂતિ તો આ મહાપુરુષ એક જ. નિસ્તેજ બનેલા ગચ્છમાં પ્રાણ પૂરવા તે એક વાત છે, અને પ્રાણથી ધબકતા ગચ્છની ઊર્જાને ચૂસતા રહેવું એ અલગ વાત છે. મૂળચંદજી મહારાજે તપાગચ્છમાં નવેસરથી પ્રાણનો સંચાર કર્યો છે. અને માટેજ વીસમી સદીનો પૂર્વાર્ધ અખિયાતો એમના નામે લખાઈ ચૂક્યો છે.

વીસમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ વિજયનેમિસૂરિ મહારાજના નામે છે.

અલબત્ત, મૂળચંદજી મહારાજ અને આત્મારામજી મહારાજ પછીના સમયમાં શાસનને અજવાળનારા પૂજ્યો તો અનેક થયા છે, અને તે તમામ પૂજ્યોએ સંઘના યોગક્ષેમમાં પોતાનું યોગદાન આપ્યું જ છે; તો પણ, એ બધામાં, નેમિસૂરિજી મહારાજનું નામ અને સ્થાન અને કામ સર્વોપરી અને સર્વોત્તમ હતું, એમ કહેવામાં લેશ પણ અતિશયોક્તિ કે પક્ષપાત નથી થતો.

પ્રબલ પુણ્યનો ભંડાર; પુણ્યના પ્રતાપે પ્રાપ્ત અખૂટ સામર્થ્ય; પુણ્ય અને સામર્થ્યનો સંઘ અને શાસનના યોગક્ષેમ કાજે જ વિનિયોગ; શાસ્ત્ર-સંઘ-સંયમની સઘળી મર્યાદાઓનું અણીશુદ્ધ-અખંડ પાલન; જીવનની એકે એક ક્ષણનો શાસનરક્ષા-અર્થે સદુપયોગ; શાસનનાં તમામ પાસાંઓ તથા ક્ષેત્રોની રક્ષા તથા ઉન્નતિ માટે જાગૃત પુરુષાર્થ; મમત્વ તેમજ મમતથી મુક્ત, સરળ, ઉદાર અને દૂરંદેશી વલણ-વ્યવહાર—આ અને આવાં અનેક અનેક વિભૂતિમત્ત્વથી છલકાતું અસ્તિત્વ **તે વિજયનેમિસૂરિ મહારાજ**.

યુગપ્રધાન થવું તો અત્યારે અલભ્ય-અશક્ય ગણાય; પરંતુ **'યુગશ્રેષ્ઠ'**નું બિરૂદ જો અપાતું હોય તો તેના અધિકારી એકમાત્ર સૂરિસમ્રાટ જ બની રહે, તેવી તેમની અદ્ભુત પ્રતિભા હતી, સત્ત્વ હતું, અને શાસન-સમર્પણ હતું.

એમણે તીર્થોના પુનરુદ્ધાર કરાવ્યા. જિનચૈત્યોના ઉદ્ધાર કરાવ્યા. તીર્થોની પ્રાણપણે રક્ષા કરી. અસંખ્ય જિનબિંબો નિર્માણ કરાવ્યાં અને સ્થાપ્યાં. શાસ્ત્રોનું સંરક્ષણ, સંવર્ધન, પ્રકાશન કરાવ્યું. ગ્રંથો સરજ્યા. ત્યાગી-સંયમી-જ્ઞાની સાધુઓ નીપજાવ્યા. ક્રિયામાર્ગ પોષ્યો. ઉન્માર્ગગામી અને માર્ગનો લોપ કરનારા જીવોને પ્રતિબોધીને માર્ગે વાળ્યા. જીવદયાનાં અજોડ કાર્યો કર્યાં. અનેક રાજા-રાણાઓને ધર્મલાભ પમાડ્યો. આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને દોરવણી આપી. પુરાતન યુગની યાદ આપે તેવા સંઘો કઢાવ્યા. સમગ્ર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક શ્રમણસંઘનું સમ્મેલન મેળવ્યું અને તેને સબળ નેતૃત્વ પૂરું પાડ્યું. જ્ઞાનભંડારો નિરમ્યા. અનેક સંઘો અને જ્ઞાતિઓના કુસંપ શમાવ્યા. સમગ્ર રીતે તપાસીએ તો, સંઘ, ગચ્છ અને શાસનના અધિનાયક અથવા સંઘનાયક કેવા હોવા જોઈએ તેનો, આપણા યુગનો આદર્શ તેમણે પૂરો પાડ્યો : જે અનન્ય તો છે જ, અંતિમ પણ છે.

એમની વિદાય થતાં જ એક યુગ અસ્ત પામ્યો. એમના પછી જ્ઞાનસંપન્ન ઘણા થયા, પણ એમનું જ્ઞાન વિવાદ ઊભા કરવામાં યોજાયું; વિવાદો શમાવવામાં નહિ. પ્રચંડ પુણ્યવાળા અનેક થયા; પણ એમનું પુણ્ય પોતાના પક્ષને, સ્વાર્થને અને અંગત માહાત્મ્યને જ પોષણ આપનારું બન્યું; સંઘ અને શાસનના શ્રેય માટે એ પુણ્ય અકિંચિત્કર જ નીવડ્યું. પ્રભાવક ઘણા થયા, પણ તેમના દ્વારા થતી પ્રભાવનાઓમાં 'શાસન' ગૌણ અને 'સ્વ' મુખ્ય રહ્યો. પરિણામે, અનેક સામર્થ્યસંપન્ન વ્યક્તિત્વો હોવા છતાં સંઘ આવા મહાપુરુષની પરંપરા જાળવવામાં તથા આગળ વધારવામાં નિષ્ફળ જ રહ્યો છે.

'ગચ્છપતિનું પુણ્ય સંઘનું શ્રેય કરે' એ વાત, નેમિસૂરિજી મહારાજ સુધી બરકરાર રહી. એમના ગયા પછી, પુણ્યવંત તો અનેક આવે છે અને જાય છે, પણ એ બધામાં આ વાત જોવા મળી કે મળતી નથી. આથી જ મારા જેવા ક્ષુદ્ર જીવોને શાસનસમ્રાટના નામ-કામનું અદમ્ય આકર્ષણ સતત રહે છે.

પુણ્ય હોય, છતાં એના પ્રદર્શનની આછકલાઈ ન હોય; એની રોકડી કરી લેવાની લાલસા ન હોય; એના વડે બીજાને આંજી દેવાની કે નીચા-નબળા દેખાડવાની વૃત્તિ ન હોય; ત્યારે એ પુણ્યમાં આભિજાત્ય ઉમેરાય છે, ખાનદાની ભળે છે. એવું અભિજાત અથવા ખાનદાન પુણ્ય વરેલું સૂરિસમ્રાટને. અમારી પાસે એ પુણ્ય તો નથી જ; છતાં એક વાતે આશ્વસ્ત છીએ કે અમને એ પુણ્યસમૃદ્ધ પરમગુરુનું નામ મળ્યું છે, શિષ્યત્વ સાંપડ્યું છે.

જ્ઞાન હોય, પણ એનો ગર્વ ન હોય; ગીતાર્થતા હોય, પણ એનો ઉન્માદ ન હોય; શાસ્ત્રબળ હોય, પણ એના વડે બીજાઓની અજ્ઞતાનો લાભ ઉઠાવી લેવાની મલિનતા ન હોય કે મારા-અમારા સિવાય કોઈ શાસ્ત્રજ્ઞ નહિ-એવો હુંકાર ન હોય; ત્યારે એ જ્ઞાન સમ્યગ્ જ્ઞાન બની રહે છે. અમે જ્ઞાનસંપન્ન કે ગીતાર્થ હરગીઝ નથી, પરંતુ સૂરિસમ્રાટ જેવા સમ્યગ્-જ્ઞાની ભગવંતનું અનુશાસન પામ્યા છીએ, એ જેવું તેવું આશ્વાસન નથી.

શાસનની પ્રભાવના હોય, પણ સાથે તેની હાડસાચી આરાધના પણ હોય; શાસનની રક્ષા કરવા માટે અંગત સ્વાર્થ, પક્ષવાદ, માન-અપમાન, મંતવ્ય-માન્યતા — બધાંનો ત્યાગ કરવાનું પરાક્રમ પણ હોય; અને ગમે તે ભોગે, કોઈપણ બાહ્ય-આંતર પડકારને ઝીલી લેવાનું સામર્થ્ય પણ હોય; ત્યારે તે શાસન-પ્રભાવકતાનો નિખાર કાંઈક જુદો આવતો હોય છે. આવો નિખાર કે રંગ અમારામાં ન હોય એ કબૂલ; પણ અમને આવા પ્રભાવક પરમગુરુ શાસનસમ્રાટની પરંપરા સાંપડી છે, એ કાંઈ નાનુંસૂનું સૌભાગ્ય નથી.

પ્રણાલિકા અને મર્યાદા; આચારની તેમજ વિચારની; તેનું અણીશુદ્ધ પાલન કરવું, અને તેનો ભંગ કે લોપ ન થવા દેવો, એ આજ્ઞાપરસ્ત ગીતાર્થનું શાસ્ત્રાનુસારી કર્તવ્ય ગણાય; એમાં અકારણ કે પોતે માની લીધેલા કારણે અપવાદોનો આશ્રય ન લેવાય એવી સ્પષ્ટ સમજણ તથા શ્રદ્ધા પણ એ ગીતાર્થ પાસે હોય; આવી વાત પોતાના જીવનભરના આચરણ દ્વારા શીખવી શાસનસમ્રાટે. એને સમજવાની કે ઝીલવાની ક્ષમતા કે પાત્રતા જો અમારામાં ન આવે તો તે અમારી ક્ષુદ્રતા જ ગણવી પડે. પણ છતાં અમને આવી પ્રણાલિકાને સમર્પિત ગુરુભગવંતનું શરણ મળ્યું છે એ અમારા માટે ઓછું નથી.

ગીતાર્થ પક્ષપાતી ન હોય; ગીતાર્થ, કોઈકની નબળાઈનો ગેરલાભ ઉઠાવીને તેને છિન્નભિન્ન કરી, પોતાનો સ્વાર્થ સાધનાર ન હોય; ગીતાર્થ તો નબળાને રક્ષણ આપનાર હોય - જો તેનામાં શાસ્ત્રની સૂઝ અને શાસનની દાઝ હોય તો; માત્ર નિયત શાસ્ત્રોના સૂત્રાર્થના જાણ હોવાથી જ ગીતાર્થ થવાય એ તો અમારા યુગની ભ્રમણા છે; ગીતાર્થ તો શાસ્ત્રવચનના ઐદમ્પર્યના જ્ઞાતા હોય અને દેશ-કાલને અનુસરીને તેને વ્યવહારક્ષમ બનાવી શકતા હોય તે જ ગણાય; આ બધું અમારા જેવા પામર અને બાળ જીવોને સમજાયું સૂરિસમ્રાટના આ પ્રકારના જીવન-વ્યવહારથી; એ અમારા માટે તરણોપાય બનશે એવી અમારી આસ્થા છે.

આશ્રિતોને આધાર પૂરો પાડવો અને દોષિતોને દંડ દેવો, એ ગીતાર્થનું, રાજા જેવું જ, કર્તવ્ય હોય છે. પરંતુ દોષિત જો આશ્રિત હોય તો તેને છાવરવો; કેમકે તેને ન છાવરીએ તો સંઘાડાનું કે પક્ષનું ખરાબ દેખાય; અને દોષિત જો પરાયો, અન્ય પક્ષ કે સમુદાયનો હોય તો તેને ઉઘાડો પાડવો અને ઉતારી પાડવો; ભલે તેમ કરવા જતાં શાસન વગોવાય; આ નીતિ 'ગીતાર્થ'ની ન હોય; જે તત્ત્વથી ગીતાર્થ ન હોય તેવા જીવો જ આવી નીતિ અપનાવી શકે. શાસનસમ્રાટના જીવનની વિવિધ ઘટનાઓ વિષે જાણીએ ત્યારે ખ્યાલ આવે છે કે તેઓની ગીતાર્થતા તાત્ત્વિક હતી, તકવાદી કે તકલાદી નહિ. તેમણે આશ્રિત હોય કે અન્ય, જો તે દોષિત હોય તો તેને ઘટતી શિક્ષા કરી છે; અને તેમ કરવા જતાં શાસનને લેશ પણ ઝાંખપ લાગવા દીધી નથી. તો ગુણ-દોષના કે લાઘવ-ગૌરવના અંતરને પરખીને તેમણે અવસરે સ્વ-પરની રક્ષા કરવામાં પણ પાછી પાની નથી કરી. તેમને જ્યારે

પણ ભાસે કે આમ કરવામાં જ શાસનની રક્ષા થાય તેમ છે, ત્યારે તેમણે અંગત હિતોનું બલિદાન આપીને પણ તેમ કર્યું છે. દાદા, અમે કોઈ રીતે-વાતે-ભાતે આપને લાયક નથી, અને છતાં અમને આપ લાધ્યા છો - ગુરુરૂપે, તે વાતે કાળજે વળતી ટાઢક વર્ણનાતીત છે.

બાકી અમે એકાંતે ક્ષુદ્ર, પામર અને બાળ જીવ છીએ એ વાત નક્કી છે. ખરેખર તો અમારી આ પામરતાનું ભાન આ પરમગુરુના સચ્ચરિત્રના શ્રવણ અને દર્શન થકી જ અમને થયું છે, અને એ ભાન સતત થતું રહે તેવા આશયથી જ આ જીવનચિત્રોનું સર્જન અમે કરાવ્યું છે. મહાપુરુષની પરમતાનું અને અમારી-આપણી પામરતાનું આપણને ભાન થાય - આનાં અવલોકનથી, તો આ આખોયે આરંભ/ઉપક્રમ કંઈક અંશે સાર્થક !

*

(૨)

શાસનસમ્રાટ ભવન !

એના ઉત્થાનની કથા કંઈક આવી છે :

મહુવા. શાસનસમ્રાટની જન્મભૂમિ. ત્યાં ૨૦૫૫માં એમનાં ૩૬ જીવન-ચિત્રોનું એક ગુરુ મંદિર બન્યું. તેની તસ્વીરોનું એક નાનું પ્રદર્શન અમદાવાદમાં યોજાયું. તે જોઈને સંઘપ્રમુખ શેઠ શ્રેણિકભાઈએ માગણી કરી : 'આવું અમદાવાદમાં પણ કરાવો. શાસનસમ્રાટનું આવું અદ્‌ભુત જીવન વ્યાપક સમાજ જુએ, જાણે, એવું કરો !'

હૃદયસ્પર્શી શબ્દોમાં કહેવાયેલી વાત ચિત્તે ઝીલી લીધી. સંકલ્પ થયો કે કરવું.

પણ પહેલા જ તબક્કે સવાલ આવ્યો : જગ્યા ક્યાં ? નવી જગ્યા લેવાય તો કેટલું ખર્ચાળ થાય ? - આ મૂંઝવણ શેઠશ્રીના ધ્યાન પર આવી. એ ફરી મળ્યા, અને કહ્યું : 'જગ્યા હું તમને આપું, હઠીસિંહની વાડીમાં; ત્યાં તમે બનાવો.'

આ સાથે જ પાયાનો પ્રશ્ન ઉકલી ગયો. જગ્યા પસંદ કરવામાં શેઠશ્રીએ પોતે અંગત રસ લીધો; અને આ ભવનમાં નેમિસૂરિ મહારાજનું જ જીવન આલેખાય, અન્ય નહિ, એવો સ્પષ્ટ નિર્દેશ પણ એમણે તે વખતે આપ્યો.

જગ્યા મૂલ્યવાન એ સાચું, પણ તેના પર ભવનનું નિર્માણ કરવા માટે તથા ભવનને પ્રેક્ષણીય બનાવવા માટે ધન તો જોઈએ જ. એ માટે સ્વ. પૂજ્ય ગુરુભગવંતે ભક્ત ગૃહસ્થોને પ્રેરણા આપી. તે લોકોએ તો પ્રેરણા ઝીલી જ, સાથે સમુદાય-સમસ્તના પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વી ભગવંતોએ પણ રસ લીધો. પરિણામે આશરે છ કરોડ જેવી ધનરાશિ ઉપસ્થિત થઈ.

નેમિ-નન્દન શતાબ્દી ટ્રસ્ટ તેમજ હઠીસિંહ કેસરીસિંહ ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી સદ્‌ગૃહસ્થોએ આ ભવનના નિર્માણમાં ભરપૂર પરિશ્રમ કર્યો. ઈજનેરો, કલાકારો તથા કોન્ટ્રાક્ટરો વગેરેએ તનતોડ મહેનત ઉઠાવી, તેનું - સહુના સહિયારા પ્રયાસોનું પરિણામ તે **આ શાસનસમ્રાટ ભવન**.

આ ભવનની અંદરના કલાત્મક આયોજન-સંયોજનમાં દૃષ્ટિસંપન્ન પરિશ્રમ કર્યો છે - મુનિશ્રીરત્નકીર્તિવિજયજીએ. તેમની સૂઝબૂઝ અને ક્ષમતાનો લાભ આ ભવનને, ભવનના કલાકારો તથા કાર્યકરોને સતત મળ્યો છે, જેની નોંધ લેવી જ ઘટે. એમણે કર્યું છે તે ગુરુદાદાની ભક્તિરૂપે કર્યું છે, પૂજ્ય સાહેબજીની સેવા ખાતર કર્યું છે, એટલે એમને એ ભગવંતોના આશીર્વાદ મળશે જ એવી શ્રદ્ધા છે.

ગત વર્ષે, ૨૦૭૦માં, મહદંશે તૈયાર થયેલા ભવનનો ઉદ્‌ઘાટન-સમારોહ યોજવામાં આવેલો. તે ક્ષણે પૂજ્યપાદ વડીલ આચાર્યશ્રીવિજયહેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ સહિત સમુદાયના ઘણાઘણા સાધુ ભગવંતો તથા સાધ્વી ભગવંતોની ઉપસ્થિતિ હતી, જે મારા સમુદાય માટે ગૌરવરૂપ ઘટના હતી.

તે પછીનો સમયગાળો બાકીનું કામ પૂરું કરવામાં વહ્યો. આ વર્ષે, ૨૦૭૧માં મહા મહિને અમે પુનઃ અહીં આવ્યા. પાંજરાપોળની ૯૦ વર્ષ પુરાણી **'શ્રીવિજયનેમિસૂરિ જ્ઞાનશાળા'**નો પૂજ્ય શાસનસમ્રાટશ્રીનો ગ્રંથભંડાર અમે જાતમહેનતે અહીં લાવ્યા, અને બધા સાધુઓએ જાતે જ ભવનનાં ઉપલા માળે નિર્મેલી નવી 'વિજયનેમિસૂરિ જ્ઞાનશાળા'માં તે ભંડાર ગોઠવી દીધો છે. એ સાથે જીવનમાં ગુરુદાદાની તથા સમુદાયની એક મોટી સેવા બજાવ્યાનો પરિતોષ હૈયે જાગે છે.

એક સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ. સૂરિસમ્રાટ દાદાગુરુએ પોતાના એક અંગત પણ આદેશાત્મક લખાણમાં જણાવ્યું છે કે **'પાંજરાપોળનો આ જ્ઞાનભંડાર - તેમાંનાં પુસ્તકો - ક્યારેય અન્યત્ર ખસેડવા નહિ.'** આ આદેશ વિષે વર્ષોથી મંથન કરતો રહ્યો છું. સ્વ. પૂજ્ય સાહેબજી સાથે, શાસનસમ્રાટ-સમુદાયના ભક્ત સદ્‌ગૃહસ્થો સાથે, શ્રીનેમિસૂરિજ્ઞાનમાળા ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ સાથે, આ વિષે વારંવાર ચિંતન-ચર્ચા કર્યાં છે. મનમાં અવઢવ રહી છે કે ભંડાર ખસેડવામાં દાદાના અપરાધી તો નહિ થઈએ?

પરંતુ ઊંડા મંથન અને ગંભીર વિચારવિમર્શ પછી સમજાયું છે કે દાદાનો આ આદેશ કેવળ ભંડાર અને પુસ્તકોની રક્ષા માટે જ હતો. પુસ્તકો મન ફાવે તેમ ફેરવવામાં ભંડાર છિન્નભિન્ન થઈ જાય અને તેનો લાભ અન્યને ન મળે તેવી ધાસ્તીથી જ આવો આદેશ આપ્યો હોય.

પણ બદલાયેલા દેશ-કાળને કારણે સ્થિતિ એવી સર્જાઈ કે એ ભંડાર તદ્દન નિરુપયોગી, અવાવર-ધૂળ ખાતો, બંધ પડી રહ્યો. વીતેલા દાયકામાં એનો કોઈ જ ઉપયોગ નથી થઈ શક્યો. શહેર નબળું પડ્યું, કોટબહારના વિસ્તારો ખૂબ વિકસ્યા. એટલે વગર ઉપયોગે જ એ ભંડાર નકામો કે બરબાદ થવાની નોબત આવી. આ સંયોગોમાં તે ભંડારને બહારની વાડી જેવા ધમધમતા સ્થળે સ્થળાંતરિત કરવામાં જ તેની રક્ષા થાય અને દાદાના પેલા આદેશ પાછળનું તાત્પર્ય પણ સચવાશે - એવી ખાતરી થવાથી જ, આ પરિવર્તન અમે કર્યું છે. મને લાગે છે કે આના કારણે દાદાનો ગ્રંથભંડાર ઘણા સમય માટે પુનઃ જીવિત થશે, સમગ્ર સમુદાય અને સંઘ અને જાહેર સમાજ તેનો યથોચિત લાભ લઈ શકશે, અને એ રીતે દાદાનો, જ્ઞાનભંડાર નિર્માણ કરવાનો આશય પણ બર આવશે. મારે મન, આ રીતે, મારા સમુદાયની અને ગુરુદાદાની સેવા બજાવ્યાનો આ રોમાંચકારી અવસર છે. બદલાતા દેશ-કાળને ઉવેખીએ અને કોરા શબ્દોને જ વફાદાર રહીએ તો તેમાં આવી સેવા કેમ હોય?

શાસનસમ્રાટશ્રીની નીતિ, પદ્ધતિ કે આજ્ઞાની એક બીજી વાત પણ સમજવા જેવી છે. તેમનું સ્પષ્ટ મંતવ્ય હતું કે શાસ્ત્રોના રચનારા સાધુ છે; શાસ્ત્રગ્રંથોના લખનાર અને લખાવનાર સાધુ છે; ભણનાર અને ભણાવનાર સાધુ હોય છે; સદીઓથી આ ગ્રંથોને સાચવનારા પણ સાધુઓ હોય છે. શ્રાવકો ધન જરૂર ખરચે, મકાનો બાંધી આપે, જ્ઞાનનાં ધનસાધ્ય સાધનો પૂરાં પાડે. પણ ગ્રંથોની જવાબદારી, માવજત અને અધિકાર તો સાધુના જ હોય. સાધુઓ ન હોત તો આ ગ્રંથો સચવાયા ન હોત. એટલે, જ્ઞાનભંડારની મકાન, કબાટ જેવી બાહ્ય અને સ્થૂલ મિલકતોનો વહીવટ ભલે ગૃહસ્થો/ટ્રસ્ટીઓ કરે, પણ ગ્રંથો/પુસ્તકો/પ્રતો વગેરે સામગ્રીનું સ્વામિત્વ અને દાયિત્વ તો સાધુ જ સંભાળે.

આ વાતો તેઓએ પોતાના લખાણમાં લખી પણ છે, અને આ વાત યથાર્થ પણ છે. આ નીતિને અનુસરીને જ આ નવું ભવન નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે. તે અનુસાર આ ભવન-અન્તર્ગત જ્ઞાનવર્ધક સર્વ સામગ્રી પર શાસનસમ્રાટ-સમુદાયનો અધિકાર રહેવાનો છે. અને એથી જ મને હૈયે ધરપત છે કે અમારા હાથે સમુદાયનાં હિતોનું તથા ગુરુદાદાના આદર્શનું રક્ષણ જ થઈ રહ્યું છે, ખંડન નહિ.

*

(૩)

આ અવસરને યાદગાર બનાવવા માટે, ભવનના નિર્માણને ચિરસ્મરણીય બનાવવા માટે 'શાસનસમ્રાટ ભવન ગ્રંથમાળા' શરૂ થઈ રહી છે. તેના ઉપક્રમે આ પ્રકાશન કરવામાં આવી રહ્યું છે. આશા/શ્રદ્ધા છે કે આ પ્રકાશન અનેક સજ્જનોને આનંદદાયક બની રહેશે.

ચૈત્ર શુદિ ૨, ૨૦૭૧
માર્ચ, ૨૦૧૫

– શીલચન્દ્રવિજય
અમદાવાદ

શ્રીવૃદ્ધિચન્દ્રજી મ. શ્રીબૂટેરાયજી મ. શ્રીનેમિસૂરિ મ.

(શાસનસમ્રાટ ભવનના મંગલ પ્રવેશદ્વારે સ્થાપિત ગુરુમંદિર)

માર્ગની ખોજ

વિભુ વીરના પંચમ ગણધર સુધર્માસ્વામી. તેમની સીધી અને સુવિહિત પાટ-પરંપરા, તેરમા સૈકામાં, 'તપગચ્છ'ના નામે જાણીતી થઈ. કાળદેવતાની થપાટો તો જગતના તમામ પદાર્થોને વાગતી જ રહે છે. 'તપગચ્છ'માં પણ અનેક ફાંટા પડ્યા, ઉથલપાથલો થતી રહી, અને ઘસારા પણ લાગતા રહ્યા. આ બધું છતાં, મૂળ માર્ગની પરંપરા તો અક્ષુણ્ણ -અવિચ્છિન્ન રહી જ.

૧૯-૨૦મી સદીમાં 'તપગચ્છ' જરા નબળો પડ્યો. એમાં પરંપરા જીવતી રહી હોવા છતાં, તેનું વહન કરનારા સાધુઓની - સુવિહિત-સંવેગી મુનિઓની સંખ્યા અતિઅલ્પ થઈ પડી હતી, અને શિથિલ બનેલા યતિવર્ગનું ખાસ્સું જોર ગચ્છ અને સંઘ પર વર્તતું હતું. આ એ સમય હતો કે જ્યારે 'તપગચ્છ'ને કોઈ સબળ ઉદ્ધારકની ગરજ હતી, આવશ્યકતા હતી.

આવા વખતે તપગચ્છને મળ્યા તેના ઉદ્ધારક યોગીરાજ શ્રી બૂટેરાયજી મહારાજ અને શ્રી મૂળચંદજી મહારાજ. પંજાબના આ મહાપુરુષોએ ગુજરાતને પોતાની કર્મભૂમિ બનાવી અને સંવેગ માર્ગનો પુનરુદ્ધાર કર્યો.

એ રોચક અને રોમાંચક કથા આપણે પણ જોઈએ :

પંજાબ દેશમાં અંબાલા તેમજ લુધિયાનાથી નજીક દુલૂઆ નામે ગામ. ત્યાંના જાટ કોમના જમીનદાર ટેકસિંહ, તેમનાં પત્ની કર્મોદિવી. તેમને ત્યાં, કોઈ સાધુપુરુષના આશીર્વાદના ફળસ્વરૂપે એક પુત્ર થયો : ટલસિંહ અથવા દલસિંહ. આગળ જતાં તે બૂટાસિંહ તરીકે પ્રખ્યાત થયો. બૂટો એટલે શ્રેષ્ઠ.

૧૬ વર્ષની વય થતાં થતાંમાં જ 'બૂટા'ના ચિત્તમાં સહજ વૈરાગ્ય જાગી ઊઠ્યો. સંસારની વાતો તરફ તેને અરુચિ થવા માંડી. તેણે 'મા'ને કહ્યું, **"મા, મને સંસારમાં નહિ ફાવે; મારે સાધુ થવું છે. મને રજા આપ."** પુત્રનો મોહ નડે નહિ એવું તો કેમ બને ? પણ આશીર્વાદ આપનારા સંતનાં વેણ મા ને યાદ હતાં : **"દીકરો થશે ખરો, પણ તે મોટો સાધુ થશે; ઘરમાં નહિ ઠરે."** માએ મન વાળ્યું, રજા આપી, પણ કહ્યું કે **"પહેલાં તું કોઈ સારા સદ્‌ગુરુને શોધી લે. ભેખ લેવો હોય તો ગમે તેવા પાસે નથી લેવો. કોઈ લાયક અને ખરા ત્યાગી પાસે જ જવાનું. એવા ત્યાગીની શોધ કરી આવ, એટલે તને સાધુ થવા દઉં."**

ગુરુદ્વારાનો સત્સંગ અને શીખ ધર્મ-પંથનો અભ્યાસ તો બૂટાને ગળથૂથીમાં મળેલો. તેણે તે પંથના તેમજ અન્ય વિવિધ મત-પંથ-સંપ્રદાયના સાધુ-સંત-જોગીઓનો પરિચય કર્યો. મહિનાઓ સુધી તે ઠેર ઠેર આ માટે રખડ્યો. પરંતુ માએ કહેલું તે પ્રકારનો ત્યાગ-વૈરાગ્ય તેને ક્યાંય જોવા ન મળ્યો. તે મનથી થાકવામાં હતો, ને તેનો ભેટો સ્થાનકમાર્ગી જૈન મુનિ નાગરમલ્લજી સાથે થઈ ગયો. તેમના તપ, ત્યાગ, જીવદયા, વૈરાગ્ય-આ બધું તેને ભાવી ગયું; તેને જેવા ગુરુની શોધ હતી તે મળી ગયા. ઘેર જઈને માતાને વાત કરી. માએ રજા આપી, અને તેણે સં. ૧૮૮૮માં દિલ્લી જઈને સ્થાનક-દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી. ત્યારે તેની ઉંમર પચ્ચીસ વર્ષની હતી.

દીક્ષા પછી એકબાજુ ત્યાગ અને તપસ્યા શરૂ થયાં, તો બીજી તરફ આગમો અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પણ આરંભાયો. પોતે તીવ્ર જિજ્ઞાસુ હતા, દૃષ્ટિ સ્વચ્છ અને સૂક્ષ્મ હતી, એટલે તત્ત્વને બહુ ઝડપથી પકડી લેતા.

સ્થાનકમાર્ગી સાધુ પરંપરામાં બે વાતો બહુ મહત્ત્વની મનાતી : **"મૂર્તિપૂજાનો સદંતર નિષેધ અને મોં પર વસ્ત્ર (મુહપત્તિ) હમેશાં બાંધી રાખવાની. એમ મનાતું કે આ બન્ને બાબતો ભગવાન મહાવીરના સમયથી જ ચાલી આવી છે, એ જ મૂળ/સાચો જિનમાર્ગ છે; વચગાળામાં શિથિલાચારી લોકોએ/આચાર્યોએ આ માર્ગ ચાતરીને મોં બાંધવાનું છોડ્યું અને મૂર્તિને સ્વીકારી; આગમોમાં પણ તે અંગેના પાઠો તે લોકોએ ઉમેરી દીધા. બાકી મૂળ માર્ગ તો આ જ હતો અને છે".**

સદ્ગુરુની શોધ

આગમોનું તલસ્પર્શી અવગાહન કરતાં કરતાં મુનિ બૂટેરાયજીને લાગ્યું કે **"માન્યતા ગમે તે હોય, પણ આ મૂળ પરંપરા કે માર્ગ નથી. આ તો બે-ત્રણ સૈકા અગાઉ થયેલા લોંકાશાહે પ્રવર્તાવેલ પંથ અને માન્યતા છે. સાચી સ્થિતિ તો મોં નહિ બાંધવું, મૂર્તિપૂજા કરવી - એ જ છે"**. તેમણે ખૂબ શાસ્ત્રમંથન કર્યું. જરૂર પડી ત્યારે સ્થાનકમાર્ગીના જ પેટાફાંટારૂપ તેરાપંથના સાધુઓનો સંપર્ક પણ કર્યો અને તેમની વાતો પણ જાણી. પોતાના સંપ્રદાયના પૂજ્યવર્યો વગેરે સાથે ચર્ચા-વિમર્શ પણ કર્યા. પણ ક્યાંય તેમના મનને સમાધાન ન મળ્યું. ઊલટાનું તેમના સંપ્રદાયમાં તેમની શ્રદ્ધા હાલમડોલમ થવા માંડી.

દરમ્યાનમાં તેમના ગુરુ નાગરમલ્લજીનો દેહાન્ત થઈ ગયો. પોતે એકલા પડ્યા. તેમણે પોતાના સાધુધર્મની આરાધના દઢપણે ચાલુ રાખી. સાથે આગમોનું અવગાહન પણ નિરંતર ચાલુ રાખ્યું. **જૈન ધર્મ પ્રમાણે વિદ્યમાન આગમો ૪૫ હોવા છતાં, સ્થાનકમાર્ગી લોકો ૩૨ આગમોને જ પ્રમાણભૂત માને છે. મૂર્તિની વાત હોય તેવાં સૂત્રોને તેઓ સ્વીકારતા નથી.** પણ બૂટેરાયજીને તો એ ૩૨ માં પણ અનેક સ્થાનોએ મૂર્તિપૂજા માટેના અને મોં નહિ બાંધવા અંગેના પાઠો જડી આવ્યા. તેમણે તે વિષે અનેક વિદ્વાન કે જાણકાર શ્રાવકો તેમજ મુનિજનો સાથે ચર્ચા કરી.

એનું પરિણામ વિપરીત આવ્યું. રૂઢિજડ સાધુઓ તેમનો તિરસ્કાર કરતા થયા. તેમની આ વાતોને કારણે 'તે મિથ્યાત્વી હોઈ તેનો સાધુવેષ છીનવી લેવો જોઈએ' એવી વાત તેમણે ચાલવી. આ સાધુઓ ખરેખર તો બૂટેરાયના ગુરુભાઈઓ જ હતા. તેઓ સાથે સુજ્ઞ શ્રાવકોની હાજરીમાં લંબાણ શાસ્ત્રાર્થ પણ થયો. તે લોકો નિરુત્તર થઈ જાય તેવી શાસ્ત્રીય વાતો બૂટેરાયજીએ રજૂ કરી. પણ તેથી તેઓ વીફર્યા, અને તેમનો વેષ ખેંચી લેવા અને તેમની હત્યા કરાવવા સુધી તે લોકોએ પેરવી કરી. બૂટેરાયજી મૂળે જાટ. ખડતલ-કસાયેલી કાયા. બધા ઉપદ્રવોને પહોંચી વળ્યા, અને પોતાને લાધેલા સત્ય માર્ગમાં અવિચળ બની રહ્યા. તેમાં તેમને અનેક સ્થાનકમાર્ગી શ્રાવકો તથા સંઘોનો સાથ મળ્યો. લોંકાગચ્છના, સ્થાનકમાર્ગી નહિ તેવા ફાંટાના શ્રીપૂજ્યોનો પણ સાથ સાંપડ્યો. તેથી સં. ૧૯૦૩માં તેમણે તથા તેમના સં. ૧૯૦૨માં થયેલા શિષ્ય મુનિ મૂળચંદજીએ મુહપત્તિ બાંધવાનું છોડ્યું, અને મૂર્તિ-માર્ગનો સ્વીકાર કરી, ભારતમાં ક્યાંય પણ સંવેગી સાધુ અને શુદ્ધ માર્ગ જીવંત હોય તો તેની ખોજ આદરી.

આ સમગ્ર વૃત્તાંત તેમણે લખેલી પોતાની આત્મકથાના, **મુખપત્તિચર્ચા** નામક ગ્રંથમાં વિસ્તારથી આલેખાયું છે.

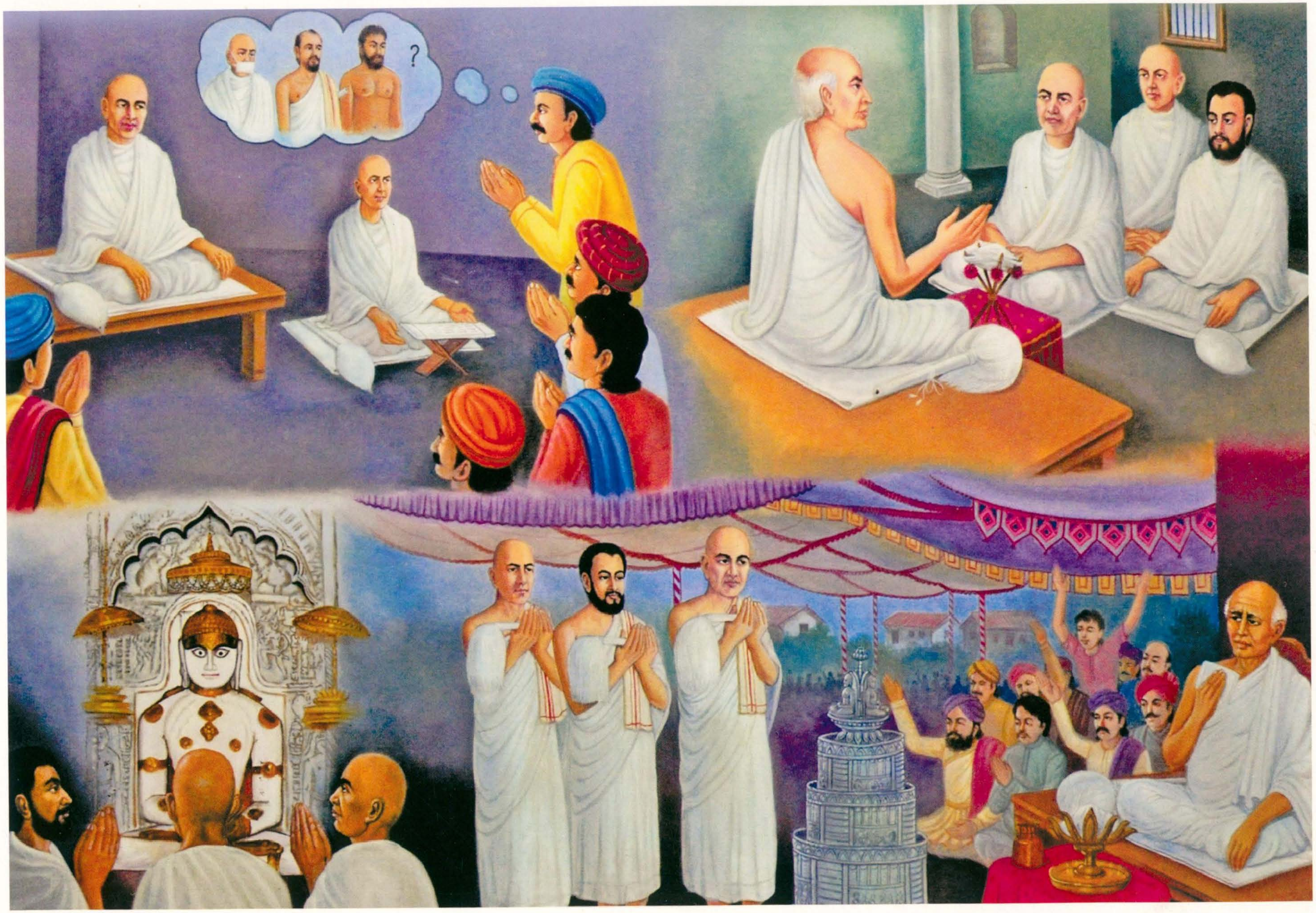

પુનરુત્થાનનો પાયો

એ પછીનાં થોડાંક, તે પણ સંઘર્ષમય, વર્ષો તેમણે પંજાબમાં જ ગુજાર્યાં. સં. ૧૯૦૮માં તેમને વૃદ્ધિચન્દ્રજી નામે શિષ્ય થયા.

શુદ્ધ માર્ગ અને તે માર્ગે ચાલનાર સાધુઓ ક્યાંક તો હોવા જ જોઈએ એવી તેમની સમજણ હતી, શોધ પણ હતી. પણ તે અંગે જાણકારી મેળવવાનું કોઈ માધ્યમ નહોતું. તેમણે આ શોધને લક્ષ્ય બનાવીને વિહારયાત્રા આરંભી. તેઓ અજમેર જોઈને કેસરિયાજી તીર્થે આવ્યા. યોગાનુયોગ ત્યાં ગુજરાતથી સંઘ યાત્રાર્થે આવેલો. એમાંના શ્રાવકોએ આ મુનિવરોનો વિલક્ષણ વેષ થઈને પૃચ્છા કરી : ''તમે નથી લાગતા સ્થાનકમાર્ગી, નથી મંદિરમાર્ગી લાગતા, નથી દિગંબર, તો તમે કયા પ્રકારના જૈન સાધુ છો ? સંવેગી સાધુનો વેષ આવો ન હોય; અમારે ત્યાં ગુજરાતમાં સંવેગી સાધુ છે, પણ તમે તેથી સાવ જુદા લાગો છો !''

તેઓની પૃચ્છા સાંભળી બૂટેરાયજી રાજી રાજી થઈ ગયા. તેમને જાણકારી મળી ગઈ કે ગુજરાતમાં હજી પણ સાચા સાધુ છે. તેમને એટલું જ જોઈતું હતું. તેમણે તે સંઘની સાથેજ પોતાનો વિહાર ગુજરાત ભણી લંબાવ્યો. અમદાવાદ પહોંચ્યા. ત્યાં ઉજમબાઈની ધર્મશાળામાં તેમણે સ્થિરતા કરી - નગરશેઠ હેમાભાઈની સંમતિથી. ડહેલાના ઉપાશ્રયે બિરાજતા શ્રીમણિ-વિજયજીદાદાનાં દર્શન-વંદન કર્યાં; અને પોતાની શોધ સાર્થક ઠરાવી.

વર્ષો સુધી મૂર્તિનો વિરોધ કર્યો હતો, તેનો ડંખ તેમના દિલમાં બહુ તીવ્ર હતો. તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા કરવાનો તેમને તીવ્ર ભાવ હતો. એટલે તેઓ વિહાર કરીને (છ'રી પાળતા એક સંઘ સાથે) સીધા પાલીતાણા ગયા. ત્યાં ગિરિરાજની યાત્રાપૂર્વક આદિનાથદાદાને ભેટીને પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું અને પાપોને પખાળ્યાં.

તે પછી તેઓ જ્યારે પાછા અમદાવાદ આવ્યા, ત્યારે શ્રીમણિવિજયજી દાદાના હસ્તે તેમણે વિધિવત્ સંવેગમાર્ગની મુનિદીક્ષા અંગીકાર કરી. તેઓનાં નામો અનુક્રમે–બૂટેરાયજી તે મુનિ બુદ્ધિવિજયજી, મૂળચંદજી તે મુનિ મુક્તિવિજયજી અને વૃદ્ધિચંદ્રજી તે મુનિ વૃદ્ધિવિજયજી – એમ સ્થાપિત થયાં. જોકે તેઓ કાયમ પોતાનાં જૂનાં નામોથી જ ઓળખાતાં રહ્યા છે. બૂટેરાયજી મણિવિજયજીના શિષ્ય બન્યા, અને બે મુનિઓ તેઓના શિષ્ય બન્યા.

તપાગચ્છના પુનરુત્થાનનો તે દિવસે પાયો નંખાયો.

સં. ૧૯૧૨નું એ વર્ષ હતું.

મુક્તિગણી સંપ્રતિ રાજા

માર્ગ તો મળી ગયો, પણ તે માર્ગે ચાલનારા, તે માર્ગને જીવંત રાખનારા સાધુઓ પણ જોઈએ તો ખરા જ. ભગવાન મહાવીરનો માર્ગ છિન્નભિન્ન થઈ જાય, અને પોતાની કલ્પનાથી ઊભા કરેલા મિથ્યામાર્ગો જ સાચા માર્ગ ગણાઈ જાય, એ કેમ ચલાવી લેવાય ? એટલે આ મુનિરાજોએ સંવેગી સાધુઓની વૃદ્ધિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તે માટે યોગ્ય ઉપાયો પણ પ્રયોજવા માંડ્યા.

મુસીબત એ હતી કે તેમના ઉપદેશને કારણે અનેક આત્માઓને દીક્ષા લેવાના ભાવ જાગતા હતા. પણ તેમને પરિવારની સંમતિ મળતી ન હતી. વૈરાગ્યમાં રૂકાવટની આ બિમારીનો એક માત્ર ઇલાજ હતો – રજા વગર દીક્ષા આપવાનો. ગુરુવરની અનુમતિ મેળવીને મૂળચંદજીએ તે માર્ગ અપનાવ્યો, અને ધડાધડ દીક્ષા થવા લાગી. સમાજમાં વિરોધ ઊઠ્યો, સંઘ ભેગો થયો અને તેમનો જવાબ માંગવામાં આવ્યો. તેમણે દર્દભર્યા સ્વરે રજૂઆત કરી કે **"સમાજને સારા સાધુનો ખપ છે. સાધુઓ તો છે નહિ. કોઈ રાજી થઈને દીક્ષા આપે તેમ નથી. તો સાધુ લાવીશું ક્યાંથી ? સમાજ નક્કી કરે કે અમે કોઈ લે તેને ના નહિ પાડીએ, તો બને. એવી તૈયારી ન હોય તો બીજો કયો રસ્તો રહે છે ?"** એમની વાતમાં તથ્ય તો હતું જ. સહુ મૌન રહ્યા. પરિણામે ઘણા ઉત્તમ મનુષ્યોએ દીક્ષાનો માર્ગ અપનાવ્યો, અને સાધુઓનો તેમજ સાધુમાર્ગનો સુકાળ પ્રવર્ત્યો.

તેમનો આશય, અત્યારે જોવા મળે છે તેમ, પોતાના ચેલા અને સંઘાડો વધારવાનો ન હતો. તેમને એકમાત્ર લક્ષ્ય હતું – ભગવાનના શાસનની અવિચ્છિન્નતાનું અને શુદ્ધ સંવેગી પરંપરાને જીવંત રાખવાનું. એટલે જ તેમણે **'કોઈને પણ પોતાના શિષ્ય નહિ બનાવવાની'** પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. **દીક્ષાનું દાન ઘણા કરી શકે, પણ શિષ્યના પરિગ્રહનો ત્યાગ તો આવા મહાપુરુષો જ કરી શકે !**

સંવેગી માર્ગની સમાંતરે ચાલતો પ્રવાહ હતો – યતિ પરંપરા. તપગચ્છ પર તેઓનું જ આધિપત્ય હતું. શ્રીપૂજ્યની આજ્ઞા જ સર્વોપરી ગણાતી. તેમનો આદર-વિનય ન કરે તેને સંઘમાં સ્વીકૃતિ ન મળતી. તેમની રજા ન હોય તો સાધુ વ્યાખ્યાન પણ વાંચી ન શકે. સામૈયાં ન થઈ શકે. તેમની માંત્રિક શક્તિઓને કારણે સંઘ તેમનાથી ડરતો.

આ આધિપત્ય સામે સત્યના ગવેષક મૂળચંદજી અને બૂટેરાયજીએ બંડ પોકાર્યું. તે ત્રિપુટીએ જેમ ઢુંઢિયાઓના અસત્ય માર્ગને છોડ્યો, તેમ યતિઓના વર્ચસ્વને પણ તેમણે પડકાર્યું. તેમનો વિરોધ ઘણો થયો, ઉપદ્રવો પણ થયા, પણ તે બધાયને પહોંચી વળીને તેમણે સંવેગ માર્ગનો ધ્વજ ફરકાવ્યો જ. પછી તો કેટલાક યતિઓએ પણ તેમની પાસે સંવેગી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. જેમકે પં. ગંભીરવિજયજી, ચારિત્રવિજયજી વગેરે.

સંવેગી પરંપરાના મુનિગણમાં પણ કેટલુંક એવું હતું જેની સાથે શુદ્ધ માર્ગના ખપી આ મુનિઓ સંમત થઈ શકે તેમ ન હતા. જેમકે – જે ડહેલાના ઉપાશ્રયની પરંપરામાં તેમણે દીક્ષા લીધી, તે પરંપરાના સાધુઓ પ્રવચન કરતો ત્યારે, પોથી હોય કે ન હોય, મોઢે મુહપત્તિ બાંધીને પ્રવચન કરતા. બૂટેરાયજીને આ વાત શાસ્ત્રસંગત ન લાગી. જે વસ્તુ માટે પોતે જીવસટોસટના સંઘર્ષ ખેલીને આવેલા, તે જ વસ્તુ આ સ્વરૂપે પાછી આવે – વ્હોરવી પડે તે તેમને માન્ય ન હતું. હાથમાં મુહપત્તિનો ઉપયોગ રાખીને પ્રવચન થઈ શકે તેમ હોવા છતાં આવો આગ્રહ તેમને ન જચ્યો. તે માટે નગરશેઠની મધ્યસ્થીથી શાસ્ત્રચર્ચાઓ પણ થઈ, અને સામા વર્ગને પરાસ્ત પણ તેમણે કર્યો.

આવી જ બીજી વાત હતી નવ અંગે ગુરુપૂજાની. ડહેલાના ઉપાશ્રયવાળા મુનિવરોની નવ અંગે પૂજા થતી તેમણે જોઈ. તેમણે તેનો ખુલ્લો વિરોધ કર્યો કે આ નર્યો શિથિલાચાર છે, સાધ્વાચાર નથી. એ પછી તેમણે નક્કી કર્યું કે આપણે તો ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ બતાવેલી સુવિહિત, શાસ્ત્રમાર્ગાનુસારી સામાચારીના ઉપાસક છીએ. આપણે આ પરંપરામાં દીક્ષા લીધી, કેમકે ગુરુ વગર દીક્ષા ન લઈ શકાય. પરંતુ હવે તે વર્ગ સાથે આપણો મેળ નહિ ખાય.

એક શાન્તિસાગરજી હતા. જેઓ આધ્યાત્મિક હોવાનો દાવો રાખતા, અને એકાંત માર્ગની પ્રરૂપણા કરતા. તેમની સાથે પણ શાસ્ત્રાર્થ કર્યો, અને સ્યાદ્વાદમાર્ગને પ્રતિકૂળ તેમની વાતોનું ખંડન કરી તેમના મતનું વિસ્તરણ અટકાવ્યું.

આમ આ પંજાબી ત્રિપુટીનો સંવેગમાર્ગ સતત સંઘર્ષભર્યો રહ્યો.

પંજાબમાં બૂટેરાયજીએ સત્ય માર્ગનું જે આંદોલન પ્રસરાવ્યું હતું, તેની ગાઢ અસર તળે, સં. ૧૯૧૦ માં સ્થાનક-દીક્ષા લેનાર મુનિ આત્મારામજી અને તેમના ૧૫ શિષ્યોએ પણ સ્થાનકમાર્ગની વિપરીતતા પ્રીછી, અને સંવેગમાર્ગ તરફ તેઓ વળ્યા. તેમણે દસેક વર્ષ સુધી પંજાબમાં લડત આપી, અને સં. ૧૯૩૧માં ગુજરાત પધારી શ્રી બૂટેરાયજીની પાસે એક સાથે ૧૬ આત્માઓએ સંવેગી દીક્ષા અંગીકાર કરી. આત્મારામજીનું નામ થયું મુનિ આનંદવિજય, પણ તેઓ હમેશાં આત્મારામજી મ.ના નામે જ ઓળખાતા રહ્યા.

બૂટેરાયજી મ. પછી તો પંજાબ ગયા હતા. ત્યાં તેમણે મંદિરમાર્ગનો ખૂબ પ્રસાર કર્યો. અનેક ક્ષેત્રોમાં સંઘો રચ્યા, જિનાલયો સ્થાપ્યાં. સ્થાનકમાર્ગીઓ સાથે વિવાદ પણ થયા, અને તેઓને નિરુત્તર પણ કર્યા.

મૂળચંદજી મ. પાછળથી ગણિપદે આરૂઢ થયા. તેઓ તપગચ્છ સંઘના યથાર્થ અર્થમાં રાજા, નાયક કે ગચ્છપતિ ગણાયા. તેમણે સેંકડો સાધુઓ વધાર્યા, અને દીક્ષા માર્ગનો ભવ્ય પ્રારંભ કર્યો. આજે જે પણ સાધુસમુદાયો છે તે મહદંશે બૂટેરાયજી અને તેમના ત્રણ શિષ્યોની પરંપરામાં છે. બૂટેરાયજીના પ્રધાન બે શિષ્યોમાં બીજા ક્રમે આવે વૃદ્ધિચન્દ્રજી, અને તેમના શિષ્ય તે શાસનસમ્રાટ વિજયનેમિસૂરિ.

ભૂમિકા

જૈન શાસન જયવંતું છે.

સર્વજનોનું સુખ અને સર્વજનોનું હિત એ તેનો શાશ્વત લક્ષ્યાંક છે.

આ લક્ષ્યાંકને વેગ આપવા માટે જ હોય તેમ, યુગે યુગે ૨૪ તીર્થંકરો થતાં રહે છે, શાસનની સ્થાપના કરતાં રહે છે, અને જગતના જીવોને કલ્યાણકારી માર્ગ દર્શાવતા રહે છે.

તીર્થંકરોએ પ્રકાશેલા માર્ગને નિરંતર વહેતો રાખવાની જવાબદારીના સંવાહક હોય છે જૈન આચાર્યો. તીર્થંકરની અનુપસ્થિતિમાં આચાર્ય શાસનને જીવંત રાખે છે, માર્ગની રક્ષા કરે છે, અને તેમના આશ્રયે સમસ્ત સંઘ પોતાનું કલ્યાણ સાધતો રહે છે. એમ કહી શકાય કે ગુણપ્રધાન આચાર્યની ઉપસ્થિતિ, સંઘને તીર્થંકરની ખોટ લાગવા દેતી નથી.

જૈન શાસનમાં, પ્રભુ વીર વર્ધમાનના શાસનમાં સૈકે સૈકે આવા આચાર્ય થતા રહ્યા છે. તેમણે શાસનને અજવાળ્યું છે. સંઘને નેતૃત્વ આપ્યું છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની જ્યોત જળહળતી રાખી છે. સ્વ અને પરનું કલ્યાણ સાધ્યું છે. જગત સમક્ષ સતત એક આદર્શ રચી આપ્યો છે.

એ આચાર્ય શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુસ્વામી હોય, આર્ય વજ્ર સ્વામી હોય, દેવર્ધિગણિક્ષમાશ્રમણ હોય, જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ હોય, સિદ્ધસેન દિવાકરજી હોય, મલ્લવાદી ગણિ હોય, પાદલિપ્ત સૂરિ અને બપ્પભટ્ટિસૂરિ હોય, હરિભદ્રસૂરિ હોય, અને હેમચન્દ્રાચાર્ય પણ હોય. પ્રત્યેક યુગે કોઈક અનુપમ આચાર્યની ભેટ શાસનને અને જગતને આપી જ છે, અને તે તે આચાર્યના તપ-જ્ઞાનના તેજ થકી, તેમના અરસાનો એક વિશાળ કાળખંડ આલોકિત થયો જ છે.

ઓસરતો કાળ, ઓસરતી શક્તિઓ, ઓસરતા ભાવ, ઓસરતા ગુણો-આ આપણા યુગની ખાસિયત છે. આવા કાળમાં કે આવી આબોહવામાં પણ આચાર્યોએ તપ-ત્યાગને, આત્મહિતને અને શાસનની રક્ષાને પોતાનું જીવનધ્યેય બનાવીને તે ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે પોતાનું સઘળુંય ન્યોચ્છાવર કર્યું છે, તે વાત, એક વીરોચિત પરાક્રમ કરતાં જરાય ઓછી નથી.

બારમા સૈકામાં જેમ હેમચન્દ્રાચાર્ય, સત્તરમા સૈકામાં જેમ હીરવિજયસૂરિ, તેમ વીસમા સૈકામાં શાસનને અને સંઘને નેતૃત્વ પૂરૂં પાડનાર આચાર્ય થયા - વિજયનેમિસૂરિ.

પાછળથી 'શાસનસમ્રાટ' તરીકે પંકાયેલા આ આચાર્ય મહારાજની,સંઘ શાસનને અજવાળતી જીવન-ઘટનાઓનું ચિત્રાંકન અહીં પ્રસ્તુત છે.

શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય વિષે ગુણકીર્તન કરતાં તેમના અનુસમકાલીન આચાર્ય સોમપ્રભસૂરિએ લખેલું કે ''હેમાચાર્યના આવા આવા ઉમદા ગુણો જોયા પછી, નિપુણ જનો, ભૂતકાળમાં તીર્થંકર અને ગણધરો ખરેખર થયા જ હોય - એવી શ્રદ્ધા ધરાવતા થઈ ગયેલા.''

શ્રી વિજયનેમિસૂરિ વિષે, તેમના સમયમાં થયેલા આર્ષદ્રષ્ટા શ્રાવકજન, પંડિતવર્ય **પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખે** લખ્યું કે **''તેઓશ્રીના જીવનના થતા અનુભવ ઉપરથી એમ લાગતું જ રહ્યું હતું કે પૂજ્યશ્રી મહાન પૂર્વાચાર્ય મહારાજશ્રીનો નમૂનો જણાય છે. તેઓશ્રીની વિદ્યમાનતાએ પ્રભુના શ્રી જૈનશાસન, શ્રી જૈન સંઘ, જૈન ધર્મ, જૈન શાસ્ત્રો**

તથા મહાતીર્થાદિ વિગેરેને આક્રમક યુગના સપાટામાં ભારે કુનેહ શક્તિથી અદ્‌ભુત રીતે રક્ષણ કરેલું છે. નહીંતર આજે કાંઈની કાંઈ વિષમ સ્થિતિ વધુ આગળ વધી ગઈ હોત. હજી પણ ઘણું રક્ષણ થયું છે તે તેઓશ્રીની અજબ દીર્ઘદષ્ટિનું પરિણામ છે. તેઓશ્રીનો સિદ્ધાંત હતો કે નુકસાનકારક આજની બાબતોનો વિરોધ ન કરતાં રચનાત્મક એવી રીતે કરવું કે જેથી નુકસાન ન થાય...તેઓશ્રીના પહેલાં પણ કેટલીક ધર્મ ઉપર આક્રમક બાબતો શરૂ થઈ ચૂકી હતી, તેને પણ આગળ વધતી ઘણી રીતે અટકાવી શક્યા છે. તેઓશ્રીના જીવનની આ મહત્તા મને કાયમ લાગ્યા કરી છે.'' (સં. ૨૦૨૮, ભાદ્રપદ).

પોતાના સમયમાં, સંઘ-શાસન-તીર્થ ઉપર આવેલાં, બાહ્ય અને આંતરિક વિવિધ આક્રમણોને ખાળી શકે તેવી દૂરદર્શી, મર્મગામી અને હિતકારી દૃષ્ટિ વડે, આ આચાર્ય મહારાજે, જે અદ્‌ભુત કુનેહ દાખવીને સંઘ-શાસન-તીર્થની તથા તેનાં હિતની રક્ષા કરી છે, તે આપણા સમયમાં અનન્ય છે, અજોડ છે. આવા બીજા આચાર્યની પ્રતીક્ષા સંઘે કેટલાં વર્ષો, દાયકા કે શતક સુધી કરવી પડશે, તે પ્રશ્ન વિચારશીલ જીવોને મૂંઝવે છે. એક દેશી કવિજને, આચાર્ય મહારાજજીને અંજલિ આપતાં ઉચિત રીતે જ કહેલું :

'''નેમિ' નેમ-સમ્રાટ, જડ્યો ન દૂજો માનવી
જનની જણે હજાર, પણ એકે એવો નહીં.''

આવા શાસનધોરી અને સંઘરક્ષક આચાર્ય આપણા સમયમાં અથવા તો આપણી નજીકના સમયમાં થઈ ગયા એ પણ કેટલી રોમહર્ષ કરાવનારી ઘટના છે ! ચાલો, એમના જીવનની કેટલીક યશોજ્જવલ અને શાસનને અજવાળતી ગાથાઓનાં આપણે દર્શન કરીએ.

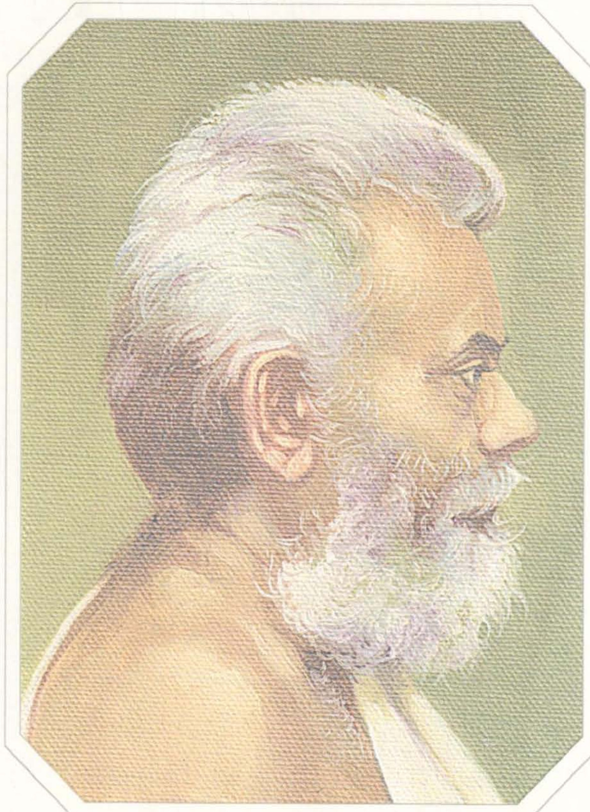

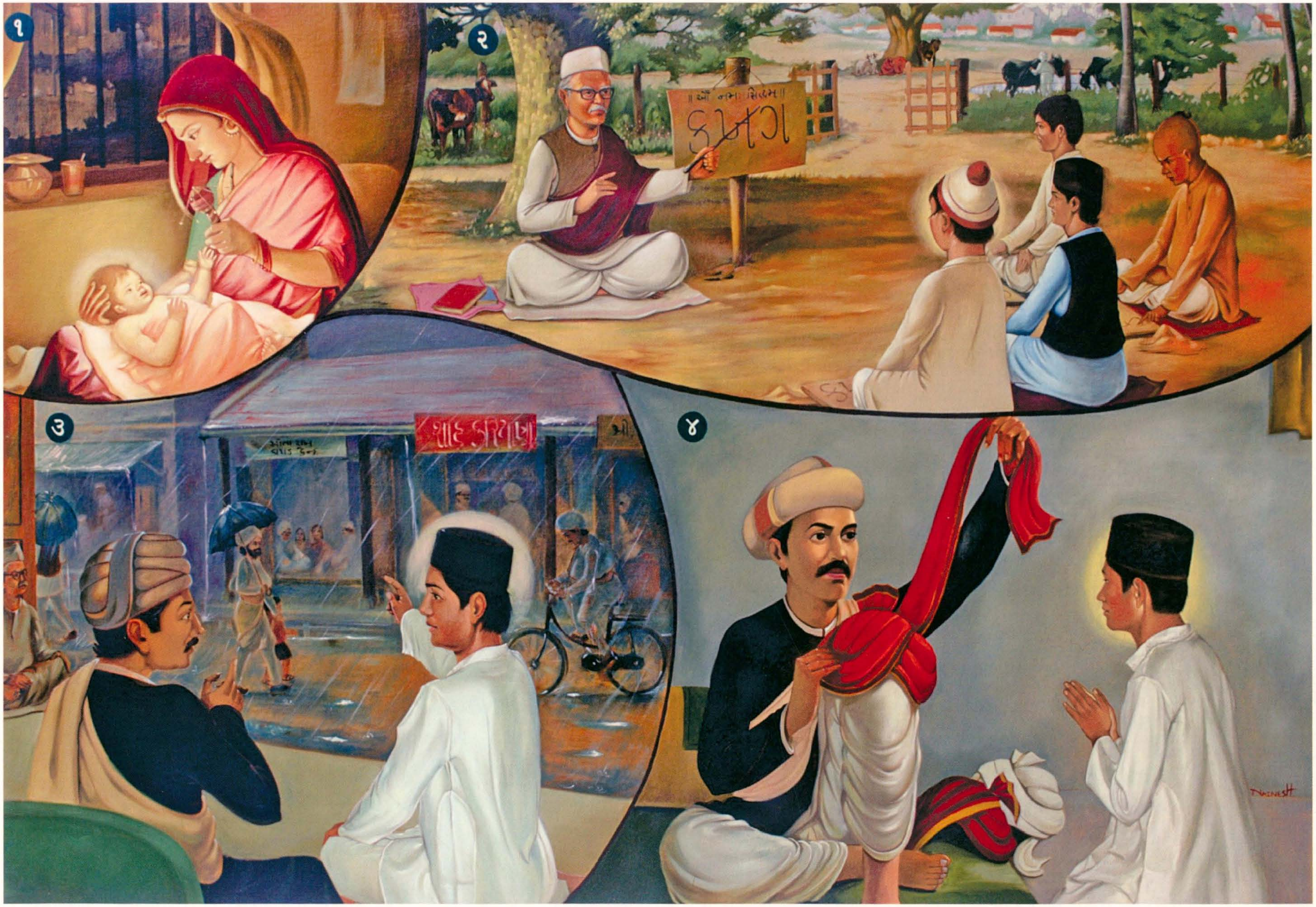

૧
૨
॥ ૐ નમઃ સિદ્ધમ્ ॥
ક ખ ગ
૩
૪

વ્હાલો આવ્યાની વધામણી !

(૧)

અરિહંત પ્રભુનો જન્મ, જીવન, મૃત્યુ-બધું જ પ્રશસ્ત હોય છે.

મહાપુરુષોનાં જીવન અને મૃત્યુ હમેશાં પ્રશસ્ય હોય છે.

જન્મ, અરિહંતો સિવાય, કોઈનોય પ્રશંસનીય નથી હોતો; તે છતાં પણ, મહાપુરુષો પોતાના પવિત્ર અને આત્મલક્ષી જીવન દ્વારા પોતાના જન્મને સાર્થક ઠરાવી આપતા હોય છે.

નેમિસૂરિ મહારાજ ૨૦મી સદીના મહાપુરુષ હતા; જૈન શાસનના પ્રભાવક જ્યોતિર્ધર હતા. તેમનો જન્મ મહુવામાં, તો તેમનો દેહવિલય પણ મહુવામાં. બેસતા વર્ષે પરોઢિયે ચાર વાગે જન્મ, તો બેસતા વર્ષે બપોરે ચાર વાગે દેહના અંતિમ સંસ્કાર. જન્મદાતા માતાનું નામ દીવાળી, તો સ્વર્ગગમનનો દિવસ હતો દીવાળી. લોકો લક્ષ્મીનું પૂજન કરીને દીવાળી ઉજવતા હતા, ત્યારે લક્ષ્મીચંદના કુળદીપક 'નેમચંદ'નો જન્મ થયો.

મા દીવાળીબાની ગોદમાં નવજાત નેમચંદ કેવા શોભી રહ્યા છે!

(૨)

ધૂળી નિશાળનો વર્ગખંડ.

શિક્ષકના ઘરનું આંગણું. તેમાં વિશાળ વૃક્ષ. વૃક્ષ હેઠળ ચાલી રહેલા વર્ગમાં શિક્ષક મયાચંદ લિંબોળી પાસે બાળ નેમચંદ અક્ષરોનું પ્રાથમિક જ્ઞાન મેળવી રહ્યા છે. ૧૪ વર્ષની વયે નેમચંદે ૭ ગુજરાતી અને ત્રણ અંગ્રેજી ધોરણો ભણી લીધાં.

(૩)

ભણતર પૂરૂં થતાં જ તેમને થયું કે કાંઈ કામધંધે લાગવું જોઈએ. પિતાજી પણ એમ જ ઇચ્છતા. પિતાએ મોકળાશ કરી આપી કે મારા ધંધામાં જોડાવાને બદલે તને બીજો કોઈ વ્યવસાય ગમે તો ખુશીથી તેમાં જા. તપાસ શરૂ થઈ. પ્રકૃતિમાં જ સાહસનો ગુણ, એટલે સટ્ટાબજારમાં મન લાગી ગયું. ત્યાં 'કરશન કમા' ના નામની જાણીતી પેઢી હતી, તેમાં જોડાયા.જોતજોતામાં ધંધો શીખી લીધો, અને હિંમતભેર સટ્ટો રમવા લાગ્યા. ત્યારે વરસાદનો સટ્ટો બહુ રમાતો, તેમાં તેમની હથોટી બરાબર બેસી ગઈ. બે પૈસા રળવાનું આમ શરૂ થયું.

(૪)

પણ એકાદ વર્ષમાં જ ધંધા-વ્યવસાયમાંથી તેમનું મન ઊઠી ગયું. કમાવાની વાત પણ મનમાં ન બેઠી.

નેમિસૂરિ મહારાજ તરીકે જગપ્રસિદ્ધ થયા પછી, તેઓની પાસે કોઈ સટોડિયો વ્યાપારી આવે તો તેને કહેતા, 'સટોડિયા સદા દેવાળિયા'; એલા, સટ્ટો છોડી દેજે. લાગે છે કે આનાં મૂળ, ૧૫ વર્ષની વયે સટ્ટાનો ધંધો છોડવાની સાથે સંકળાયેલી કોઈક ઘટનામાં પડેલાં હશે.

પિતાજીને કહ્યું કે મારે ધંધો છોડવો છે. સંસ્કૃત ભણવું છે, રજા આપો અને ગોઠવી આપો. સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતના વિવિધ પ્રદેશો તથા જ્ઞાતિ-સમાજોના પુરુષવર્ગમાં માથે પહેરાતી વિધવિધ પાઘડીઓ બાંધવાનો નિષ્પાપ વ્યવસાય કરતા તેમના અધ્યાત્મરંગી પિતાજીએ તેમની આ ભાવનાને સ્વીકારી, અને સૂચવ્યું કે તું ભાવનગર પહોંચી જા. ત્યાં મારા ગુરુમહારાજ વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજ બિરાજે છે. તેઓ તને સંસ્કૃત પણ ભણાવશે, ધર્મનું પણ શીખવશે. હું તેમને પત્ર લખીને જાણ કરી દઉં છું. ભલામણ પણ કરું છું.

પુણ્યવંતનું બધું જ પાંસરૂં પડે તે આનું નામ !

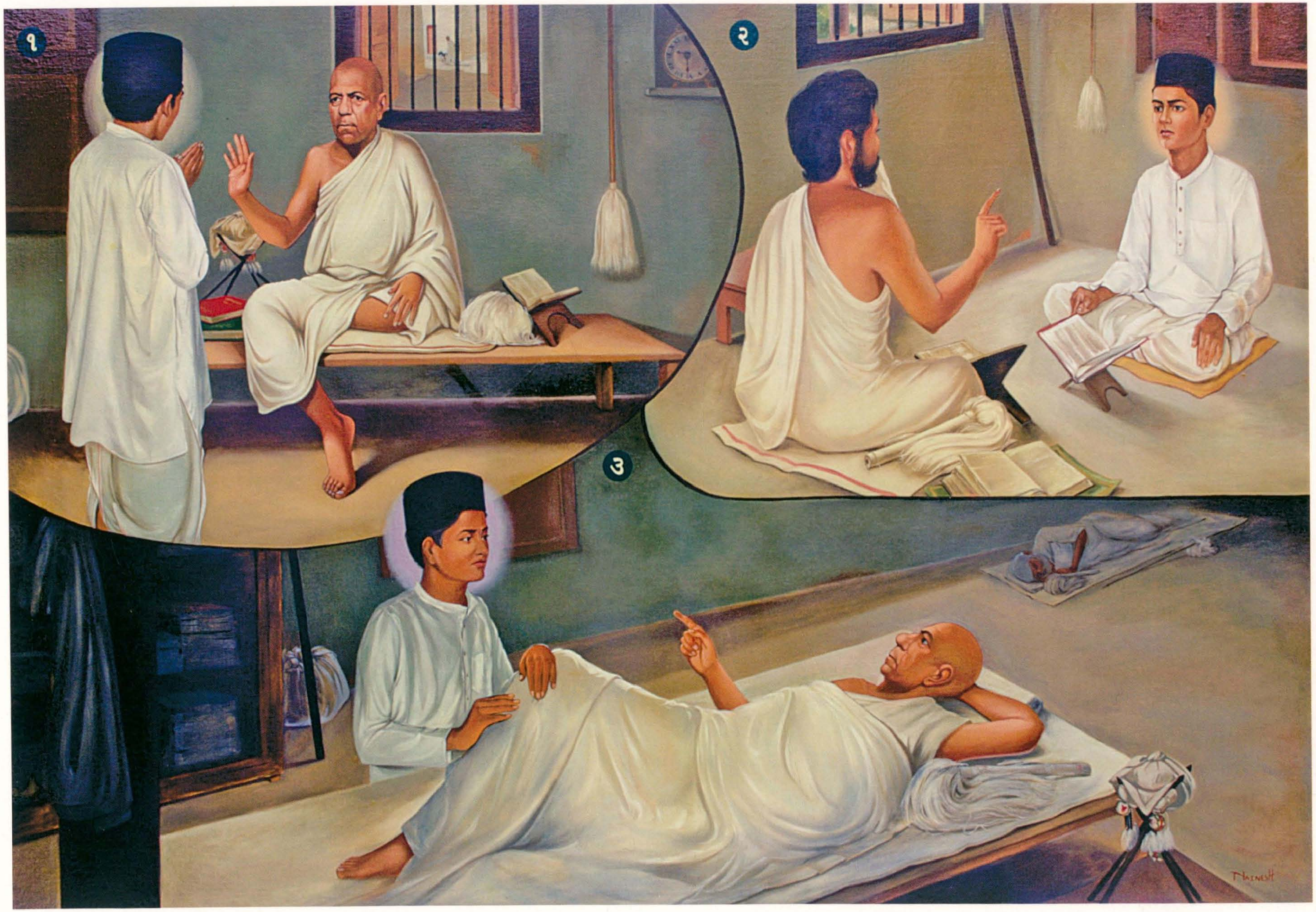
૧
૨
૩

ઐસા ગુરુ દુનિયા મેં મિલના કઠિન હૈ...

શ્રીવૃદ્ધિચન્દ્રજી મહારાજ.

શાન્તમૂર્તિ, પ્રૌઢ પ્રતાપી, સંવેગી-શિરોમણિ મુનિરાજ.

પંજાબના રત્ન ગણાતા એ સાધુપુરુષ, આરોગ્યને કારણે, ભાવનગરમાં સ્થિરવાસી થયા હતા. ભાવનગરના જૈનો અને જૈન સંઘ ઉપર તેમનો અપાર ઉપકાર વરસતો હતો. ભાવનગર સંઘને સંઘ તરીકેનું, અથવા તો ભારતના શ્રેષ્ઠ અને મોટા સંઘ તરીકેનું ગૌરવ તેમણે અપાવ્યું. ત્યાંના જૈન વર્ગને જ્ઞાન અને ભક્તિના રાજમાર્ગ પર તેમણે ચડાવ્યો. પોતે ગ્લાન હોવા છતાં પોતાના નિરાડંબર અને નિઃસ્પૃહ ચારિત્રાચાર દ્વારા તેમણે માત્ર ભાવનગરના જ નહિ, પણ સમગ્ર ગોહિલવાડના જૈન વર્ગને પોતાનો અનુરાગી બનાવી દીધો હતો.

મહુવાના અધ્યાત્મરંગી શ્રાવક લક્ષ્મીચંદ સ્વયં શ્રીઆનંદઘનજી અને દેવચન્દ્રજી મહારાજનાં સ્તવનોના તથા તેમાંથી નીતરતા ગહન અધ્યાત્મતત્ત્વના જ્ઞાતા, ચિંતક તથા ઉપાસક હતા. શ્રીવૃદ્ધિચન્દ્રજી મહારાજનું અધ્યાત્મભાવે વિલસતું નિર્દંભ અને નિર્દોષ ચારિત્ર તેમણે ઊંડી અસર કરી ગયું હતું, તેથી તેમણે તેઓને પોતાના ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા.

અને એટલે જ, પોતાનો મોટો દીકરો નેમચંદ, સટ્ટાના ધંધામાં પ્રવર્તતા અજુગતા વાતાવરણથી અને તેના અનર્થો જોઈને તેનાથી ઉભગી ગયો, અને ચિત્તમાં સંસ્કૃતનું તથા ધાર્મિક ભણવાની તાલાવેલી જાગી, ત્યારે લક્ષ્મીચંદભાઈએ તેને ભાવનગર બિરાજતા પોતાના ગુરુમહારાજ પાસે જવાની સૂચના આપી.

સંસ્કૃત ભણાવનારા જાણકારો - અધ્યાપકો તે વખતના મહુવામાં નહોતા એવું તો નહોતું જ. છતાં તે ભણવા માટે દીકરાને ભાવનગર મોકલે, અને તે પણ એક સંસારત્યાગી સાધુપુરુષ પાસે, એમાં પણ નેમચંદની નિયતિનો કોઈ અગમ્ય સંકેત જ સમજવો પડે !

પિતાની આજ્ઞા અને અનુમતિ લઈને નેમચંદ ભાવનગર ગયા. ત્યાં ગુરુભગવંત પાસે જઈને વિનય-બહુમાનપૂર્વક પોતાની ઓળખ આપી; આગમનનું પ્રયોજન દર્શાવ્યું.

ગુરુમહારાજ તેમની ભાવના જોઈ બહુ રાજી થયા. તેમણે ભણવા માટે રહેવાની અનુમતિ આપી.

ભાવનગરના અગ્રણી શ્રેષ્ઠી શ્રાવક જસરાજ વોરાના ઘેર નેમચંદનો જમવા આદિનો બંદોબસ્ત થયો. તેઓ દૈનિક આવશ્યક કરણીને બાદ કરતાં આખો દિવસ તથા રાત્રિ ગુરુભગવંત પાસે જ રહેતા, ગુરુ મહારાજની સેવાનો લાભ લેતા, અને ગુરુ ભગવંતે નિર્દેશેલા મુનિરાજ પાસે અભ્યાસ કરતા.

અભ્યાસના મિષે જાણે એક ધન્ય જીવનનો પાયો રચાઈ રહ્યો હતો!

મને સંસાર શેરી વિસરી રે લોલ...

સત્પુરુષનું દર્શન, સત્પુરુષનું સાંનિધ્ય, સત્પુરુષની સોબત-સંગત, સામાન્ય જનને પણ શ્રેષ્ઠ અને સજ્જન બનાવી મૂકવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે.

તેમાં પણ, જે મનુષ્ય પાસે નરવું રુચિતંત્ર હોય, સત્સંગની સાનુકૂળ અસરોને ઝીલવાની પાત્રતા હોય, તેવા મનુષ્ય માટે તો સત્સંગ એક પારસમણિની ગરજ સારે છે.

ગુરુભગવંતનું સાંનિધ્ય નેમચંદ માટે વાસ્તવિક રીતે પારસમણિસમું બની ગયું.

ગુરુભગવંતની અને તેમના શિષ્યવૃંદની નિર્દોષ જીવનચર્યા તેણે નિરાંતે જોઈ. મુનિજીવનનો સહજ આનંદ, સર્વત્યાગની સુખદ સાધના, અને નિરપેક્ષતામાંથી પ્રગટતી સાચી સ્વતંત્રતા-આ બધું તેના હૈયા પર જાણે કામણ કરી ગયું ! સાથે જ, જગતના ભાવોની અસારતા, અસારને પકડીને ચાલતો તેમજ તે કારણે સળગતો સંસાર, આ બધાનાં પણ તેણે ખુલ્લી નજરે દર્શન કર્યાં.

ભણતાં ભણતાં તેનું મન આ બધા વિચારોમાં વમળાવા માંડ્યું. રાત્રે ઉંઘ ઊડી જાય, અને તેને ભાતભાતનાં દશ્યો દેખાય ! કદીક ગુરુભગવંતની પવિત્ર અને ત્યાગના તેજથી ઓપતી મુદ્રા તેના મન પર કબજો જમાવે, તો ક્યારેક પહેલાં ભર્યુંભાદર્યું અને હર્યુંભર્યું ઘેઘૂર રૂપમાં નિહાળેલું પણ પાછવથી સૂકાઈને ઠૂંઠું બની ગયેલું વૃક્ષ તેની સ્મૃતિમાં ઊગી નીકળે. કવચિત્ વળી તેને જગતના જીવોની વિવિધ અવસ્થાઓ યાદ આવતીઃ પહેલાં ગલગોટા જેવી બાળ-અવસ્થામાં ખીલતું જીવન, જુવાનીના રંગ માણે-ન માણે ત્યાં તો ઘડપણને ઉંબરે લાકડીના ટેકે ટેકે પરાધીન બનીને જીવાતું જોવા મળે; અને ઘડપણ અને વ્યાધિઓ સામે હજી ઝઝૂમવાનો પ્રયત્ન આદરે ત્યાં તો મૃત્યુનો દેવતા તેને પોતાનો કોળિયો કરી લે !

નેમચંદનું ચિંતન જગતના ભાવો પરથી હટીને છેલ્લે પોતાની જાત પર આવીને ઊભું રહેતું. તેને થતું : જગતની જ નહિ,મારી પણ આ જ દશા છે ને ! હુંય બધાની જેમ જ જન્મ્યો છું. જીવું છું. અને જો ગુરુભગવંતના ત્યાગમય જીવનમાંથી પ્રેરણા નહિ લઉં, તો બધાની જેમ જ જીવનને વેંઢારતો, રઝળપાટ કરતો, યુવાનીને વેડફતો, ઘરડો થઈશ અને એક દહાડો યમશરણ પણ થઈશ. એક મૂલ્યવાન જીવન તો મારું વેડફાશે જ, પરંતુ હવે પછીના અનેક જન્મો પણ મારા બરબાદ જશે.

ના, આમ ન થવું જોઈએ. હું આ માટે નથી જન્મ્યો. મારું આ જીવન અસાર અને અનિત્ય ભાવો પાછળ વેડફી નાખવા માટે મને નથી મળ્યું.

મારે અસાર થકી સાર પામવો છે. મારે ત્યાગી સાધુ થવું છે.

'હું દીક્ષા લઈશ !' એવા માનસિક સંકલ્પને વધુ દઢ બનાવ્યા પછી જ નેમચંદની આંખો મીંચાતી.

એક સવારે મહુવાથી પિતાજીએ સમાચાર મોકલ્યા : દાદીમાનું અવસાન થયું છે, તો એકવાર આવી જજે.

નેમચંદ હવે જાગી ગયા. તેમણે પિતા પર પત્ર લખ્યો : ''સંસાર' અસાર છે.જન્મે તેણે જવાનું નક્કી છે. કોઈ કોઈનું નથી. માટે ધર્મના શરણે જતું એ જ સાચું છે.''

પત્ર વાંચતાં જ પિતા ભડકી ગયા. નેમચંદના મનના વળાંકને તે પામી ગયા. તેમણે બાજી હાથમાંથી સરી જાય તે પહેલાં જ પગલાં લેવા માંડ્યાં. પહેલું કામ તેને ઘરે પાછો બોલાવી લેવાનું કર્યું. પોતાની તબિયત બગડી હોવાના બહાને તેમણે તેને તેડાવી લીધો.

તબિયતના ચિંતાજનક સમાચાર મળતાં જ નેમચંદ ઘેર ગયા. ત્યાં જઈ જોયું તો સ્તબ્ધ ! પિતાજી તો હેમખેમ હતા ! બીજાં બધાં પણ સરસ અને સ્વસ્થ હતાં !

નેમચંદ ખિન્ન બની ગયા. સંસારની કટુ વાસ્તવિકતાનો પોતાના જ સ્વજનો તરફથી મળેલો આ પહેલો કડવો ઘૂંટ હતો. તેમણે તે ચૂપચાપ પી તો લીધો, પણ તેમણે તત્ક્ષણે ગાંઠ વાળી કે આવા જૂઠા સંસારમાં હવે ઝાઝું તો ન જ રહેવાય; હું તો નહિ જ રહી શકું.

પિતાએ મૂકેલી જાગતી ચોકીઓને કેવી રીતે ભેદવી, તે જ હવે તેમનું લક્ષ્ય બની ગયું.

૨
૩
૧
૪

મોહના તોફાનમાં...

સૃષ્ટિનો એક વિચિત્ર નિયમ છે : વ્યક્તિનું ભવિષ્ય જેટલું ઉજ્જ્વળ; તેનું ધ્યેય જેટલું ઉમદા; તેટલાં જ વિઘ્નો પણ તેના માર્ગ આડે આવે. એ વિઘ્નો કે અવરોધોને ઓળંગી જાણે તે આવતી કાલે મહાન બને.

નેમચંદ મહાન બનવાનું સૌભાગ્ય લઈને જન્મેલા હતા. તેમનું હવેનું ધ્યેય પણ ઊંચું હતું. તો તેમની તે ધ્યેય-પ્રાપ્તિ આડે અવરોધ પણ જેવાતેવા ન હતા. સૌથી મોટો જબરો અવરોધ હતો, તેમના પિતાનો તેમના પ્રત્યેનો મોહ. 'સબ પુદગલ જાલ તમાશી' ના મર્મને નિરંતર ગાનારા હોવા છતાં, પુત્રને છોડવાની વાત આવી ત્યારે પિતા અત્યન્ત મોહવશ બની બેઠા હતા. નેમચંદને તબિયતને બહાને પાછા ઘેર બોલાવી લીધા પછી, તેની સટોડિયાને સહજ એવી સાહસિક પ્રકૃતિને ઓળખનારા પિતાએ, તેની દરેક હિલચાલ પર ચોકી પહેલો મૂકી દીધો હતો. આથી નેમચંદ ભારે ગુંગળામણ અનુભવી રહ્યા.

એક પ્રસંગે, જરાક મોકળાશ જણાતાં, તેમણે પોતાના દોસ્તદારને પોતાના દીક્ષાના ભાવ કહ્યા, અને લાગ મળે તો ભાગી છૂટવાનો ઈરાદો પણ કરી દીધો. તેમની જાણ બહાર જ, આ વાતો તેમની બહેને સાંભળી લીધેલી, તે તેણે તરત જઈને પિતાજીને કહી દીધી. એ સાથે જ, તેમના પરનાં બંધનો વધુ કડક થઈ ગયાં.

પણ નેમચંદ જેનું નામ ! તેમણે આ નજરકેદ જેવી સ્થિતિમાંથી ગમે તે ભોગે બહાર નીકળવાનો નિર્ધાર કર્યો. તેમને એક મુમુક્ષુ મિત્ર પણ મળી ગયા, દુર્લભજી બખાઈ. તે પણ દીક્ષા માટે ઉત્સુક હતા. બન્નેએ સાથે ભાગી જવાનો મક્કમ નિશ્ચય કર્યો.

ભાગવા માટે સાધન અને સહાય જોઈએ. તે માટે પૈસા જોઈએ. બધી જવાબદારી હતી નેમચંદ પર. તેમણે પોતાના ઘરમાં, પિતાજી બચતના રૂપિયા જેમાં રાખતા તે એક મજૂસ (મંજૂષા, પેટી) પર હાથ અજમાવ્યો. તેના ચોરખાનામાંથી ૧૩ રૂપિયા ચોર્યા, અને રાત માથે લઈને ઘરેથી ચાલી નીકળ્યા. નીકળતાં પહેલાં પિતા, માતા, ભાઈ અને પોતાને સહુથી વહાલી હતી તે બહેનને મન ભરીને જોઈ લીધાં, મનોમન પ્રણામ કર્યાં, અને નીકળી ગયા.

તે રાત કબ્રસ્તાનમાં ગુજારી. વહેલી પરોઢે ઝીણીયા ઊંટવાળાના ઊંટ પર સવાર થઈને લાગ્યા, તે બે દહાડે ભાવનગર પહોંચ્યા. વાટમાં નદીનાં પૂર નડ્યાં, ઓળખીતાઓની નજરે ચડી ગયા, ઊંટવાળો આઘો પાછો થયો, બધું જ વેઠતાં સ્થાને પહોંચ્યા.

ભાવનગરના પાદરેથી ઊંટવાળાને રજા આપી, પગે ચાલીને પહોંચ્યા જસરાજ વોરાના ઘેર. બે કિશોરોને દીક્ષાના ભાવથી ભાગી આવેલા જોઈને તે મનમાં બહુ રાજી થયા. બેઉને ઘેર ઊતાર્યા. વિસામો લેવરાવ્યો. પછી પોતે જ બન્નેને લઈને ઉપાશ્રયે ગુરુભગવંત પાસે ગયા.

બન્નેને આમ અચાનક, પૂર્વસૂચના વિના જ, આવેલા જોઈને ગુરુમહારાજને નવાઈ ઉપજી. પૂછપરછ કરતાં બધી વાત જાણવા મળી, તે સાથે જ તેમની મુખમુદ્રા ગંભીર બની ગઈ.

નેમચંદે હિંમત કરીને પૂછ્યું : અમને દીક્ષા ક્યારે આપશો, સાહેબ ?

ગુરુભગવંતે ગંભીર વદને જવાબ આપ્યો : ભાઈ, તમારા માતા-પિતાની અનુમતિ વિના હું દીક્ષા આપી નહિ શકું. તેમનો સંમતિપત્ર લઈ આવો તો જરૂર આપું.

નેમચંદને આખરી પરીક્ષામાં જાણે નિષ્ફળતા મળી !

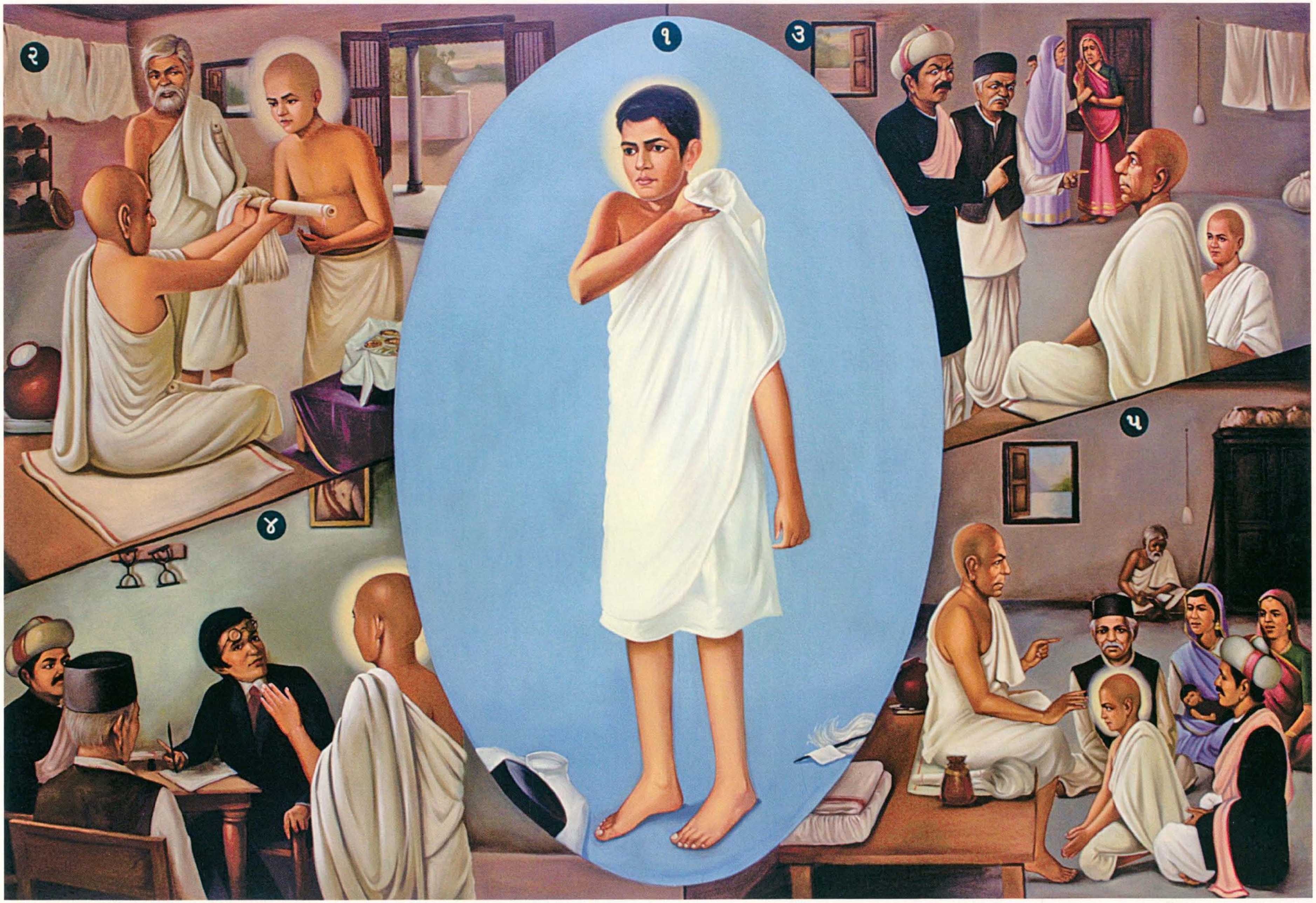
૧
૨
૩
૪
૫

સિંહ પરે નિજ વિક્રમ શૂરા

ગુરુ ભગવંતની ના થઈ એટલે નેમચંદ ભારે મૂંઝવણમાં મૂકાયા.

દીક્ષા જો વહેલાસર ન લે, તો ઘરવાળા આવીને પાછા લઈ ગયા વિના ન રહે. અને , એક વાર પાછા જવાનું થાય તો તો પછી ખેલ ખલાસ ! દીક્ષાની દિશા જ પછી તો ભૂલી જવી પડે !

બીજી તરફ, ગુરુ ભગવંતની વાત પણ વાજબી હતી. એટલે હઠ કે આગ્રહ કરીને તેમને મૂંઝવણમાં મૂકવા તે પણ યોગ્ય ન હતું.

નેમચંદને બરાબર અંદાજ હતો કે હવે ઘરે અને ગામમાં પોતે ભાગી છૂટ્યાની જાણ થઈ જ હશે; અને, ઊંટવાળા દ્વારા બધી વાત મેળવી લીધી હોય તો, ઘરના લોકો ગમે તે પળે આવી પહોંચશે જ. એ લોકો આવે અને પાછા લઈ જાય તે પહેલાં જ કાંઈ માર્ગ તો કરવો જ પડે.

તેમણે ધીરજ અને કુનેહથી કામ લીધું. સૌપ્રથમ, ગુરુભગવંતને વિનંતિ કરીને તેમના હાથે જ મહુવા પત્ર લખાવ્યો કે ''નેમચંદ અહીં આવ્યો છે, કુશળ છે, ભણે છે, કોઈ ઉચાટ કરશો નહિ.'' આટલો સંદેશો મળતાં જ લક્ષ્મીચંદભાઈને ધરપત થઈ ગઈ, અને દોડાદોડ જવાનું માંડી વાળ્યું.

બીજી બાજુ, નેમચંદે ગુરુ મહારાજની સેવામાં જે મુનિરાજો હતા, તે પૈકી એક મુનિ રત્નવિજયજી સાથે આત્મીયતા વધારી દીધી. તે સાધુ પણ યુવાન હતા. નેમચંદે તેમને સમજાવ્યા, કહો કે પટાવી દીધા, અને તેમની પાસેથી સાધુનો વેષ કહેવાય તેવાં વસ્ત્રો મેળવી લીધાં.

જેઠ શુદિ સાતમ (સં.૧૯૪૫)ની વહેલી સવારે, જસરાજ વોરાના ઘર દેરાસરે પૂજા સેવા કરી, ત્યાં જ ચોથા માળના ઓરડામાં તેમણે જાતે મુનિવેષ પહેલી લીધો. પછી તેઓ જસરાજભાઈને મળ્યા. તેઓ તો આ જોતાં જ ચોંકી ઊઠ્યા. પણ નેમચંદે પોતાનો દીક્ષા માટેનો દઢ નિર્ધાર, ગુરુ મહારાજને મૂંઝવણમાં ન નાખવા માટેની પોતાની આ ચેષ્ટા, તેમ જ આવી પડનારી તમામ તકલીફોને પહોંચી વળવાની પોતાની તૈયારી હોવાનું તેમને સમજાવતાં તેઓ તેમને દીક્ષામાં સાથ આપવા તૈયાર થયા. તેમને થયું કે **આવા આત્માઓ જ આત્મકલ્યાણ સાધી શકે અને શાસનને સંભાળી શકે. આવાને સાથ ન આપીએ તો આપણને ધર્મ સમજાયો જ ન ગણાય !**

જશરાજભાઈ સ્વયં નેમચંદને લઈને ઉપાશ્રયે પહોંચ્યા. સાધુવેષમાં તેમને જોતાં જ ગુરુભગવંત સ્તબ્ધ થઈ ગયા. તેમના મુખ પર ચિંતાનાં વાદળ છવાયાં. લક્ષ્મીચંદ ભાઈએ પોતાના પર મૂકેલો વિશ્વાસ તૂટવાની અને થનારા તોફાનને કારણે શાસનની અપભ્રાજના થવાની ભીતિ તેમના મનમાં વ્યાપી વળી.

મનકળા નેમચંદે તેઓના મનની વાત વાંચી લીધી હોય તેમ વિનવણીના સ્વરે નિવેદન કર્યું : સાહેબ ! મેં મારી જાતે વેષ પહેર્યો છે. આપ જાણતાં પણ નથી, એટલે આપની લેશ પણ જવાબદારી રહેતી નથી. આપ ચિંતા ના કરો. મને દીક્ષાની ક્રિયા કરાવી આપના શિષ્ય તરીકે સ્વીકારો. બધાં આવશે,તોફાન થશે, આક્ષેપો થશે, તે બધાંને હું પહોંચી વળીશ; આપે ક્યાંય વચ્ચે આવવાનું નહિ આવે.

નેમચંદની વાતમાં જસરાજ વોરાએ સમર્થનનો સૂર પૂરાવ્યો, અને નચિંત થઈને દીક્ષા આપી દેવાનું કહ્યું. આમ, આગેવાન વ્યક્તિની હૈયાધારણ મળતાં ગુરુમહારાજે ક્રિયા શરૂ કરાવી.

ક્રિયા તો ચાલુ થઈ, પણ પ્રશ્ન 'ઓઘા'નો (રજોહરણનો) આવ્યો : ઓઘો તો તૈયાર ન હતો, લાવવો ક્યાંથી ? પાછી નવી મૂંઝવણ આવી. પણ એક મુનિએ યાદ દેવરાવ્યું કે 'સાહેબ ! ગચ્છપતિ મૂળચંદજી મહારાજ માગશર મહિને અહીં કાળધર્મ પામ્યા, પછી તેમનો ઓઘો આમ જ રહ્યો છે; આપે સાચવીને મૂકાવ્યો છે; તે લાવી આપું ? ' ગુરુભગવંત આ સાંભળતાં જ પ્રસન્ન થયા; તેમણે તે ઓઘો મંગાવ્યો, તૈયાર કરાવ્યો, અને નેમચંદને તે અર્પણ કર્યો.

કેવો અદ્ભુત સંકેત ! ગઈકાલના ગચ્છપતિનો ઓઘો, આવતી કાલના ગચ્છપતિને મળ્યો ! નિયતિનો તાગ કોણ પામી શક્યું છે ?

દીક્ષાના સમાચાર મહુવા પહોંચ્યા. તત્કાલ પિતા-માતા-સ્વજનો આવ્યા. ખૂબ ક્લેશ, ધમાલ મચાવી. ગુરુભગવંતને ખૂબ કોસ્યા. તે જોતાં જ નેમચંદે, હવે મુનિ નેમવિજયે બાજી સંભાળી લીધી. બધાંને એક તરફ લઈ ગયા, અને તેમને કહી દીધું કે ''મહારાજજીની આમાં કોઈ જ ભૂલ કે સામેલગીરી નથી; તેઓ સદંતર અલિપ્ત છે; જે થયું છે તે મેં જ કર્યું છે, એટલે જે કહેવું હોય તે મને કહો.'' પિતાએ ખૂબ ગુસ્સો ઠલવ્યો. માતાએ થાંભલા પર માથું પછાડી ને લોહી વહાવ્યું. પિતા અને સ્વજનોનો રોષ માતો ન હતો. તેમણે નક્કી કર્યું કે આમને ગમે તે ભોગે પાછા લઈ જ જવા છે. પણ સીધી રીતે માને તેમ નથી, એટલે ન્યાયાધીશ સાહેબ પાસે લઈ જઈએ.

લક્ષ્મીચંદભાઈના મિત્ર હતા એક ન્યાયમૂર્તિ. ભારે રૂવાબદાર અધિકારી. નેમવિજયજીને કહ્યું, ચાલો અમારી જોડે, એમના ઘરે. સ્વસ્થ નેમવિજય વિના વિરોધે ચાલ્યા. ન્યાયમૂર્તિએ ભલભલાને ધ્રૂજાવી દે તેવા મિજાજ સથે કડક શબ્દોમાં ઊલટતપાસ લેવા માંડી, અને **દીક્ષા પડતી મૂકી ઘેર જતા રહેવાની સૂચના આદેશાત્મક શબ્દોમાં આપી. છેવટે કહ્યું કે નહિ માનો, તો જેલમાં પૂરી દઈશ, એટલું યાદ રાખજો.**

પણ નેમવિજય જેનું નામ ! તેમણે દરેક સવાલના મુદ્દાસર સ્પષ્ટ જવાબો આપ્યા. ઘરે જવાની અને દીક્ષા છોડવાની મક્કમ ના પાડી. અને છેલ્લે કહ્યું: **''તમે મને જેલમાં જરૂર પૂરી શકો છો. પણ એક વાત યાદ રાખજો, તમારાં બેડી-બંધનો મારી કાયાને બાંધી શકશે, મારા આત્માને નહિ.''**

ન્યાયમૂર્તિ સડક ! તેમણે લક્ષ્મીચંદભાઈને સમજાવ્યા કે **આ છોકરો ઘરે રહે તેમ નથી. એને એના માર્ગે જવા દેવામાં જ લાભ છે.**

તેઓ પણ સમજ્યા, અને ઉપાશ્રયે જઈ, ગુરુભગવંતની ક્ષમા માગીને રડતાં હૈયે ઘેર ચાલ્યા ગયા. જતાં પહેલાં પુત્ર-મુનિને રૂડો સંયમ પાળવાની હિતશિક્ષા પણ આપી.

મોહ અને ત્યાગની લડાઈમાં ત્યાગનો વિજય થયો !

૧
૨
૩
૪

પ્રગતિના પંથે

મુનિ બન્યા એ સાથે જ નેમવિજયજી સાધુ-જીવનચર્યામાં પરોવાઈ ગયા.

ગુરુભગવંતનું સાક્ષાત્ માર્ગદર્શન, દેખરેખ અને પ્રેરણાના બળે તે નિત્યક્રમમાં લાગી ગયા. તેમા મુખ્ય નિત્યક્રમ બે હતાઃ અધ્યયન અને ગુરુભગવંતની સેવા, વૈયાવચ્ચ. સંયમના પાલન માટેની આચરણા, આરાધના તથા ક્રિયા, તે તો હવે જીવનનો એક અભિન્ન અંશ બની રહેવાનો હતો. તે શીખતાં શીખતાં તેમણે જાણ્યું કે ગુરુભગવંતનો વર્ષોનો મનોરથ છે કે મારો કોઈ શિષ્ય સંસ્કૃત વ્યાકરણ ભણે તો સારું. તેમણે તે મનોરથ પૂરો કરવાનો સંકલ્પ કર્યો, અને સાધુ-યોગ્ય પ્રાથમિક અભ્યાસ પૂરો થતાં જ, ગુરુભગવંતની આજ્ઞા મેળવીને વ્યાકરણનો અભ્યાસ, કુશળ શાસ્ત્રીજી પાસે, આદર્યો. દોઢેક વરસના ટૂંકા ગાળામાં જ તેઓ તે વિષયના પારંગત બન્યા, અને બનારસ જઈને ૧૨ વર્ષ સુધી ભણેલા વિદ્વાનને પણ પોતાના જ્ઞાન-બળે હંફાવનારા બન્યા.

તેમની વિદ્યા-લગનીથી અને બોધથી પ્રસન્ન થયેલા તેમના મોટા ગુરુભાઈ મુનિ ધર્મવિજયજી (કાશીવાળા વિજયધર્મસૂરિજી) ને પણ સંસ્કૃત ભણવાનો ભાવ જાગ્યો. નેમવિજયજીએ તેમને પણ સહાય કરી, અને તેમને કવિ કાલિદાસકૃત 'रघुवंश' કાવ્યનો કેટલોક ભાગ તેમણે શીખવ્યો.

ગચ્છપતિ શ્રીમૂળચંદજી મહારાજ 'ગણિ' હતા. તેમના સ્વર્ગગમન બાદ વડીદીક્ષા, યોગોદ્વહન, પદવી વગેરે માટે અન્યત્ર જવું પડે તેવી સ્થિતિ સર્જાઈ હતી. આ સંજોગોમાં, નેમવિજયજીના જોગ તથા વડીદીક્ષામાં દોઢ-બે વર્ષ વિલંબ થયેલો. સમયાનુક્રમે તે માટેનો યોગ આવતાં, ગુરુભગવંતે અન્ય નૂતન મુનિઓ સાથે તેમને પણ, અમદાવાદ મોકલ્યા. ત્યાં તેઓશ્રીની ભલામણ અનુસાર, લુહારની પોળના ઉપાશ્રયના પંન્યાસ શ્રીપ્રતાપવિજયજી ગણિ મહારાજે તેઓને જોગ કરાવી વડીદીક્ષા આપી.

તે પછી તેઓ પુનઃ ભાવનગર પધાર્યા, અને ગુરુ-સેવામાં લાગી ગયા. સંગ્રહણીના વ્યાધિથી ગ્રસ્ત ગુરુભગવંતની સતત નાદુરસ્ત રહેતી તબિયતમાં તેઓને દવા તૈયાર કરી વપરાવવી, પગચંપી વગેરે કરવાં, મોડી રાત સુધી ધર્મચર્ચા-અર્થે બેસી રહેતા શ્રાવકોને કારણે તેમને ઉજાગરા ન થાય તેની કાળજી રાખવી વગેરે રૂપે તેઓ સેવામગ્ન બની ગયા.

આ બધાં જ પ્રયોજનો દરમિયાન પણ અધ્યયન તો અખંડપણે ચાલુ જ રહેતું. રાત્રે સ્વાધ્યાયમાં અને દિવસે અધ્યયનમાં ઊંઘ ન આવે, તે માટે તેઓ આંખે શુદ્ધ તમાકુ આંજતા. ક્યારેક માથાના વાળની ચોટલી બનાવી તેને ભીંતના ખીલા સાથે પણ દોરી વડે બાંધી દેતા, જેથી ઝોકું આવે કે તરત જાગૃત થઈ શકાય.

અધ્યયનની આ પ્રીતિએ તેમને સિદ્ધહેમ તેમજ પાણિનિ એમ બેબે વ્યાકરણમાં પારંગત બનાવ્યા, અને સાથે સાથે ગુરુભગવંતની વિશેષ પ્રીતિ પણ તેમણે સંપાદન કરી.

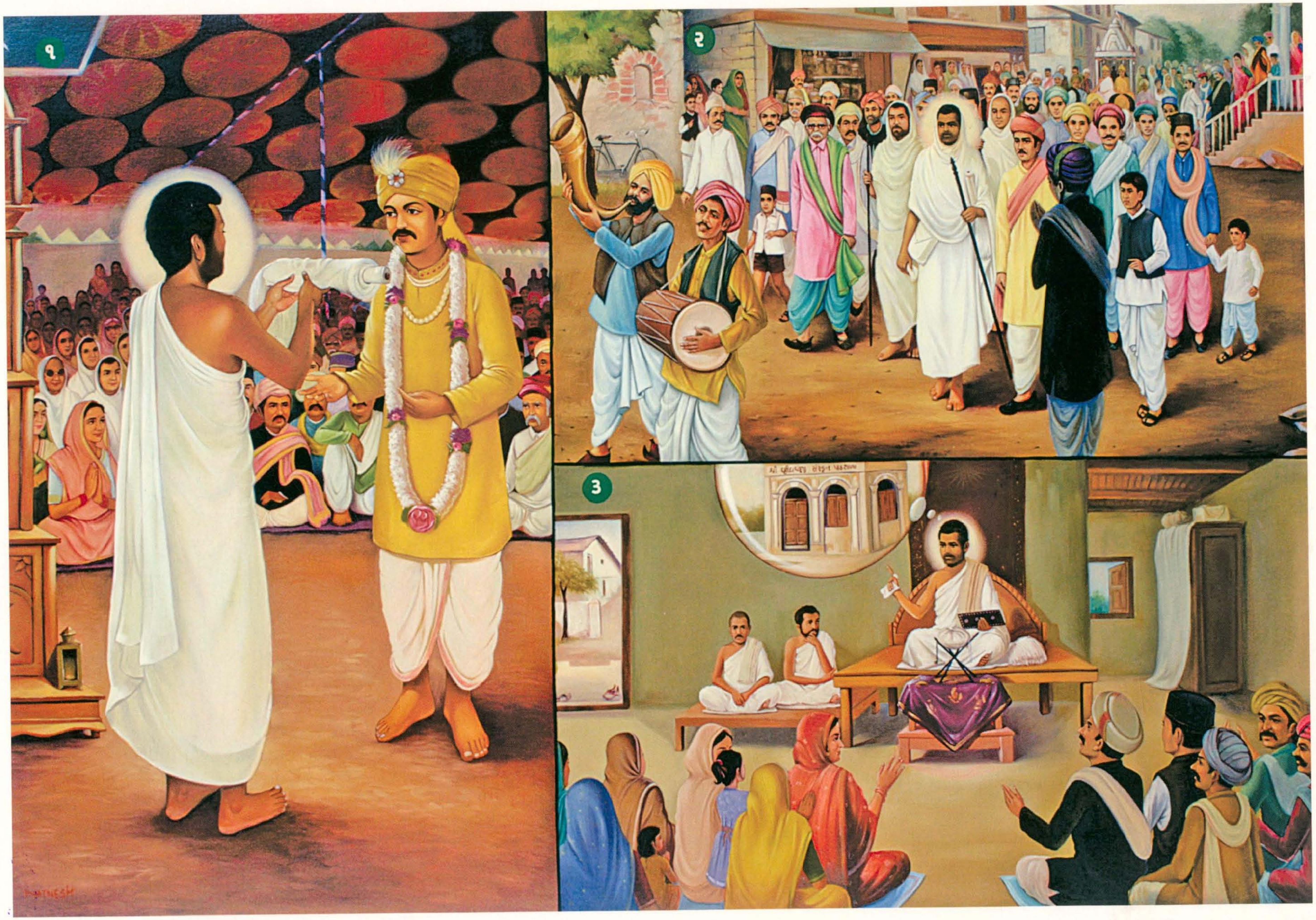
૧
૨
૩

જ્ઞાની પુત્ર, જ્ઞાની પિતા !

મુનિ નેમવિજયજીના જીવનના પ્રારંભનો ક્રમ કાંઈક આ પ્રમાણે રહ્યો હતો. દીક્ષા; પ્રથમ ચોમાસામાં જ પર્યુષણમાં કલ્પસૂત્ર સુબોધિકાનું વ્યાખ્યાન; માંદગીમાં પણ છ વિગઈના ત્યાગપૂર્વક વ્યાકરણનું અધ્યયન; પંજાબી દાનવિજયજી મહારાજ પાસે નવ્ય ન્યાયનું પઠન; તેમની સાથે રહીને પાલીતાણામાં બુદ્ધિસિંહજી સંસ્કૃત પાઠશાળાની સ્થાપના, તેમાં અધ્યયન તથા અધ્યાપન; ગુરુભગવંતની ચિર વિદાય; જામનગરમાં ચોમાસું.

આ ચોમાસામાં તેમને તેમના સંપાદન કરેલા જ્ઞાનને પ્રકાશિત કરવાનો મજાનો મોકો મળ્યો. તેમનાં જ્ઞાન નીતરતાં વ્યાખ્યાનોએ સંઘને ખૂબ આકર્ષ્યો.

નવલખા કુટુંબ તરીકે પ્રતિષ્ઠિત પરિવારના એક યુવાન ભાઈ, નામે ટોકરશી; સટ્ટાનો ધંધો, અને ભાંગ, અફીણ, ગાંજાના પાકા વ્યસની; મહારાજજીના સંપર્કમાં આવતાં દીક્ષાની ભાવના જાગી. વડીલોએ રજા આપવાને બદલે કોર્ટમાં કેસ નોંધાવ્યો, અને દીક્ષા રોકવાનો પ્રયાસ કર્યો. પણ ટોકરશી મક્કમ; કહે કે આપણે નક્કી કરેલા મુહૂર્તને દહાડે જ કેસની મુદ્દત છે; હું ત્યાં હોઈશ, આપે પણ આરોપીની રૂએ ત્યાં આવવાનું છે જ; આપ મુનિવેષ લઈને આવજો; મુહૂર્ત આવે તે ક્ષણે કોર્ટમાં જ આપ મને કપડાં ને ઓઘો આપી દેજો, હું વેષ ત્યાં જ બદલી લઈશ. જોઉં છું, મને કોણ રોકે છે ? મહારાજજી પણ આ માટે તૈયાર હતા. એમની આવી દૃઢતાની વાત જાણવામાં આવતાં જ પરિવાર-જનોએ ઊંડો વિચાર કરીને કેસ પાછો ખેંચ્યો, અને મહોત્સવપૂર્વક દીક્ષા અપાવી. દીક્ષા સાથે જ વ્યસનો પણ છૂટી ગયાં, અને જામનગરને માટે એક અચરજભરી ઘટના બની ગઈ. પાછળથી ઉપાધ્યાય પદ સુધી પહોંચેલા એ પ્રથમ શિષ્યનું નામ હતું મુનિ સુમતિવિજયજી.

ચાતુર્માસ બાદ ત્યાંના એક મહાજને મહારાજજીની નિશ્રામાં ગિરનાર અને શત્રુંજય તીર્થનો છ'રી પાલક ભવ્ય સંઘ કાઢ્યો. આમ પહેલાં જ ચોમાસામાં તેમની ક્ષમતાનો અને પુણ્યનો ઉઘાડ અનુભવાયો.

બીજું ચોમાસું તેઓએ મહુવા, જન્મભૂમિના ક્ષેત્રમાં કર્યું. ત્યાં વયોવૃદ્ધ પણ જ્ઞાની પિતાજી હતા, તેમને અધ્યાત્મની અને જ્ઞાનની ભારે જિજ્ઞાસા હતી. તે તેમણે અષ્ટકપ્રકરણ, જ્ઞાનસાર વગેરે ગ્રંથોનું શ્રવણ અને વિવેચન કરવા દ્વારા એવી તો સંતોષી કે પછીથી પિતાજી એ એક પત્રમાં લખ્યું કે **"તમોએ ચરિત્ર લીધું કે દિવસે મને ઘણો દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો હતો. પણ તમે દીક્ષા લઈ સંસાર ઉપરથી રાગ ઉડાડ્યો તેથી મારું અંતઃકરણ કહે છે કે તમે પૂર્વના આચાર્યો જેવા ગણતરીમાં આવ્યા છો...ઉપા.શ્રી યશોવિજયજીના ગ્રંથો વાંચી મારા રોમરોમમાં જ્ઞાન પ્રસરી રહ્યું છે. તમે છેલ્લી વખત અહીં આવી શ્રી હરિભદ્રસૂરિનાં અષ્ટક વાંચી મને જે આનંદ આપ્યો છે તે જોઈ તમારા જ્ઞાનનો વિચાર કરતાં મને ઘણો આનંદ થયો છે."**

જ્ઞાની પિતા અને જ્ઞાની પુત્રની આ કેવી અદ્‌ભુત વાત છે !

તે ચોમાસામાં મહુવામાં તેમણે પ.પૂ.શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી સંસ્કૃત પાઠશાળાની સ્થાપના કરી, જેમાં તેમની પ્રેરણાથી જામનગરના સંઘપતિ મહાજને તથા પૂના તરફના એક ગૃહસ્થે દાન આપ્યું.

૧
૨
૩

જીવદયાના જ્યોતિર્ધર

જીવદયા એ શ્રીનેમિસૂરિ મહારાજનું નિત્યનું લક્ષ્ય હતું.

જીવદયા એ એવું કામ છે કે અમુક સમયગાળા માટે અમુક વ્યક્તિ જીવદયા કરે - કરાવે, તેથી કાયમ માટે તેનું પાલન થઈ ગયું એવું ન ગણાય. એ તો અનેક વ્યક્તિઓએ સાતત્યપૂર્વક કર્યા - કરાવ્યા કરવાની બાબત છે. પોતાના સમયમાં એક વ્યક્તિ એનું એવું તો પાલન કરે-કરાવે, કે તે બીજાઓ માટે તથા ભવિષ્ય માટે એક આદર્શરૂપ બની જાય. નેમિસૂરિ દાદાનાં જીવદયા-કાર્યો એ આવાં આદર્શરૂપ કાર્યો હતાં.

પોતે મહુવા ચોમાસું રહ્યા. તે પછી સં. ૧૯૬૭માં ત્યાંના વાળાક અને કંઠાળ પ્રદેશના દરિયાકિનારાનાં ગામોમાં પોતે વિચર્યા. એકલા માછીમારોની વસાહતો. માછલાં મારવા સિવાય કોઈ કામ નહિ. તેમની વચ્ચે તેઓ ગયા, રહ્યા, વિચર્યા, અને તળપદી ગામઠી ભાષામાં તે અબોધ મનુષ્યોને પ્રતિબોધ આપ્યો. તે જીવો હિંસાના અનર્થ સમજ્યા, અને માછીમારી કાયમ માટે છોડવા પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થયા. તેમણે નૈપ ગામના શ્રાવક નરોત્તમદાસ દ્વારા, એ તમામ વસાહતોના માછીઓની જાળો લેવડાવી લીધી, અને દાઠા ગામની બજારમાં તેની હોળી કરાવી દીધી. આમ પૂર્વના મહાપુરુષોની પરંપરાને અનુરૂપ કાર્ય કરીને તેઓએ તે ભગવંતોની પંક્તિમાં પોતાનું સ્થાન સિદ્ધ કર્યું.

આ જ ગામડાંઓમાં ધર્મસ્થાનકોમાં પશુબલિ આપવાના રિવાજ ઠેર ઠેર હતા. તેમણે તે તે ક્ષેત્રની ભોળી જનતાને સમજાવી, પ્રતિબોધી, અને અનેક સ્થાને પશુબલિ કાયમ માટે બંધ કરાવ્યો.

અમદાવાદની પાંજરાપોળ સંસ્થા સં. ૧૯૫૬માં તથા ૧૯૬૮માં નાણાંભીડમાં હતી. મહારાજજી એ ક્રમશઃ બે લાખ તથા છ લાખનાં ફંડ કરાવી સંસ્થાને જીવનદાન અપાવ્યું હતું. તે જ રીતે છાપરિયાળીની પાંજરાપોળની નાણાંભીડનું પણ, બે વાર, લાખોની રકમ અપાવીને નિવારણ કર્યું હતું. આ બધું કરતી વેળા તેમણે – 'અમારી તકતી મારવી પડશે, અમારી નિશ્રા અને આજ્ઞામાં જ હવેથી રહેવાનું; આવી - આજે ઘણા લોકો કરતા હોય છે તેવી, શરતો કે અપેક્ષાઓ નથી રાખી. શુદ્ધ શાસન-નિષ્ઠાથી જ આ બધાં કર્તવ્યો તેઓ કર્યે જતા.

સં.૧૯૮૩માં ગુજરાતમાં અતિવૃષ્ટિને લીધે જળપ્રલય થયો હતો. ત્યારે અમદાવાદમાં જ બિરાજેલા મહારાજશ્રીએ શ્રાવકોને પ્રેરણા આપી લાખોનું ફંડ કરાવ્યું, અને ગામડે ગામડે શ્રાવકોને મોકલીને હજારો કુટુંબોને તમામ સહાય કરાવી. માનવતાનું આ ધર્મકૃત્ય જોઈને અનેક લોકોના મનમાં જૈન સાધુના સંકુચિત અને એકાંગી માનસ વિષેની ભ્રાન્ત ધારણા આપોઆપ નિર્મૂળ થઈ ગઈ. જૈન સાધુ અને જૈન મહાજનનાં હૃદય કેવા અનુકંપાથી છલકાતાં હોય છે, તેની સહુને પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ સાંપડી ! એ વખતે થયેલા ફંડમાંથી પાંચેક હજારની રકમનો ઉપયોગ કરાવીને મહારાજજીએ જૈન ભોજનશાળા સ્થપાવી. ગામડાં નાશ પામવાને લીધે બેઘર બનેલા જૈન પરિવારો માટે તે ધર્મસંસ્થા આશીર્વાદરૂપ બની ગઈ.

આ દિવસોમાં પોતે વિશાળ સાધુસમુદાય સાથે પાંજરાપોળ ઉપાશ્રયે બિરાજમાન હતા. ૮ દિન ચાલેલી હેલીને કારણે સાધુઓને - પોતાને આહાર-પાણીની ગવેષણા નહોતી થતી, તો સાધુઓએ ૩-૫-૮ એવા ઉફવાસ કર્યા. પોતે પણ ચોવિહાર ઉપવાસ કર્યો. આ વાત પાઘડીબંધા શેઠિયાઓના ધ્યાનમાં આવી. મહારાજના નિમિત્તે કરેલું કે લાવેલું તો લે નહિ. શેઠિયાઓએ પહેલી જ રાત્રે મોટું ફંડ કર્યું ને એમાં ૮ દિનનો ઉત્સવ માંડ્યો. સવારે વ્યાખ્યાન, બપોરે વિવિધ પૂજા ભણાવાય, તેમાં ૩૦૦-૪૦૦ શ્રેષ્ઠીઓ પૂજા ભણાવવા બેસે; ને બે ટંકના જમણવાર, તે બધા શ્રેષ્ઠીઓ સપરિવાર તેમાં જમે, અને મહારાજ સાહેબને વહોરાવે. નિર્દોષ મુનિજીવન કેવું જીવાય તેનો એ આદર્શ પ્રસંગ હતો. જીવનમાં વણાઈ ચુકેલી આવી નિર્દોષતા છતાં તેમણે કે તેમના સાધુઓએ ક્યાંય આનાં વર્ણન કે જાહેરાત નથી કર્યાં. તેમની સમજણ હતી કે સાધુ સાધુધર્મ પાળે છે તે પોતાના કલ્યાણ માટે; વખાણ માટે, જાહેરાત માટે કે કોઈનું ખરાબ દેખાડવા માટે કે લોકોને દેખાડવા માટે નહિ.

એક પ્રસંગે પોતે હઠીસિંહની વાડીએ જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં ગાયો-ભેંસોનાં મોટાં ધણને લઈ જતા બે ત્રણ જણા તેમની નજરે ચડ્યા. તેમને લાગ્યું કે આ જીવો કસાઈવાડે જતાં જણાય છે. સાથેના શ્રાવકો દ્વારા પડપૂછ કરાવતાં તે ધારણા ખરી હોવાનું જણાયું. તેમણે વિચાર્યું કે આપણી નજરે ચડેલાં આ જનાવરોને મરવા ન દેવાય; બચાવવાં જ જોઈએ. શ્રાવકોને આદેશ કર્યો કે જે કિંમત થાય તે ચૂકવીને આ જીવોને બચાવી લો. શ્રાવકોએ તત્ક્ષણ તેનો અમલ કર્યો અને કસાઈઓને ધન આપીને તે ઢોરોને પાંજરાપોળે પહોંચાડી દીધાં. આવો જ બનાવ પેટલાદમાં પણ બન્યો હતો. વખતોવખત આવું બનતું, જેમાં પોતાની નજર પડી જાય તે પશુઓને બચાવવાનો તેમનો આગ્રહ રહેતો.

તેમની નિશ્રામાં નીકળેલા સંઘો વખતે પણ, ધ્રાંગધ્રા, લીંબડી, વળા, ગોંડલ, ઇત્યાદિ રજવાડાં આવે, ત્યારે ત્યાં ત્યાંના રાજા-રાણા એમની પ્રેરણા પામીને અમુક દિવસોનું 'અમારિ' ફરમાન અવશ્ય જાહેર કરતા.

જીવદયાનાં આવાં અનેક અનેક કાર્યોથી મહારાજજીનું જીવન મઘમઘતું રહ્યું છે.

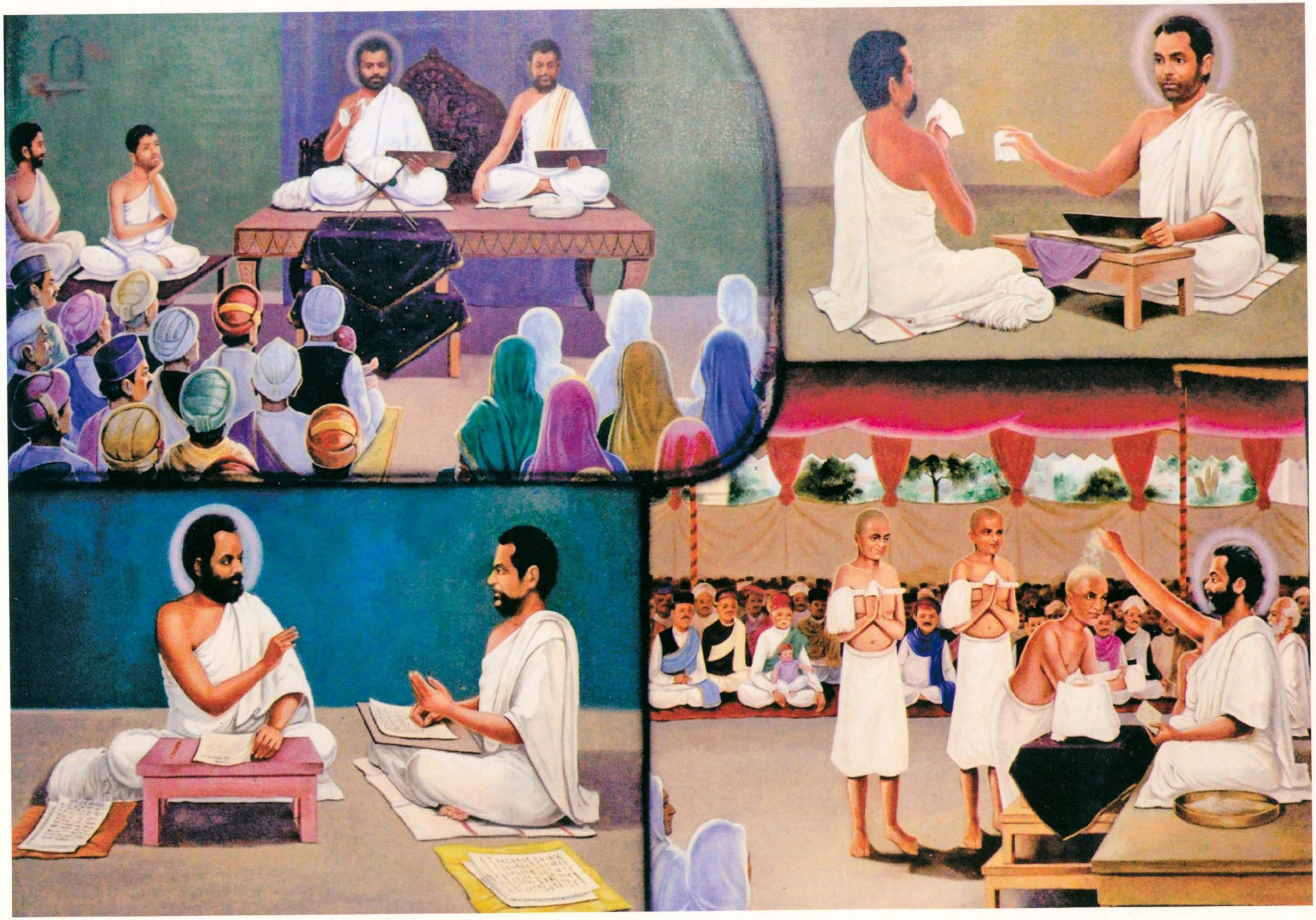

બે મહાપુરુષોની વાતો

૭૭ વર્ષમાં પથરાયેલા, સમકાલીન જૈન શાસનના સામ્રાજ્યના રાજાસમાન એક જીવન વિષે ક્રમશઃ અને એક એક પ્રસંગ અને ઘટના લઈને વાત કરીએ, તો આવાં સેંકડો ચિત્રો આલેખવાં પડે ! આવાં ઘણાં પાનાં લખવાં પડે ! એટલે અહીં કેટલાક વિશેષ બનાવોને જ વર્ણવવાનો ઉપક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે.

તત્કાલીન જૈન શાસન ઉપર, પોતાની પ્રતિભા અને ક્ષમતાના બળે, છવાઈ જનારા જે થોડાક આચાર્ય ભગવંતો હતા, તેમાં આ. આનંદસાગરસૂરિજી (સાગરજી) મહારાજનું નામ આગલી હરોળમાં મૂકી શકાય. તેમણે આગમોની ઉપાસના કરી, આગમોનું પ્રકાશન કરાવ્યું અને તે રીતે શ્રુતસમુદ્ધાર કર્યો. **તેમને પોતાની માન્યતા પ્રમાણે વાતો જરૂર સંઘ સમક્ષ મૂકી, પણ સંઘમાં ભેદ પાડવાનું અપકૃત્ય તેમણે ન કર્યું. બલ્કે સંઘ-ઐક્ય માટે પોતાની અંગત માન્યતાનું બિનશરતી બલિદાન આપવાની પણ તત્પરતા તેમણે દાખવી હતી.**

આ સૂરિજી અને શાસનસમ્રાટશ્રીનો સંબંધ એ પણ એક ઐતિહાસિક બીના છે. સં.૧૯૫૩ થી તે બન્નેનો સંપર્ક શરૂ થયો છે. લીંબડીમાં બન્ને પૂજ્યો મળ્યા, અને સાગરજી નેમવિજયજી સાથે જોડાયા. નેમવિજયજી પાસે તેઓ વ્યાકરણ ભણ્યા, બીજું પણ અધ્યયન તેમણે તેમની પાસે કર્યું. સંભવતઃ ૪-૫ વર્ષનો ત્રુટક-છૂટક તેમનો આ સહવાસ રહ્યો હોવાનું પૂજ્ય ઉદયસૂરિ મહારાજે કરેલી નોંધમાં નોંધાયું છે. બન્ને યુવાન નવલોહિયા મુનિવરોના ચિત્ત નિર્મળ હતાં. મારા-તારાની કોઈ કલુષિતતાનો છાંટો પણ ન હતો.

સં. ૧૯૫૪માં ખંભાત સાથે ચોમાસું કર્યું. ત્યાં ગણધરવાદનું પ્રવચન બન્ને જણે એક પાટ ઉપર વીર-ગૌતમના સંવાદરૂપે સંયુક્તપણે વાંચ્યું. આનંદસાગરજી પ્રશ્ન પૂછે, દલીલ કરે, અને નેમવિજયજી તેનો પ્રત્યુત્તર આપે. વળી, આ દિવસોમાં જર્મન વિદ્વાન પ્રોફેસર હરમાન જેકોબીએ ''જૈન આગમોમાં માંસાહારની છૂટ છે'' તેવું વિધાન કરતો લેખ છાપેલો. તેના જૈન સંઘમાં ઉગ્ર પ્રત્યાઘાત પડેલા, જે તે વખતના 'મુંબઈ સમાચાર' આદિ પત્રોના અંકોમાં છપાયેલા પત્રો, લેખો જોવાથી જાણી શકાય તેમ છે. આ બન્ને મુનિઓએ એક પત્ર-લેખ તૈયાર કર્યો, અને 'परिहार्यमीमांसा' એવા નામે તે પત્રની પુસ્તિકા છપાવી પ્રોફેસર પર મોકલી. કચ્છ કોડાયના શ્રાવક રવજી દેવરાજ ઘણા ભાગે આ વ્યવહારમાં મધ્યસ્થ રહ્યા હતા. આ પુસ્તિકા મુનિ નેમવિજય-આનન્દસાગર એમ બન્નેના સંયુક્ત નામે પ્રગટ થઈ હતી તે એક નોંધપાત્ર ઘટના છે.

સં.૧૯૬૦ માં પૂજ્ય પંન્યાસજી શ્રીગંભીરવિજયજી મહારાજે લઘુ બંધુ નેમવિજયજીને ભગવતીસૂત્રના યોગવહન પૂર્વક ગણિપદ અને પંન્યાસપદ અર્પણ કર્યું. એ પછી, તેઓશ્રીની આજ્ઞાથી પંન્યાસ નેમવિજયજી ગણિવરે આનંદસાગર-પ્રેમવિજય-સુમતિવિજય એમ ત્રણ મુનિરાજોને જોગ વહેવડાવીને અમદાવાદ મુકામે ગણિ-પંન્યાસ પદ પ્રદાન કર્યાં.

ઇતિહાસ તે ઇતિહાસ છે. તેની સાથે ગમે તે વ્યક્તિ પોતાના અજ્ઞાનને આધીન કાંઈ છેડછાડ કરે તેટલામાત્રથી તે બદલી શકાતો નથી. સાગરજી મ.ની પાંચમી છઠ્ઠી પેઢીએ થયેલા કેટલાક યુવાન મિત્રોને અચાનક ભાન થઈ આવ્યું કે સાગરજી જેવી મહાન વ્યક્તિ શાસનસમ્રાટ પાસે પદવી લે અથવા ભણે તેવી વાતમાં સાગરજીનું - અમારું અવમૂલ્યન થયું ગણાય. આ વાતોને બદલવી જોઈએ.

આવી ગ્રંથિથી પ્રેરાઈને તે લોકોએ કેટલીક અદ્ભુત વાતો[૧] ઘડી કાઢી છે, તે જરા જાણવા લાયક છે : ૧. ગંભીરવિજયજી મહારાજે એમ કહ્યું કે પદવી માટે વધુ લાયકાત આનંદસાગરજીની છે; પણ હું બે જણને આપી શકું તેમ નથી; તમે કહો તે એકને આપું. ત્યારે આનંદસાગરે કહ્યું કે તમે નેમવિજયજીને આપો, મારી ચિંતા ન કરશો. એટલે તેમણે તે વાત

સ્વીકારી અને કહ્યું કે પછી તમે આનંદસાગરને પદવી આપજો. ૨. નેમવિજયજીએ જણાવ્યું કે હું એક શરતે એમને પદવી આપું; જો તેઓ મને ભગવતીસૂત્ર ભણાવે તો. તે વાત સ્વીકારીને આનંદસાગરે નેમવિજયને ભગવતીસૂત્ર શીખવાડ્યું, અને તેમણે તેમને જોગ કરાવ્યા.

ઘડી કાઢી છે, તે જરા જાણવા લાયક છે : ૧. ગંભીરવિજયજી મહારાજે એમ કહ્યું કે પદવી માટે વધુ લાયકાત આનંદસાગરજીની છે; પણ હું બે જણને આપી શકું તેમ નથી; તમે કહો તે એકને આપું. ત્યારે આનંદસાગરે કહ્યું કે તમે નેમવિજયજીને આપો, મારી ચિંતા ન કરશો. એટલે તેમણે તે વાત સ્વીકારી અને કહ્યું કે પછી તમે આનંદસાગરને પદવી આપજો. ૨. નેમવિજયજીએ જણાવ્યું કે હું એક શરતે એમને પદવી આપું; જો તેઓ મને ભગવતીસૂત્ર ભણાવે તો. તે વાત સ્વીકારીને આનંદસાગરે નેમવિજયને ભગવતીસૂત્ર શીખવાડ્યું, અને તેમણે તેમને જોગ કરાવ્યા.

જે વાતને કોઈ પાયો નથી, બલ્કે જેનાથી પોતાની જ મશ્કરી થાય તેમ છે, તેવી આ કલ્પનાસૃષ્ટિનો શો જવાબ હોય ? ખુદ સાગરજીને પણ ખબર નહિ હોય કે મારા નામે આવી કપોળકલ્પિત વાર્તાઓ ચાલશે !

ભલા, ગંભીરવિજયજી એકને જોગ કરાવે કે બે જણને, તેમાં તેમને કયો અધિક શ્રમ પડી જવાનો હતો ? વળી, જે વ્યક્તિ સાગરજીને વ્યાકરણાદિ ગ્રંથો શીખવનારી છે તેમને આગમસૂત્ર વાંચતા નહિ આવડતા હોય ? અને જોગ વહ્યા વિના આગમ નહિ વાંચવાની શાસ્ત્રીય મર્યાદાને માનનારા આનંદસાગર, જોગ વિના જ ભગવતીસૂત્ર શીખ્યા હશે, વાંચતા હશે, તેવું માનીને ચાલવું, તે તેમના વિષે અનર્થ કલ્પનારૂપ નથી લાગતું ? ખેર, અણઘડ ઠેકેદારો ગુરુતાગ્રંથિના કેવા ભોગ બને છે તેનો આ મજેદાર નમૂનો છે.

આવી જ કથા મુનિસંમેલનની પણ છે. ૧૯૯૦ના મુનિસંમેલનમાં શાસનસમ્રાટશ્રી તથા સાગરજી મહારાજ બન્નેનું એક મધ્યસ્થ જૂથ હતું. તેમાં બીજા નાના નાનાં સ્વતંત્ર જૂથો તરફથી ઉપસ્થિત થતી સમસ્યાઓનું નિરાકરણ આ બન્ને વડીલો એકમત થઈને કરતા. નેમિસૂરિજી મહારાજ વણસ્થાપ્યા સમ્રાટ કહો કે વડીલ હતા. સાગરજી મ. તેમની સાથે હતા. આમાં વડીલ તરીકે શાસનસમ્રાટે અદ્ભુત કુનેહથી કામ લેવાનું હતું. તેઓ જ્યારે જેવો પ્રશ્ન આવતો, ત્યારે તે તે વિષયના અધિકૃત માણસ પાસે તેનો જવાબ અપાવતા. આમાં ક્યારેક વિદ્યાવિજયજી, ક્યારેક ઉદયસૂરિ કે નન્દનસૂરિ, ક્યારેક સાગરજી તો ક્યારેક અન્યનો તેઓ ઉપયોગ કરતા; પોતે સીધો જવાબ કે નિર્ણય આપવાનું ટાળતા. આ પદ્ધતિ અનુસાર કોઈક શાસ્ત્રપાઠ-આધારિત ચર્ચા આવે તો તેઓ સાગરજી મને તેની ખુલાસો કરવાનું સૂચવતા. ખાસ કરીને પ્રશ્નો હાલ બેતિથિવાળા ગણાતા વર્ગના લોકો તરફથી આવતા. તે વર્ગ સાથે સાગરજીનો તે વખતે તાજો ઘરોબો હતો, અને તે તૂટવાને કારણે વિસંવાદ પણ થયેલો, તેથી તે બધાના ઉત્તર શાસ્ત્રાધારે સાગરજી દ્વારા જ અપાવવામાં આવતા. સાગરજી તેમ કરતા, અને તેમને શાસનસમ્રાટનું મજબૂત પીઠબળ મળી રહેતું.

કલ્પનાશીલ મિત્રોએ આ વાતને આધારે એવી વાર્તા ઘડી કાઢી કે નેમિસૂરિ મ.ને શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન જ નહોતું; જવાબનાં ફાંફાં હતાં. એ તો સાગરજી મ. હતા એટલે સંમેલનમાં જવાબો આપી શક્યા, અને પાર પડ્યા !

પોતાના ગુરુનો મહિમા વધારવા જતાં આ મહાશયો શાસનના અન્ય ધોરી મહાપુરુષની કેવી અવહેલના કરી શકે છે ! અલબત્ત, તે એમની અવહેલના-શક્તિ બદલ પણ તેમને ટકા તો આપવા જ પડે.

ઇતિહાસના બનાવોની વાસ્તવિકતાથી અનભિજ્ઞ, અથવા તો ખરી વાસ્તવિકતાને છૂપાવવાની ગણતરી ધરાવતા લોકોએ, પૂરું જાણ્યા વિના આવી કથાઓ ઘડી કાઢવાનું દુઃસાહસ ન કરવું જોઈએ, એમ કહેવાનું મન થાય છે. જો કે નીતિશાસ્ત્ર તો આવા ગ્રંથિલ લોકોને સલાહ આપવાની ના જ પાડતું હોય છે.

આપણે એટલું જ યાદ રાખીએ કે શાસનસમ્રાટનો અને સાગરજી મ.નો સંબંધ બન્નેના જીવનના આરંભનાં વર્ષોથી હતો. પાછળથી બન્ને સર્વ

પ્રકારે સ્વતંત્ર રહ્યા. તે પછી પણ, ૧૯૯૦ના સંમેલનના પ્રસંગ તે સમયે સર્જાયેલા કેટલાક આંતરિક વિષમ વાતાવરણમાં જે રીતે નેમિસૂરિ મહારાજે સાગર મ.ની સારસંભાળ લીધી અને સાથે રાખ્યા; સં.૧૯૯૩નું ચોમાસું જામનગરમાં બન્નેએ સાથે કર્યું અને ૧૯૯૪માં બન્નેની નિશ્રામાં છ'રી પાળતો સંઘ થયો; અથવા ૨૦૦૦ની સાલમાં તિથિ-સમાધાનની વાત આવી ત્યારે સાગરજી મ.એ.જે રીતે નેમિસૂરિ મ.ને 'આપ લાવો તે ઉકેલ માન્ય રહેશે' તેવા ભાવની સંમતિ પાઠવી, તે બધા પ્રસંગો બન્નેની આંતરિક એકતા અને સમજણની સાક્ષી પૂરે તેવા છે.'

વિડંબના તો એ છે કે સાગરજી મ.નાં અનેક ચરિત્ર લખાયાં, છપાયાં. તેમાં કોઈ યતિજી કે અન્ય પાસે અભ્યાસ કર્યાની વિગત નામ સાથે છપાતી જોવા મળે છે. પરંતુ શાસનસમ્રાટ સાથેના સહવાસ, અભ્યાસ તેમજ પદવી પ્રાપ્ત થયાની વાત બહુ બુદ્ધિપૂર્વક ઓળવામાં આવી છે.

એક વાતની સ્પષ્ટતા કરવી ઘટે : આ બધું લખવા પાછળ સાગરજી મ.ને ઓછા ચીતરવાનો કે નાના દેખાડવાનો આશય ચિત્તના એક ખૂણે પણ નથી. આવા પુણ્યપુરુષની અવહેલના કરું તો ઘોર કર્મો જ બાંધું. લખ્યું એટલા માટે કે નવોદિત અને તથ્યોથી અનભિજ્ઞ મિત્રોએ ગુરુતાભાવથી પ્રેરાઈને સૂરિસમ્રાટને હીણા દેખાડવાનો લેખિત-મુદ્રિત-સચિત્ર પ્રયાસ બે વખત કર્યો. આનો રદિયો કે ખુલાસો ન કરું તો તે ઈતિહાસનો અપરાધ કહેવાય.

હવે પછી પણ તે મિત્રો આવું મનઘડંત લખે તો બની શકે. તેવે વખતે 'મૌન અને ઉપેક્ષા જ' જવાબ હશે.

---

१. 'आगमोद्धारक सूरिदेव' प्र. रत्नसागर प्रकाश निधि,
धार (म.प्र.) ई. २०१०१.५

૧
૨
૩
NAINESH.

શાસનસમ્રાટનાં ૪ મુખ્ય જીવનકાર્યો : તીર્થોનો ઉદ્ધાર, જીવદયા, જ્ઞાનોદ્ધાર અને યોગ્ય અને અભ્યાસી શિષ્યપરંપરાનું સર્જન.

અહીં તેમના જ્ઞાનોદ્ધાર વિષે નિર્દેશ કરવો છે.

અનેક ગ્રંથોનું તેમણે અધ્યયન તથા અધ્યાપન કર્યું હતું. ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, છ દર્શનો , જૈન તર્ક, આગમ ગ્રંથો - આ બધા તેમના વિષય હતા.

તે યુગમાં પ્રકાશન (મુદ્રણ) પ્રવૃત્તિનો હજી આપણે ત્યાં પ્રારંભ જ હતો, એટલે અભ્યાસ માટે જૂના હસ્તલિખિત ગ્રંથો પર મુખ્ય આધાર રાખવાનો રહેતો. તેવા ગ્રંથો વેચવા માટે મારવાડ, મધ્યપ્રાન્ત વગેરે વિવિધ સ્થળોથી લહિયાઓ, યતિઓ વગેરે લોકો આવતા. મહારાજશ્રી તેમની પાસેથી તે ગ્રંથો લઈ લેતા, અને શ્રાવકો દ્વારા તેનું મૂલ્ય ચૂકવાવી દેતા. પાનાં પ્રમાણે, શ્લોક પ્રમાણે, વજન પ્રમાણે - એમ વિવિધ પ્રકારે તેઓ તે લેવડાવતા.

આ ઉપરાંત મુદ્રિત ગ્રંથોની પણ તેઓ ૧૦-૧૦ અને ૫-૫ નકલો મગાવતા.

આ બધા ગ્રંથોને સાચવવા માટે તેમની પ્રેરણાથી અનેક જ્ઞાનભંડારો બન્યા. જેમાં અમદાવાદ, ખંભાત, વલભીપુર, મહુવા તથા કદમ્બગિરિ એ પાંચ સ્થાનનાં ભવ્ય ગ્રંથાલયો મુખ્ય હતાં. અમદાવાદ-પાંજરાપોળે વાડીલાલ સારાભાઈ (વી.એસ. હોસ્પિટલવાળા) એ પોતાની જગ્યા ભેટ આપી, તે ઉપર ત્રણ માળનું ભવ્ય જ્ઞાનમંદિર બન્યું. તેમાં મુદ્રિત ગ્રંથોનો ભંડાર કર્યો. ખંભાત-ખારવાડામાં મુનિસુવ્રત જિનાલય-૨૪ જિનાલયનું પ્રાચીન મકાન હતું, તે જિનાલયો ઉત્થાપી લેવાતાં, તે મકાનને સાધારણ ખાતાનું ફંડ કરાવી ખરીદાવી, તે પર ત્રણ માળનું ભવ્ય જ્ઞાનમંદિર બનાવ્યું. તેમાં મુખ્યત્વે હસ્તલિખિત ગ્રંથોનો ભંડાર થયો. અન્ય ત્રણ ભંડારો પણ વર્ષો સુધી ધમધમતા રહ્યા હતા.

મહારાજજીને કોઈક પૂછેલું કે આટલા બધા ગ્રંથો ભેગા કરો છો પણ તેમાં ઘણા એવા છે કે જેનો ઉપયોગ ન પણ થાય, એવા ગ્રંથો શા માટે ભેગા કરો ? ત્યારે તેમણે આપેલો જવાબ, તેમની જ્ઞાનરુચિ અને જ્ઞાનદૃષ્ટિનો વિશદ પરિચય કરાવે તેવો છે. તેમણે કહ્યું હતું કે **"સો વર્ષ પછી પણ કોઈ અભ્યાસી માણસ, કોઈ ગ્રંથ શોધતો હશે; તેને ક્યાંયથી અને આખા અમદાવાદમાંથી તે ગ્રંથ નહિ મળ્યો હોય, અને તે શોધતો શોધતો આ ભંડારમાં આવશે અને અહીંથી તેને જોઈતો ગ્રંથ મળી જશે, તો મેં વસાવેલા આ તમામ ગ્રંથો સાર્થક થઈ જશે."**

વિહારક્ષેત્રોમાં અનેક સ્થળે પ્રાચીન ભંડાર હોય, તેનું અવલોકન કરે. તેમાં અભ્યાસોપયોગી દુર્લભ ગ્રંથોની પોથીઓ હોય, તો તેઓ તેની નકલ કરાવી લેતા. તેમની સાથે હમેશાં લહિયાઓ રહેતા, અને તે સિવાય પણ અનેક લહિયાઓ તેમનું કામ કરતા. આ રીતે હજારો ગ્રંથો તેમણે લખાવ્યા છે. જૂની પોથીઓ નષ્ટ થાય તો તેની નકલ ક્યાંક હોય તો તેવા દુર્લભ ગ્રંથ બચી તો જાય જ, આ તેમની દૃષ્ટિ હતી.

એમણે અનેક ગ્રંથોનું પોતાના વિદ્વાન શિષ્યો દ્વારા સંપાદન તથા મુદ્રણ કરાવ્યું. હેમચન્દ્રાચાર્યના સિદ્ધહેમવ્યાકરણની બૃહદ્‌વૃત્તિ, લઘુન્યાસ જેવા ગ્રંથો તેમણે સર્વપ્રથમ પ્રકાશિત કરાવ્યા. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ તથા ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીના પણ ઘણા બધા ગ્રંથોનું સર્વપ્રથમ પ્રકાશન તેમણે કરાવ્યું. આ ત્રણેય મહાપુરુષોના ગ્રંથોના અધ્યયનનો સાધુ સમુદાયના શુભારંભ પણ તેમણે કરાવ્યો, અને તે પણ પોતાના શિષ્ય સમુદાયમાં જ. તેમના અનેક શિષ્યોએ તથા તેમણે પોતે પણ, આ મહાપુરુષોના ગ્રંથો ઉપર વિવરણગ્રંથોની રચના કરી છે.

મહારાજજીએ સ્વયં અનેક ગ્રંથોની રચના કરી છે, જેમાં કેટલાક પ્રકાશિત છે, કેટલાક અપ્રકાશિત. તેમણે કેટલાક પદાર્થો એવા મજાના ખોલ્યા છે કે ઉક્ત મહાપુરુષોનાં વચનોનાં રહસ્યનું અદ્‌ભુત ઉદ્‌ઘાટન થાય.

તેમણે પોતાના શિષ્યોને ભારે કડકાઈથી ભણાવ્યા હતા. સવારે નવકારશી પારવાનો તેમના પરિવારમાં નિષેધ હતો. પોરસીએ જ પચ્ચક્‌ખાણ પારવાનું રહેતું. સાધુઓનું વૃંદ તેમને વીંટળાઈને બેઠું હોય, અને તેઓ પાઠ આપે; વિહાર કરતા હોય ત્યાં સ્થાને પહોંચતાં જ દર્શનાદિથી પરવારીને બહારના ચોકમાં વૃક્ષહેઠળ શિષ્યોને લઈ જઈને પાઠ આપે; પાઠ આપતાં દંડાસણ કે ઘડાના દોરા વડે ફટકારે; કઠોર શબ્દોથી અનુશાસન કરે; આ બધું જોવા મળવું તે પણ એક ધન્ય અનુભવ ગણાતો. તે વખતે ગમે તેવા શ્રેષ્ઠીઓ કે ગૃહસ્થો કાર્ય લઈને આવ્યા હોય તો પણ તેમને બેસી જ રહેવું પડતું.

તેમના પાઠમાં એક કાવ્ય ભણાવે તો તેના ૩-૪ શ્લોક શીખવવામાં તેઓ ઘણા દિવસો લેતા. પણ એ એવા શીખવતાં કે પછી શિષ્યવર્ગ તે આખું કાવ્ય જાતે જ વાંચી-ભણી શકતો. આવી અધ્યાપનશક્તિ વિરલ ગણાય તેવી છે.

તેમની પાસે શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી, શ્રીઆનંદસાગર-સૂરિજી જેવા પ્રખર સાધુઓએ પણ અભ્યાસ કરેલો, તો શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ, શેઠ કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ જેવા શ્રાવકશ્રેષ્ઠીઓએ પણ અભ્યાસ કર્યો હોવાનું જાણવા મળે છે.

સાર એટલો કે વીસમી સદીમાં સમ્યગ્ જ્ઞાનની જ્યોતને જીવંત અને જળહળ રાખવામાં શાસનસમ્રાટનો ફાળો અસાધારણ છે.

૧
૨
૩
૪
NAINESH

...નમિયે જે ગચ્છધોરી રે

શ્રીનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજને તેમના ઉપાસકો 'તપગચ્છપતિ' તરીકે વર્ણવતા, ઓળખતા. તો 'શાસનસમ્રાટ' એ શબ્દ તો તેમનું બીજું નામ જ બની ગયો હતો.

ઘણા લોકોને આમાં અતિશયોક્તિ લાગતી.

તો ઘણા લોકો પોતાના ગુરુજનના નામ આગળ પણ આ વિશેષણો જોડતા જોવા મળે છે. પરંતુ દેખાદેખીએ અથવા કોઈ પરીક્ષક કે પૂછનાર ન હોવાથી પોતાને 'તપગચ્છપતિ' ગણાવવા એ એક વાત છે, અને વાસ્તવિક અર્થમાં તથા રૂપમાં તપગચ્છની સુવિહિત પ્રણાલિકાઓને પુનઃ જીવિત-જાગૃત કરીને તેમજ તેનું સંવર્ધન-સંરક્ષણ કરીને, ઉચિત રીતે તપગચ્છપતિ થવું કે ગણાવું એ બીજી વાત છે. નેમિસૂરિજી મહારાજે જે ગચ્છ, સંઘ અને શાસનના અભ્યુત્થાનનાં અનુપમ અને બીજા કોઈને પણ માટે અશક્ય એવાં કાર્યો કરેલાં, તેમાંનાં થોડાંકનું આપણે અવલોકન કરીએ :-

૧. યોગોદ્વહન : સુવિહિત ગચ્છપરંપરા પ્રમાણે આગમસૂત્રોના વિધિપૂર્વક યોગોદ્વહન કરીને જ આગમોનું પઠન થઈ શકે; પદવી લઈ શકાય; દીક્ષાદિ ધર્મક્રિયાઓ કરાવી શકાય. તે પણ ગુરુનિશ્રાએ જ થવું જોઈએ. શ્રીપૂજ્યોના શાસનકાળમાં સંવિગ્નશાખાના મુનિઓ માટે આ આખી પ્રક્રિયા દુર્લભ બની ચુકી હતી. આખા સંઘમાં એક કે બે પદસ્થ મુનિ હતા, તેમની બધી અનુકૂળતા હોય તો તેઓ જોગ કરાવે, વડીદીક્ષા આપે. અન્યથા દીક્ષા લીધા પછીયે વર્ષો વહી જાય પણ જોગ-વડી દીક્ષા ન થતાં. શ્રીમૂળચંદજી મ.ને પં. દયાવિમળજી પાસે યોગવહન-પદ વગેરે કરવા જવાનું થયેલું. તેમની વિદાય પછી કોઈ પદસ્થ ન રહેતાં, ઘણી તકલીફો વચ્ચે શ્રીવૃદ્ધિચન્દ્રજી મ.એ પોતાના શિષ્ય ગંભીરવિજયજીને અન્યત્ર જોગ કરાવી પંન્યાસ કરાવેલા. આ વિષમતા કાયમ માટે સમાપ્ત થાય એવા સંયોગો સર્જાયા, શ્રીનેમિવિજયજીને યોગવહનપૂર્વક પદવી મળ્યા પછી. તેમણે તમામ યોગો વહ્યા. સૂરિમંત્રની પાંચ પીઠિકા રૂપ ઓળીઓ પણ તેમણે કરી અને પછીજ પદગ્રહણ કર્યું. તે પછી શાસ્ત્રો અને સામાચારી ગ્રંથોનું અવગાહન-આકલન કરીને તેઓએ ૪૫ આગમના યોગોદ્વહનની શાસ્ત્રીય ક્રિયાઓ તથા સૂરિમંત્રની આરાધનાની ઓળીઓનું આરાધન શરૂ કરાવ્યું. આ રીતે સુવિહિત ક્રિયાવિધાનપૂર્વક આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કરનારા, વીસમા સૈકામાં તેઓ પ્રથમ આચાર્ય બન્યા. પૂજ્યપાદ આત્મારામજી મ. આચાર્ય બન્યા જરૂર; તેઓ વડીલ હતા એટલું જ નહિ, મહારાજજીના ઉત્કર્ષથી પ્રસન્ન પણ હતા; પરંતુ તેમણે જોગ વહ્યા નથી; તેમને સંઘે કામળી ઓઢાડીને આચાર્ય તરીકે જાહેર કર્યા છે. જ્યારે મહારાજજીએ ગુરુજનોના હાથે અને વિધિવત્ પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. યોગોદ્વહન માટે ભવિષ્યમાં ક્યારેય કોઈએ યતિઓનો આશરો લેવો ન પડે તેવી યોજના કરી છે. અને એ રીતે તપાગચ્છની સુવિહિત પ્રણાલિકાને જીવંત કરી ચિરંજીવ બનાવી છે. જ્યારે તેમને સૂરિપદ મળ્યું, ત્યારે તેમણે વડીલ પં.ગંભીરવિજયજી મ.ને વીનવ્યા કે આપ જ આચાર્યપદ ગ્રહણ કરો; મને ન આપો. ત્યારે પંન્યાસશ્રીએ કહ્યું કે **"મારે લેવી નથી. મને આપનાર કોઈ વડીલ હાલ છે પણ નહિ. અને ગુરુદેવ વૃદ્ધિચંદ્રજીએ મને આજ્ઞા કરેલી છે કે ભવિષ્યમાં નેમિવિજયને પદવી આપજો. એટલે તમારે જ આચાર્ય થવાનું છે."** આવી વ્યક્તિને લોકો 'તપગચ્છપતિ' તરીકે નવાજે, તો તેમાં ભારોભાર ઔચિત્ય છે.

૨. અંજનશલાકા :- પ્રભુ-પ્રતિમામાં પ્રાણ રેડવાની પ્રક્રિયા તે અંજનશલાકા. વીસમી સદીમાં પાલીતાણામાં થયેલી બે-ત્રણ પ્રતિષ્ઠાઓના પ્રસંગે મહામારીના વિચિત્ર ઉપદ્રવો તથા સંખ્યાબંધ મૃત્યુના બનાવો બનેલા. એ બધામાં શ્રીપૂજ્યો-યતિઓનું પ્રાધાન્ય હતું; સંવેગી સાધુઓ પણ હતા જ. જાણવા મળે છે તે પ્રમાણે છેલ્લે બાબુના દેરાસરની પ્રતિષ્ઠામાં આવું થયેલું. એ પછી એક ભયાવહ હવામાન રચાઈ ગયું અને અંજનશલાકા થવાનું બંધ થઈ ગયું. ખોફ વહોરવો હોય તો જ આ કામ કરાય એવી ગ્રંથિ બંધાઈ ગઈ.

દાયકાઓ પછી, બંધ પડેલી આ પ્રક્રિયાના પુનઃ મંડાણ કર્યાં શાસનસમ્રાટે. તેમણે ગ્રંથો તપાસ્યા. વિધિવિધાનોના ક્રમ અને શુદ્ધતાનો વિચાર કર્યો. પોતે અને પોતાના સાધક શિષ્ય ઉદયવિજયજીએ મળીને ઊંડું અવગાહન - મન્થન કર્યું. મંત્રશુદ્ધિ, વિધિશુદ્ધિ તેમજ મુહૂર્તશુદ્ધિ અને દ્રવ્યશુદ્ધિના ઉપક્રમો નિરધાર્યા. બ્રહ્મનિષ્ઠા એટલે કે બ્રહ્મચર્યની નૈષ્ઠિક શુદ્ધિ – જે આ સમગ્ર અનુષ્ઠાનનો પ્રાણ તથા પાયો ગણાય, તે તો તેમને જન્મજાત અને સહજસિદ્ધ હતી જ. એ બધાંના બળે તેમણે તે વિધાનને પુનઃ સંકલિત કર્યું, અને સં. ૧૯૮૨માં તથા ૧૯૮૪માં તે અનુષ્ઠાન, પ્રાયોગિક ધોરણો, વિના વિઘ્ને, સફળતાથી કર્યું. સં. ૧૯૮૯માં તે પવિત્ર વિધાન, કદમ્બગિરિમાં પૂરા વિસ્તારથી કર્યું - હજારોની ઉપસ્થિતિમાં. અને તેમની અદ્ભુત સાધનાના પ્રભાવે ત્યાં આવેલ જોરદાર વિઘ્નો છતાં એક પણ મૃત્યુ ન થયું અને બધું મંગલરૂપે સંપન્ન થયું. ત્યારથી અંજનશલાકાનો માર્ગ પ્રશસ્ત બન્યો, જે આજે સર્વત્ર નિરાબાધપણે પ્રવર્તે છે. તેઓ સ્વયં જ્યારે પ્રતિમાની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરતા ત્યારે પ્રતિમાજી સામે એક આદમકદનો આરીસો રહેતો, અને અંજનવિધાન તેઓ કરે તે ક્ષણે જ તે અરીસાના ટુકડા થઈ જતા. આ તેમની બ્રહ્મનિષ્ઠાનો પ્રભાવ હતો, અને તે દ્વારા તેમની પ્રચંડ પ્રાણશક્તિ-ઊર્જાનો પ્રતિમામાં પ્રવેશ થતાં જ તેનો જબરદસ્ત પ્રત્યાઘાત દર્પણ ઉપર આવતો. આ તેમની ક્ષમતા જૈન સંઘમાં અનન્ય હતી.

૩. અર્હત્પૂજન, બૃહન્નંદ્યાવર્તપૂજન અને સિદ્ધચક્રપૂજન જેવાં શાસ્ત્રાનુસારી, પ્રભુભક્તિસ્વરૂપ અને મંત્રતંત્રયંત્રમય અનુષ્ઠાનો ઘણા ઘણા વખતથી કાળના ગર્ભમાં લપાઈને બેઠાં હતાં. તેનો પ્રચાર જૈન સંઘમાં નામશેષ બન્યો હતો. શાસનસમ્રાટના દિશાનિર્દેશન હેઠળ તેમના પરમગીતાર્થ શિષ્ય વિજયોદયસૂરિજીએ તે વિધાનોનું આકલન કર્યું, અને તેઓની નિશ્રામાં તે પવિત્ર અને રહસ્યમય પૂજનો ભણાવવામાં આવ્યાં. અર્હત્ પૂજનમાં હોમવિધાનનું ખાસ મહત્ત્વ હોય, તે પણ તેમણે કરાવ્યું. સિદ્ધચક્રપૂજનના પ્રથમ અનુષ્ઠાન સમયે, સં. ૧૯૮૩માં, શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈના બંગલે જિનાલયમાં, ચાંદીનું ભવ્ય યંત્ર નિર્માણ કરાવ્યું, સાચાં રત્નોથી મઢેલાં નવ સુવર્ણકળશો બન્યાં, અને તે દ્વારા તે પૂજન ભણાવવામાં આવ્યું.

આજે આ તમામ વિધાનોનો આપણા સંઘમાં અછાજતો અતિરેક થયો છે. અવિધિ, અવિવેક અને સ્વૈરાચારને કારણે યોગોદ્વહન, અંજનશલાકા તથા મહાપૂજનો- આ બધી જ પવિત્ર ક્રિયાઓ આજે દૂષિત થતી જોવા મળે છે; પરંતુ જે કાળે આ ક્રિયાઓ સાવ લુપ્ત થવાને આરે આવી હતી, અને તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાની ક્ષમતા ક્યાંય નહોતી, તે કાળે સૂરિસમ્રાટે આ તમામ પ્રક્રિયાઓને નવજીવન આપવાનું યુગકૃત્ય કરીને તપગચ્છને અભ્યુદયના શિખરે મૂકી આપ્યો છે, અને શ્રીસંઘના શ્રેયનો માર્ગ ઉઘાડી આપ્યો છે.

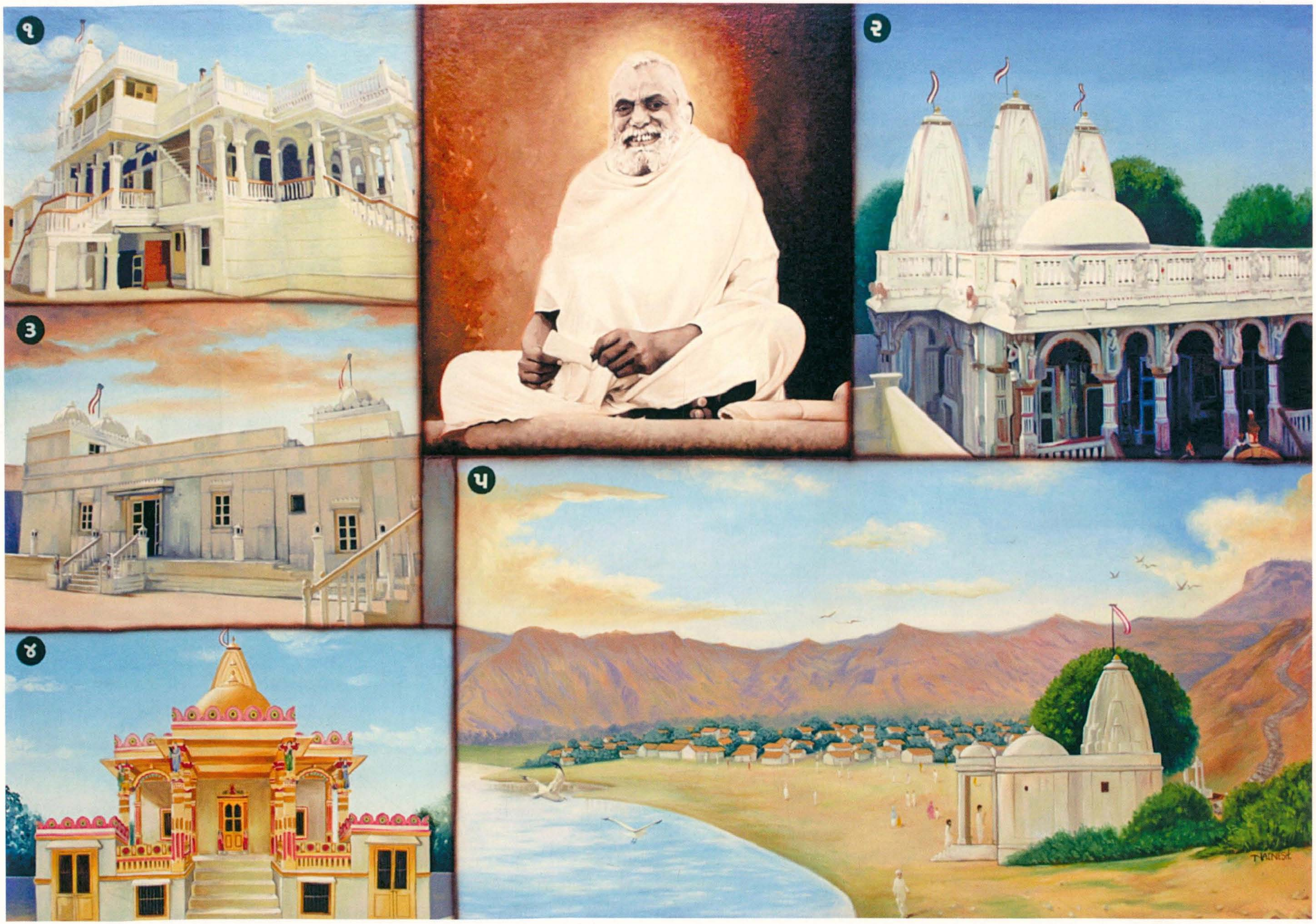
૧
૨
૩
૪
૫

મહારાજજીની સહુથી મોટી ખ્યાતિ કોઈ વાતે હોય તો તે તીર્થોદ્ધારની વાતે.

પ્રાચીન તીર્થોનો અને જિનાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર, પુનરુદ્ધાર એ એમના જીવનના મુખ્ય ધ્યેયરૂપ કાર્ય હતું. તેમણે કદમ્બગિરિ, કાપરડાજી, શેરીસા, વામજ, માતર, ખંભાત, તળાજા, રાણકપુર વગેરે અનેક તીર્થક્ષેત્રોનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેમાંયે કદમ્બગિરિ, કાપરડા અને શેરીસા-વામજના ઉદ્ધાર-પ્રસંગોએ તો આકરા પરીષહ અને જીવલેણ ઉપદ્રવો પણ વેઠવા પડ્યા હતા. પરંતુ શાસન-સંઘ અને તીર્થ આ ત્રણ તત્ત્વો તેમના પ્રાણભૂત હતાં; તેને માટે તેમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન સમર્પી દીધું હતું. આ બધી વાતો દંતકથાસમી છે, જેનું વાસ્તવિક વર્ણન સાંભળતાં આપણે હેરત પામી જઈએ તેવું છે. એમણે ઉદ્ધરેલાં કેટલાંક તીર્થક્ષેત્રોની થોડીક વાતો જાણવા જેવી છે :-

૧. **ખંભાત-સ્તંભતીર્થ.** આ ગામ મહારાજજીનું અત્યંત માનીતું ક્ષેત્ર હતું. તેની જાહોજલાલી અને ભૂતકાળ પણ અતિભવ્ય હતાં. આ ગામમાં તેમણે વારંવાર ચોમાસાં કર્યાં છે, સંસ્કૃત પાઠશાળા, જૈન કન્યાશાળાની સ્થાપના કરાવી છે, અને શતાધિક જિનાલયો ધરાવતાં આ ક્ષેત્રનાં અનેક જિનાલયોનો ઉદ્ધાર પણ કરાવ્યો છે. જુદાં જુદાં ૧૯ સ્વતંત્ર દેરાસરોનું એકીકરણ કરાવીને, તે તમામ દેરાસરોનું વિસર્જન કરવાપૂર્વક એક ત્રિભૂમિક-ત્રિશિખરીય મહાન જિનાલયનું નિર્માણ, તેમના માર્ગદર્શનમાં શેઠ પોપટલાલ અમરચંદ દ્વારા થયું. તેમાં તે ૧૯ દેરાસરોની તમામ પ્રતિમાઓની અત્યંત યોગ્ય રીતે ગોઠવણ કરીને તેની પ્રતિષ્ઠા તેમણે કરાવી. તે વખતે તેઓ પંન્યાસ હતા. આ દેરાસર મોટા (ચિન્તામણિના) દેરાસર તરીકે ઓળખાય છે.

ખંભાતના પરારૂપ શકરપરા. ત્યાંના બે પ્રાચીન જિનાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર તથા પ્રતિષ્ઠા, ગુરુમંદિરની રચના તથા ધર્મશાળા અને ઉપાશ્રયાદિનાં નિર્માણ તેમના હસ્તક થયાં છે. માણેકચોકમાં ભોંયરાના આદીશ્વરવાળા જિનાલયનો જીર્ણોદ્ધાર તથા પ્રતિષ્ઠા પણ તેમના હાથે થયાં. આ બધાં કામોમાં માકુભાઈ શેઠ વગેરે તેમના ભક્ત શ્રાવકોએ પૂરો લાભ લીધેલો.

સ્થંભન પાર્શ્વનાથ એ ખંભાતનું તીર્થરૂપ દેરાસર. તે પ્રભુ-પ્રતિમા નીલમની હોવાથી ચોરાઈ ગઈ, પાછી મેળવાઈ, ત્યારે તેની પ્રથમ સ્થિર પ્રતિષ્ઠા મહારાજજીએ કરાવી. ત્યારબાદ ત્રણ શિખરોનું નવું ભવ્ય જિનાલય બનાવી, કુલ ત્રણ જિનાલયોનું એકીકરણ કરાવી, તેમાં સ્તંભન પાર્શ્વપ્રભુ આદિ બિંબોની પ્રતિષ્ઠા તેમજ નૂતન બિંબોની અંજનશલાકા સં. ૧૯૮૪માં તેઓએ કરી. ખંભાતનાં અન્ય પણ અનેક જિનાલયોનો ઉદ્ધાર તેમના હાથે થયો છે.

૨. રોહીશાળા એ-શેત્રુંજી નદીને કિનારે વસેલું અને ૧૨ ગાઉની પરિક્રમાનું જૂનું ગામ. શત્રુંજયની ચારે દિશાની ૪ પાજ પૈકી રોહીશાળાની પાજ તે અહીં છે. અહીંથી શેત્રુંજી નદીમાં સ્નાન કરીને, પગલાંદેરી જુહારીને ગિરિરાજ ઉપર જઈ શકાય છે. આ ક્ષેત્રમાં મહારાજજીએ તીર્થસ્વરૂપ જિનાલય તથા સમગ્ર સંકુલનાં નિર્માણ અને પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૯૯૯માં કરાવ્યાં.

વાત એવી હતી કે પાલીતાણાના ઠાકોર ગિરિરાજના યાત્રીઓ પાસે યાત્રાળુ વેરો લેતા હતા. તેના વિરોધમાં કોર્ટકચેરી તથા વાટાઘાટો અને સમાધાન થતાં રહેતાં. પણ જ્યારે પણ મુદ્દત પૂરી થાય કે ઠાકોર વેરો લેવાનું ચાલુ કરી દેતા. આ કાયમની કનડગત દૂર થાય તે હેતુથી મહારાજજીએ રોહીશાળાનું તીર્થનિર્માણ કર્યું. આ ગામ બ્રિટિશ સલ્તનતનું ગણાતું અને ત્યાંથી ઉપર જવાનો માર્ગ ખાનગી માલિકીનો. તે બધી જમીનો ખરીદી લઈ સરસ પગથિયાં તથા માર્ગ બનાવી દેવાય, તો હજારો યાત્રિકો રોહીશાળાની પાજથી ગિરિરાજની યાત્રા વગર અડચણે કરી શકે, અને પાલીતાણાનો રસ્તો બંધ કરી દેવાથી ત્યાં કોઈ રાજ્યના રખોપાની, તે માટે વેરો ચૂકવવાની જરૂર ન પડે, તથા રાજ્યની કનડગત પણ વેઠવાની જરૂરત ન રહે. અત્યંત દીર્ઘદૃષ્ટિ ભરેલી આ યોજના હતી, જેને આખા સંઘે આદર આપેલો.

જો કે કાળક્રમે લાંબા ગાળાનું સમાધાન થવાથી અને પછી તો દરબારી કનડગત પણ બંધ થવાથી આ યોજના આગળ વધારવાની જરૂર ન રહી. યોજના ઘડતાં આવડે તેને અવસરે તે માંડી વાળતાં પણ આવડવી જરૂરી છે, તેવો સંદેશો આ રીતે તેઓએ આપ્યો. તેઓ પેઢી અને શ્રીસંઘને મદદરૂપ થવા તત્પર રહેતા હતા; તેમાં અવરોધક કે નડતરરૂપ નહિ. તેમને લાગે કે આ કામ માંડી વાળવાથી સંઘનું હિત છે તો, દેખીતી રીતે શાસનપ્રભાવનાનું લાગતું કામ પણ પડતું મૂકી દેવાનું પસંદ કરતા.

આ દેરાસર પણ, પાછળથી શેત્રુંજી નદીનો બંધ બંધાતાં, ગામ સાથે જ ડૂબમાં ગયું, અને તેમાંનાં તમામ બિંબો, શેત્રુંજી ડેમ પર નિર્માણ થયેલા નૂતન તીર્થ-જિનાલયમાં લાવવામાં આવ્યાં હતાં.

૧
૨
૩
૪
NAINESH

તીર્થોદ્ધારક ગુરુવર - ૨

શેરીસા.

સૈકાઓ-પુરાણું જૈન તીર્થ.

વિધર્મી આક્રમણો થકી વિનાશ પામેલું એ તીર્થ.

ઇતિહાસમાં ઉલ્લેખો મળે. સ્તુતિ-સ્તોત્રોમાં શેરીસા પાર્શ્વનાથની સ્તવના મળે. શેરીસા નામે ગામ પણ ખરું જ. વળી એ ગામમાં જીર્ણ-ભગ્ન ખંડેર હાલતમાં પડેલું પુરાતન મંદિર પણ હતું, અને તેમાં કેટલાંક જિનબિંબો પણ અપૂજ હાલતમાં પડેલાં જોવા મળતાં હતાં. વધુમાં, પાર્શ્વનાથની અતિભવ્ય શ્યામ પ્રતિમા, ગામ બહાર એક ટીંબા ઉપર ઊંધી પડેલી, તેને પત્થર સમજીને ગ્રામજનો તે પર છાણાં થાપતા. બીજી પણ આશાતના કરતા.

સં. ૧૯૬૯માં આની જાણ મહારાજજીને થઈ. તેઓ વિહાર કરીને ત્યાં ગયા. તીર્થની અને પ્રભુજીની આ સ્થિતિ જોતાં જ તેઓ દ્રવી ઊઠ્યા, અને પ્રભુની સ્તવનાપૂર્વક તેના ઉદ્ધારનો સંકલ્પ કર્યો. તેમણે એક વાડો મનસુખભાઈ ભગુભાઈના નામે ખરીદાવી, ટીંબાવાળી પ્રતિમા તેમજ ખંડેર પડેલા જિનાલયમાં અંદર-બહાર અસ્તવ્યસ્ત પડેલ વિવિધ બિંબોને તે વાડામાં ઉચિત રીતે પધરાવ્યા.

ત્યાર પછી ત્યાં તીર્થસ્વરૂપ જિનાલય બાંધવાની જવાબદારી, મહારાજજીના નિર્દેશ પ્રમાણે, શેઠ સારાભાઈ ડાહ્યાભાઈએ, આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી વતી સંભાળી. અલબત્ત, આ મંદિર નિર્માણમાં સમય ખાસ્સો વહ્યો, પરંતુ સં. ૧૯૮૮માં તે તૈયાર થઈ જતાં, તેમાં પ્રભુજીનો પ્રવેશ કરાવવાનો અવસર આવ્યો.

મહારાજજી ત્યાં પધાર્યા. પ્રવેશ મહોત્સવ શરૂ થયો. હવે બન્યું એવું કે શેરીસાદાદાના કુલ ૪ પ્રતિમા મળી હતી. ૧ પ્રતિમા ખંડેર જિનાલયમાં હતી. ૧ ટીંબા ઉપર પડેલી તે. બે પ્રતિમાઓ નૂતન મંદિરના પાયા ખોદતાં ભૂમિમાંથી મળી આવી, જે મહદંશે ખંડિત સ્થિતિમાં હતી. સંભવતઃ શેરીસાદાદા ચૌમુખજી રૂપે હતા. હવે અખંડ બે બિંબોમાંથી મૂળનાયક કયા બિંબને સ્થાપવું ? એ સવાલ આવ્યો. નિર્ણય કરવો વિકટ હતો. મહારાજજીએ ફરમાવ્યું કે બન્ને બિંબોનો પ્રવેશ કરાવીએ. પછી ભગવાન જ નિર્ણય આપશે.

એમ જ થયું. મહા શુદિ પાંચમે બેય બિંબોનો પ્રવેશ થઈ ગયો. પ્રવેશ પછી બધાં વિખરાયાં, અને શ્રીનન્દનસૂરિજી તથા વિધિકારકો શેષ વિધિ કરાવી રહ્યા હતા. એ વખતે એક બે પૈકી એક બિંબમાં અમીઝરણાં ચાલુ થયાં. થોડી જ ક્ષણોમાં ધારાબદ્ધ અમી વરસવા માંડ્યાં અને જોતજોતામાં આખો ગભારો અમીથી છલકાઈ ગયો. અમીધારા ચાલુ જ રહી. મહારાજજી પધાર્યા, અને કહ્યું, પ્રભુજીએ નિર્ણય આપી દીધો !

આ પછી સં. ૨૦૦૨માં શેરીસાતીર્થે મહારાજજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ત્રણ બિંબો ગર્ભગૃહમાં, કેટલાંક બિંબ તથા કાઉસ્સગીયા રંગમંડપમાં, અંબિકા માતાની વસ્તુપાળે ભરાવેલી પ્રતિમા તથા પદ્માવતી માતા ચોકીમાં પ્રતિષ્ઠિત કર્યાં.

શેરીસાનું આ તીર્થ મહારાજજીની ચિરંજીવી યશોગાથા ગાતું આજે શોભી રહ્યું છે, તેને ફરતાં બાવન જિનાલયના નિર્માણનો ભાવ હતો, તેના પાયા પણ ચણાઈ ગયેલા, પરંતુ સંયોગાધીન તે ભાવના સાકાર ન થઈ.

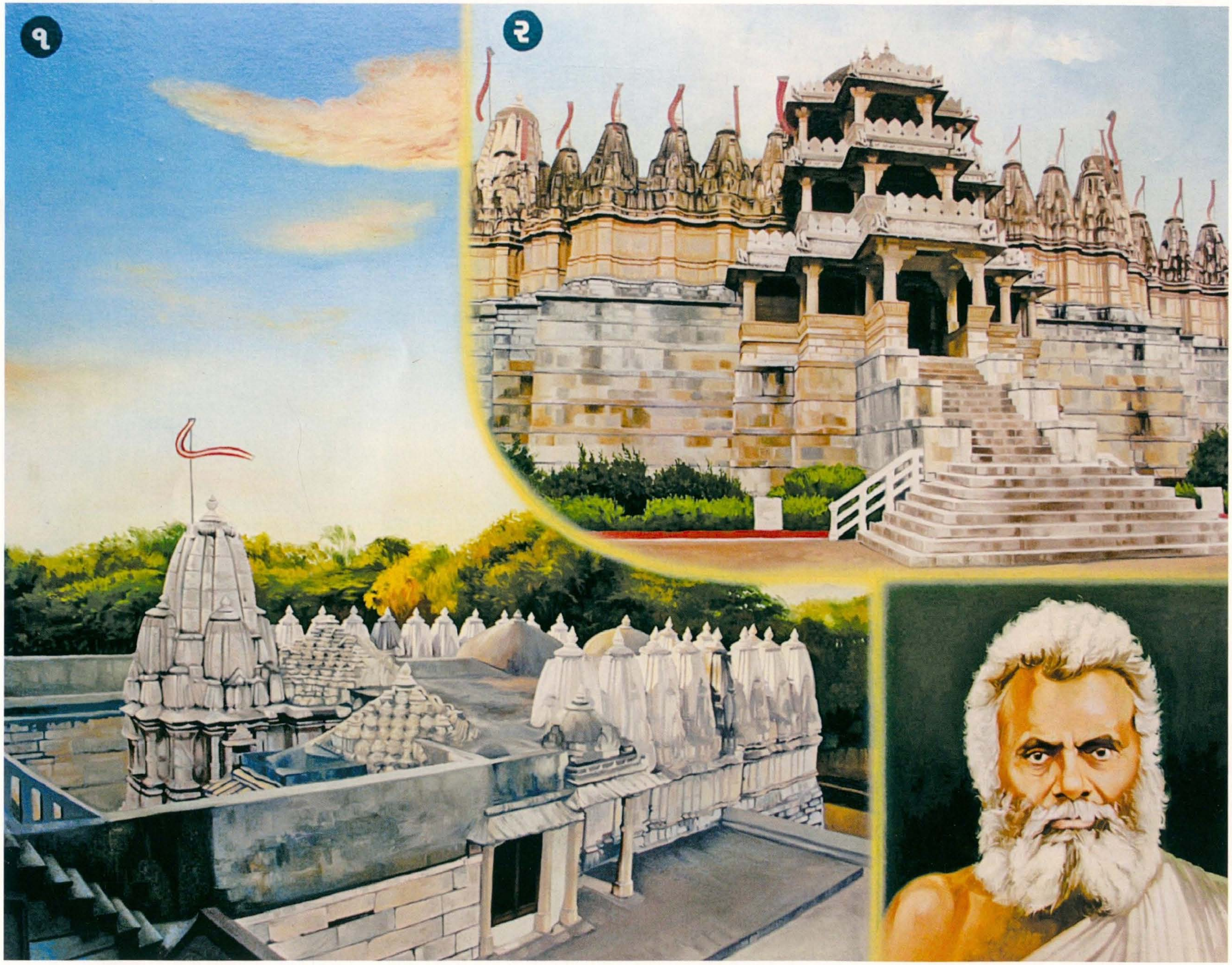
૧
૨

તીર્થોદ્ધારક ગુરુવર - ૩

કુંભારિયાજી તીર્થ.

ત્યાં પુરાતન અને ઐતિહાસિક ભવ્ય જિનાલયો.

પરંતુ કાળબળે તે બહુ જર્જરિત થઈ પડેલાં. વહીવટ પણ નબળો.

સં. ૧૯૭૦માં મહારાજજી તે સ્થળે વિચર્યા, ત્યારે તે તીર્થની જીર્ણ અને ઉપેક્ષિત અવસ્થા જોતાં તેઓનો આત્મા દૂભાયો. તેમના હૈયામાં તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાનો મનોરથ જાગ્યો. તેઓએ અમદાવાદના અગ્રણી સદ્‌ગૃહસ્થોને પ્રેરણા કરતાં તે તીર્થનો પણ ઉદ્ધાર થયો. દાંતા મહાજન હસ્તક તેનો વહીવટ હતો, તે તેઓએ આણંદજી કલ્યાણજી પેઢીને સોંપાવ્યો, અને પ્રભાશંકર સોમપુરા દ્વારા જીર્ણોદ્ધાર શરૂ કરાવ્યો. તે વખતે જાવાલના સંઘે તે માટે મોટી રકમ મહારાજજીની પ્રેરણાથી અર્પણ કરી.

સં. ૧૯૭૨માં તેઓએ રાણકપુરની યાત્રા કરી. ત્યાંના અનુપમ અને દેવવિમાનતુલ્ય જિનાલયની જર્જરિત સ્થિતિ તેમણે જોઈ. ત્યાં અનેક ભોંયરાં હતાં. તે ઘણાં ઘણાં વર્ષોથી બંધ હતાં. દરેક ભોંયરામાં પ્રાચીન જિનબિંબો હતાં. તે ઉપર તથા બધી જગ્યાઓ લૂણો લાગી જવાથી બધું અગોચર બન્યું હતું. મહારાજજીએ આ જિનાલયનો પણ જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. ભોંયરામાંનાં બિંબો બહાર લાવી દેરીઓમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો પણ વિચાર કર્યો.

ચોમાસા પછી તે માટે ગૃહસ્થોને પ્રેરણા આપતાં રકમો એકત્ર થવા લાગી.

સં. ૧૯૭૭માં તેઓ પુનઃ રાણકપુર આવ્યા, અને ભોંયરાંની પ્રતિમાઓ બહાર કઢાવી, દેરીઓને સાફસૂફ કરાવી તેમાં પરોણાદાખલ તે પધરાવી દીધી.

આ પછી જીર્ણોદ્ધારની પ્રક્રિયા વર્ષો સુધી ચાલતી રહી.

સં. ૧૯૯૯માં સાદડીનો સંઘ-પાલીતાણા આવ્યો, અને રાણકપુર પધારી પ્રતિષ્ઠા કરાવવાની વિનંતિ કરી. પરંતુ નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે તેઓ જઈ ન શક્યા.

આ પ્રતિષ્ઠા સં. ૨૦૦૯માં, તેઓના કાળધર્મ બાદ, તેઓના પટ્ટધરો વિજયોદયસૂરિજી, વિજયનન્દનસૂરિજી, વિજયવિજ્ઞાનસૂરિજી, વિજયઅમૃતસૂરિજી આદિની નિશ્રામાં સંપન્ન થઈ.

મહારાજજીનું માર્ગદર્શન, શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી તથા શેઠ કસ્તૂરભાઈની સૂઝબૂઝ તથા સાદડી-સંઘનો સહયોગ — આ બધાંને કારણે આ જીર્ણોદ્ધાર શક્ય બન્યો હતો.

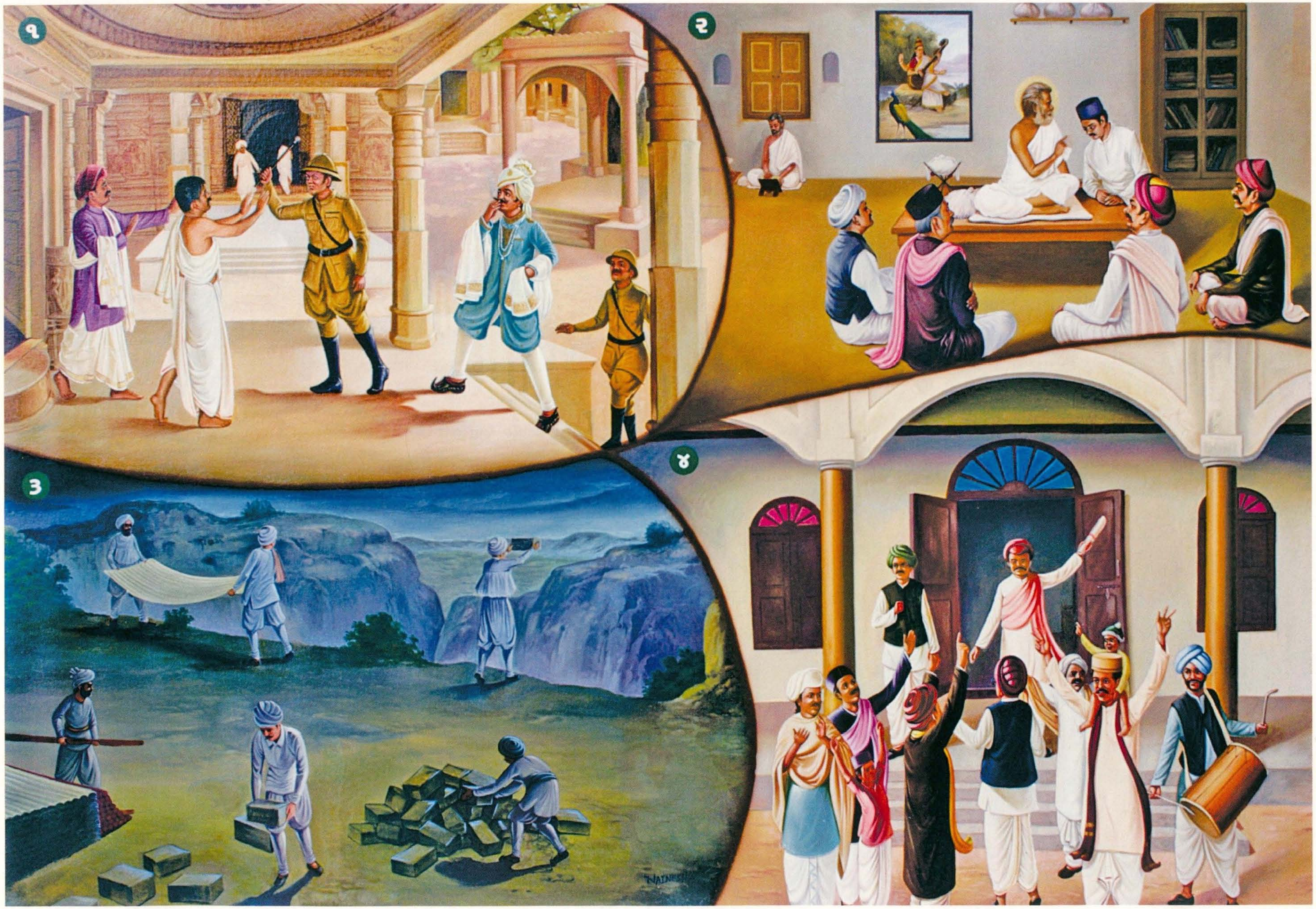
૧
૨
૩
૪

તીર્થરક્ષાના આધાર

આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના તત્કાલીન પ્રમુખ અને અમદાવાદના નગરશેઠ કસ્તૂરભાઈ મણિભાઈએ એક વખત મહારાજજીને લખેલું : **"તીર્થના હકો તથા આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનો આધાર આપ જ છો. તીર્થના હકો જાળવવા આપ અમદાવાદમાંથી વિહાર કરવાનું હાલમાં નહિ રાખો એમ હું ધારું છું."**

એમની આવી પ્રતિભા અને પ્રતિષ્ઠાનો પાયો તો, સં. ૧૯૫૩માં જ, પાલીતાણાના ઠાકોર સામેની લડતવેળાએ જ, નંખાઈ ગયો હતો. સં. ૧૯૬૦-૬૧ આસપાસ, ઠાકોર માનસિંહજીએ જૈનોની લાગણી દૂભવવા માટે એક યોજના કરી. તદનુસાર, તેઓ પોતે ચામડાના બૂટ પહેરીને મોંમાં સિગરેટ પીતાં પીતાં ગિરિરાજ ઉપર જતા, તે જ રીતે દાદાના દરબારમાં પણ જતા.

આથી દૂભાયેલા જૈન સંઘે વાટાઘાટો અને સમજાવટના પૂરતા પ્રયાસો કર્યા, પણ તેમાં સફળતા ન મળતાં તેમણે રાજકોટ એજન્સી (બ્રિટિશ હકૂમત)ની કોર્ટમાં ઠાકોર વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરી. કેસ ચાલ્યો, અને ઠાકોરને નોટિસ મળી. આથી વધુ વીફરેલા ઠાકોરે મુસ્લિમોને ઉશ્કેર્યા; ઇંગારશા પીરના સ્થાનકે એક ઓરડો બંધાવવાનો હુકમ કર્યો; અને રાજ તરફથી તમામ સામગ્રી અને સહાય આપી. તેમણે જાહેર કર્યું કે તે સ્થાનકે હું બકરાની કતલ કરીશ અને તેનું લોહી આદીશ્વરદાદા ઉપર છાંટીશ. જોઉં છું, મને કોણ રોકે છે?

આ વાતની જાણ થતાં જ, તે સમયે પાલિતાણા બિરાજતા મહારાજશ્રીની નિશ્રામાં એક મિટિંગ મળી. સાધુઓએ તીર્થરક્ષા કાજે શહીદી વ્હોરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી : ઠાકોરને આવું અપકૃત્ય નહિ કરવા દેવાનો સૌએ નિર્ણય કર્યો. અજીમગંજના બાબુ છત્રપતિસિંહે ઠાકોરને તલવાર વડે ખતમ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી : મારા ભગવાનની આશાતના નહિ થવા દઉં.

મહારાજજી ખૂબ વિચક્ષણ હતા. તેમણે બધાની ઉત્તેજના જોઈ, સાથે ઠાકોરને આ મિટિંગની જાણ થતાં જ તે સાધુઓને પણ જેલમાં પૂરતાં વિચાર કે વાર નહિ કરે તેવી સંભાવના પણ ધ્યાનમાં રાખી, તેમણે બધાને ઠંડા પાડ્યા અને સૌપ્રથમ, આનંદસાગરજી, મણિવિજયજી વગેરેને તત્કાલ વિહાર કરાવી પાલીતાણાની હદ બહાર મોકલી દીધા. તેમની ગણતરી એ હતી કે જો કાલે ઠાકોર પોતાને જેલમાં નાખે તો આ લોકો લડત ચાલુ રાખી શકે. બીજી બાજુ, તેમણે ભાઈચંદભાઈ નામના બાહોશ ગૃહસ્થને તૈયાર કરીને ગામડાંઓમાં મોકલ્યા. તેમણે પાલીતાણા-ફરતાં ગામોના માલધારીઓને સમજાવ્યું કે ઠાકોર તમારાં બકરાં-ઘેટાં પડાવી લેશે ને મુસ્લિમોના પીરને બલિ ચડાવશે. તમારો માલ જશે, મરશે, તમને કાંઈ વળતર નહિ મળે, તમારી આજીવિકા બરબાદ થશે, અને તીર્થની આશાતના થતાં ભગવાનનો ખોફ ઊતરશે.

આયરો ઉશ્કેરાયા. રાતોરાત પીરની જગ્યાએ ગયા. ત્યાં ઓરડો બાંધવા માટે આવેલો સામાન ખીણમાં નાખી દઈ, બાંધવામાં આવેલા બકરાંને ઉપાડી ગયા. ઠાકોરના નોકરો ને મુસ્લિમો સવારે ગયા તો ત્યાં કાંઈ ન મળે !

દરમ્યાનમાં રાજકોટથી એજન્સી-કોર્ટનો ચુકાદો જાહેર થયો. તેમાં ઠાકોરને ઠપકો મળ્યો, અને જૈનોની લાગણી દૂભાય તેવું કોઈ પણ કાર્ય નહિ કરવાનો હુકમ થયો.

જૈન સંઘમાં આનંદ આનંદ પ્રસરી ગયો !

ઠાકોરના હાથ હેઠા પડ્યા !

મહારાજજી વાસ્તવમાં તીર્થરક્ષાના આધાર પુરવાર થયા !

૧
૨
૩
૪
STOP

પાલીતાણા રાજ્ય. ત્યાંના રાજા ઠાકોર તરીકે ઓળખાય. મૂળે તો તે બધા કાઠી દરબારો. શત્રુંજયની યાત્રા જ્યારે વિકટ હતી; હિંસક જાનવરોનો તથા ચોર-બહારવટિયાનો ભય વધારે રહેતો તેવા સમયમાં તેમને યાત્રાળુઓના વોળાવિયા કે રખેવાળ તરીકેની ફરજ સોંપાતી, અને તેના બદલામાં તેમને 'રખોપું' ચૂકવાતું.

વખત જતાં તે દરબારો પાલીતાણામાં સ્થિર થયા અને પોતાનું રાજ સ્થાપ્યું. એ બધી વાતનો લાંબો ઇતિહાસ છે, અને તે રસપ્રદ છે. તે પછી આણંદજી કલ્યાણજી પેઢી સાથે ઠાકોરને કરાર થવા માંડ્યા, અને તે પ્રમાણે બધું બરાબર ચાલ્યા કર્યું. પહેલો કરાર સંભવતઃ ૪૦ વર્ષનો હતો, અને વર્ષે ૧૫ હજારનો હતો. તત્કાલીન ઠાકોરે યાત્રાવેરો લેવાનું ઠરાવેલું, તેના વિરોધમાં, અંગ્રેજ સરકારના એજન્ટની મધ્યસ્થીથી આ કરાર થયો હતો.

વિ.સં. ૧૯૮૨માં આ કરારની મુદત પુરી થતી હતી. જૈનોએ રખોપું રદ કરવાની માગણી કરી હતી. કેમકે હવે કોઈ ભયનું કારણ નહોતું અને રખોપાની જરૂર નહોતી. ઠાકોરે મુંડકાવેરો લેવાનું ઠરાવ્યું, અને તેને સરકારની સંમતિ પણ તે માટે મળી.

૧ એપ્રિલ ૧૯૨૬ થી આ મુંડકાવેરો લેવાનું નક્કી થયું. જે યાત્રિક આ વેરો ભરે તે જ ડુંગર ઉપર જાત્રાએ જઈ શકે. ન ભરે તે ન જઈ શકે.

આની સામે જૈન સંઘમાં વિરોધનો જબરો વાવંટોળ ઊઠ્યો. મહારાજજી તે વખતે પાટણ હતા. અનેકવિધ પ્રયાસો નિષ્ફળ ગયા બાદ, તેઓના માર્ગદર્શન હેઠળ પેઢીએ નિર્ણય કર્યો કે જ્યાં સુધી વેરો પાછો ન ખેંચાય, ત્યાં સુધી યાત્રા બંધ રાખવી. પાટણમાં એક જંગી સભા મળી. ત્યાં સાધુઓ અને શ્રાવકોએ તીર્થની રક્ષા કાજે મરી ફીટવાના શપથ લીધા, અને હિન્દભરના જૈન સંઘે પેઢીના આદેશને શિરોમાન્ય ગણ્યો.

પરિણામે યાત્રા બંધ રહી. ૧લી એપ્રિલે તળેટીએ રાજના નોકરો તંબૂ નાખીને યાત્રીઓ પાસે કર ઉઘરાવવા ગોઠવાઈ ગયા. પણ એક પણ જૈન બચ્ચો તે દહાડાથી પાલીતાણામાં ફરક્યો જ નહિ ! સ્ટેશનથી માંડીને તળેટી સુધીના રસ્તા, ધર્મશાળાઓ બધું સૂમસામ ! સાધુ-સાધ્વી મહારાજો પણ વિહાર કરી ચાલ્યા ગયા. સકલ સંઘમાં યાત્રાના વિરહમાં તપ-જપ-સાધના અખંડ થવા લાગ્યા. છ'રી પાળતા સંઘોએ પણ ત્યારે પોતાની દિશા બદલી. સંઘવી નગીનદાસ કરમચંદે મહારાજજીની તથા પૂ. નીતિસૂરિ મ. વગેરેની નિશ્રામાં પાલીતાણાને બદલે ગિરનારજી અને ભદ્રેશ્વરનો સંઘ કાઢ્યો.

યાત્રાનો આ અસહકાર લગભગ બે વર્ષ ચાલ્યો હતો. તે દરમ્યાન એક પણ વ્યક્તિએ ગિરિરાજની યાત્રા નહોતી કરી. સંઘની આજ્ઞાનું માહાત્મ્ય આ અવસરે બરાબર સમજાયું હતું.

અંગ્રેજ એજન્ટે ૧ લાખ રૂપિયા રખોપાપેટે ચૂકવવાનો હુકમ કરેલો, જે જૈનોએ અમાન્ય કરેલો. છેવટે થાકી-હારીને વાઈસરૉય લૉર્ડ ઇરવીને ઠાકોર અને જૈનોની એક ગોળમેજી પરિષદ સીમલા મુકામે યોજી, બન્ને પક્ષ વચ્ચે સમાધાન કરાવ્યું. તે પ્રમાણે ઠાકોરે વેરો પાછો ખેંચવાનું અને જૈનોએ-પેઢીએ વાર્ષિક ૬૦ હજાર 'રખોપા' પેટે આપવાનું ઠર્યું.

આ સમાધાન થતાં જ જૈનોમાં ભારે આનંદનું મોજું પ્રસર્યું, અને બે વર્ષ બાદ, ૧૯૮૪માં પુનઃ ગિરિરાજની યાત્રાનો પ્રારંભ થતાં, જૈનોના જીવમાં જીવ આવ્યો.

મહારાજજી પણ ખંભાતથી સંઘ લઈને પાલીતાણા પધાર્યા, અને ગિરિરાજને ભેટ્યા.

હિંદના સંઘ પર અને સંઘની પ્રતિનિધિ સમાન પેઢી પર મહારાજજીનો કેવો પ્રભાવ હતો તેનાં, તથા શાસનના રખેવાળ ગીતાર્થ આચાર્યે કેવા અવસરે કેવા પગલાં લેવાં તથા લેવડાવવાં ઘટે તે વિવેકનાં, આ ઘટનામાં નવલાં દર્શન લાધે છે.

મહત્ત્વની બાબત એ છે કે તે વખતે યાત્રા-બંધનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો ત્યારે, **"યાત્રામાં અંતરાય કરીએ તો ભયંકર પાપ લાગે, યાત્રા બંધ થાય તો ગિરિરાજ પર પ્રભુ અપૂજ રહે અને નોકરોનું ચઢી વાગે, આવો એકાંગી નિર્ણય લેવાનો એમને શો અધિકાર છે ?"** – આ પ્રકારના વિતંડાવાદ, દલીલો કે મતમતાંતરો અને વિરોધ સમગ્ર શાસનમાં કોઈ પણ ગચ્છે, સંઘાડાએ કે આચાર્યાદિએ નહોતા કર્યા. બધાને સંઘનું, તીર્થનું અને વિવેકપૂત આજ્ઞાનું માહાત્મ્ય હૈયે વસેલું.

આજે આવા વાતાવરણની કોઈ કલ્પના થઈ શકે ખરી?

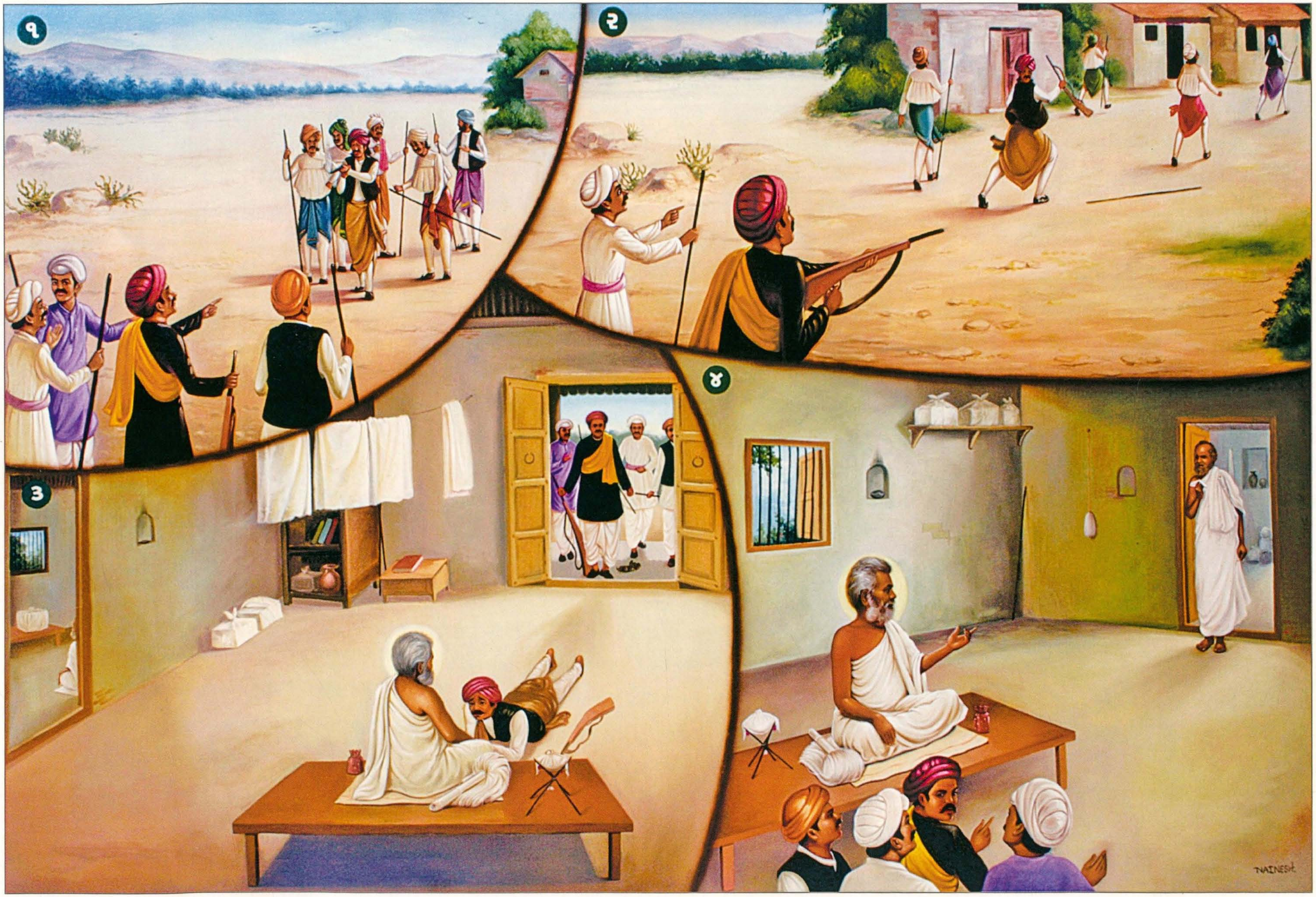
૧
૨
૩
૪
NAINESH

કદમ્બગિરિના પ્રસંગો-૧

કદમ્બગિરિનો પુનરુદ્ધાર એ એમનું જીવનસ્વપ્ન પણ હતું અને જીવનનું સુકૃત પણ.

તીર્થોદ્ધાર કોને કહેવાય તે સમજવું હોય તો, મહારાજજીએ કરેલા શેરીસા તથા કદમ્બગિરિના ઉદ્ધારની કથા સમજવી પડે. જીર્ણોદ્ધાર ઘણા થઈ શકે, તીર્થનો પુનરુદ્ધાર તો કોઈક સમર્થ પુણ્યવંત, પ્રતિભાવંત, શાસનસમર્પિત મહાપુરુષ જ કરી શકે.

કદમ્બગિરિના ઉદ્ધારકાર્યમાં ઘણાં વિઘ્નો આવ્યાં, તો તેનું નિવારણ પણ ચમત્કારિક રીતે થતું રહ્યું. એમ થવામાં મહારાજજીના પુણ્યનો, આત્મબળનો, નૈષ્ઠિક ચારિત્રબળનો પ્રભાવ હમેશાં સક્રિય ભાગ ભજવતો. આ વિધાનને યથાર્થ ઠરાવે તેવા અનેક પ્રસંગો છે. એમાંનો એક પ્રસંગ અહીં આલેખીએ :

કદમ્બગિરિ તીર્થ પર્વતીય તીર્થ છે. તેની તળેટીએ વસેલો નાનકડો નેસડો 'બોદાના નેસ' એ નામે ઓળખાય છે. નેસડો એટલે નાનું એવું ગામ,વસાહત. એમાં કામળિયા નુખના ગરાસિયા દરબારોનો વસવાટ. મહારાજજીના પુરુષાર્થ તથા ઉપદેશથી તેઓએ હિંસા અને વ્યસનો તજેલાં, અને તીર્થના ઉદ્ધાર માટે વિવિધ જગ્યાઓ વેચાણ આપેલી. તે જગ્યાઓ પર દેરાસરો, ઉપાશ્રયો, ધર્મશાળાઓ વગેરેનાં નિર્માણ થયાં અને થતાં હતાં.

આવી જ એક જગ્યા નેસડામાં ખરીદવામાં આવેલી, અને ત્યાં ભોજનશાળાનું નિર્માણ કરવાનું હતું. બન્યું એવું કે જે મુહૂર્તે ખનનવિધિ રાખેલો, તેના આગળના દિવસોમાં જ ગરાસિયાનું મન બદલાયું, અને 'આ જમીન પર મારો હક છે, હું કાંઈ કરવા નહિ દઉં' એવો પડકાર તેણે કર્યો. તીર્થની પેઢીના મુનીમ તરીકે જેસરના ભગવાનભાઈ મેઘજી હતા. પડછંદ કાયા, થોભિયાવાળી મૂછો, ભલભલા ડરી જાય તેવો હાકોટો. તે વખતે પેઢી પાસે બંદૂકનો પરવાનો પણ ખરો. તેમણે ગરાસિયાને કહી દીધું કે મુહૂર્ત લીધું છે તે કાલે જ થશે અને ત્યાં જ થશે. હિંમત હોય તો રોકજે.

વાત આગળ વધી, અને ધીંગાણું થાય તેવી શક્યતા સર્જાઈ. બન્ને પક્ષે તડજોડ કરીને નક્કી કર્યું કે ગરાસિયો અને ભગવાનભાઈ - બે જ જણા બંદૂક વડે લડી લે. જે જીતે તેની જમીન. બીજા દિવસની સવારનો સમય ઠર્યો. સમય થતાં જ બન્ને જૂથ જમીન પર આવી પહોંચ્યા. ભગવાનભાઈએ પડકાર કર્યો. અમે છીએ વાણિયા. બંદૂક ચલાવવાનું કામ તમારું. માટે પહેલો પ્રહાર તમે કરો. પછી હું કરીશ. થોડીક રકઝક પછી એ વાત સ્વીકારાઈ, અને ગરાસિયાએ નિશાન તાકીને ઘોડો દબાવ્યો. બધાને થયું કે ભગવાનભાઈ આ ઊડ્યા !

પણ આ શું ? દરબારે ઘોડો દબાવ્યો તો બંદૂકમાંથી ભડાકો થવાને બદલે 'ફૂસ' એવો અવાજ નીકળ્યો. અને ગોળી નીકળવાને બદલે તણખો થઈને બૂઝાઈ ગયો. અંદરનો દારૂ જાણે કે હવાઈ ગયેલો !

દરબાર નિષ્ફળ ગયા, એટલે હવે વારો આવ્યો ભગવાનભાઈનો. એમણે તો વટ કે સાથ બંદૂક ઉપાડી, અને દરબાર સામી તાકી. એ સાથે જ દરબાર અને તેના ભેરુબંધો પુંઠ વાળીને ભાગ્યા ! એ દોડ્યા સીધા ઉપાશ્રય તરફ. મહારાજજી ત્યાં જ બિરાજમાન હતા તે વખતે.

ભગવાનભાઈએ આ જોયું ને એમને ફડક પેઢી કે આ લોકો મહારાજજીને મારવા જાય છે કે શું ? એટલે એ પણ તાકેલી બંદૂક સાથે જ પેલાની પાછળ દોડ્યા. ઉપાશ્રયે જઈને નજર નાખી તો જોયું કે ગરાસિયો બંદૂક ફેંકીને મહારાજજીના પગે પડેલો અને 'મને બચાવો, ભગવાન મને મારી નાખશે' એવી આજીજી કરતો હતો.

તે વખતે બાજુના ઓરડામાંથી ઉદયસૂરિજી મહારાજ બહાર આવ્યા. તેઓ આ જોઈને મલકાયા. ગરાસિયાના ગયા પછી તેમણે ભગવાનભાઈને પૂછ્યું, ''કેમ, ફૂસ ફૂસ થઈ ગયું ને ?'' તે સાંભળતાં જ શાસનસમ્રાટે અર્થસૂચક નજરે તેમની સામે જોયું અને સમજી ગયા.

મહારાજજીએ ભગવાનભાઈની બહાદૂરી તથા હિંમતને બિરદાવી, અને પછી તો એ ગરાસિયાના જ આગ્રહથી તેજ જગ્યા પર મકાન બની ગયું.

ઓરડામાં બેઠા બેઠા થતી આરાધનાના પ્રતાપે ઊનાળાના ધોમ ધખતા તડકામાં પણ બંદૂકમાંનો દારૂ હવાઈ જાય, એ ઘટનાને શું નામ આપીશું ?

૧
૨
૩
NAINESH

યુગપ્રભાવક

કદમ્બગિરિનો જ એક પ્રસંગ છે.

ઠળિયાવાળા ખીમચંદ હઠીચંદે કહેલો આ પ્રસંગ છે. તેમના પિતા હઠીચંદ આ બનાવ બન્યો ત્યારે હાજર હતા, તેમણે નજરે અનુભવેલો આ પ્રસંગ છે.

વાત એવી છે કે પહાડ ઉપર બંધાતાં દેરાસરોમાં એક લાકડાવાળું દેરાસર હતું. તેમાં નેમિનાથ પ્રભુ તથા ૨૦ વિહરમાન પ્રભુ પધરાવવાના હતા. તેનું નિર્માણ ચાલી રહ્યું હતું, તે દરમ્યાન એક દિવસ તેમાંથી રહસ્યમય રીતે ધુમાડો નીકળવા માંડ્યો. અંદરથી સળગવાનું ચાલું થયું.

મહારાજજી ત્યાં - કદંબગિરિમાં જ હતા. તેમને ખ્યાલ આવતાં જ તેમણે પોતાના પ્રશિષ્ય નન્દનસૂરિ મહારાજને એક ઉત્તર સાધક સાથે ઉપર મોકલ્યા. ત્યાં જઈ, પૂર્વ વિધિ કરીને તેમણે મંત્રોચ્ચાર શરૂ કર્યા, એ સાથે જ વિધિકારક શ્રાવકે, સાથે લાવેલા સો શ્રીફળ, એક પછી એક, આકાશમાં ઉછાળવાના ચાલુ કર્યાં. ૯૯ શ્રીફળ આકાશમાં જ અદશ્ય થઈ ગયાં, અને છેલ્લા શ્રીફળનો અર્ધો હિસ્સો પાછો જમીન પર આવ્યો. એ સાથે જ આગ અને ધૂમાડો અલોપ !

આ હતી મહારાજશ્રીની સત્ત્વશીલ સાધના !

*

ફલોધીના શ્રાવક હતા સંપતલાલ પદમચંદ કોચર. સંઘના દરેક વરિષ્ઠ આચાર્યો પાસે જાય, બધાનું બહુમાન કરે. બધાનો તેમના પ્રત્યે સદ્ભાવ.

એકવાર દીવાળી પર્વના દિવસોમાં, પેથાપુર બિરાજતા, યોગનિષ્ઠ આ. શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિ મહારાજ પાસે તેઓ ગયા. દીવાળી ત્યાં કરવાની હતી. મહારાજશ્રીનો સત્સંગ અને આરાધના કરવાનો ભાવ હતો.

સત્સંગ દરમ્યાન તેમણે મહારાજશ્રીને પૂછ્યું : સાહેબ ! આપણે ત્યાં ધુરંધર આચાર્ય ઘણાબધા છે. પરંતુ તેમાં યુગપ્રધાન કોણ ? એ મારે જાણવું છે. આપ યોગનિષ્ઠ છો, તો મારું સમાધાન કરી આપો.

મહારાજશ્રીએ કહ્યું : 'જાણવું જ છે ? તો હું કહું એમ કરશો ?' તેમણે હા પાડી. તો મહારાજશ્રીએ તેમને અઠ્ઠમ કરાવીને એક મંત્ર આપ્યો, અને તેનો જાપવિધિ સમજાવ્યો. સંપતલાલજી ૩ દિવસ જાપમય બની ગયા.

દીવાળીની મોડી રાત્રે, બેસતા વર્ષની વહેલી સવારે, તેઓ સહજ તંદ્રામગ્ન હતા, અને તેમની આંખ સમક્ષ તેજોવર્તુળ રચાયું, અને તેમાં તેમને નેમિસૂરિ મહારાજનાં દર્શન થયાં. થોડીક ક્ષણોમાં તે વર્તુળ અદશ્ય થયું.

તેઓ ઊઠ્યા, પરવારીને મહારાજશ્રી પાસે પહોંચ્યા, તો તેઓએ પૂછ્યું : **"જોયું ? સમાધાન થયું ? જુઓ, અમારા આપસમાં મતમતાંતર ગમે તે હોય, પણ આ સમયના યુગપુરુષ તો તમે જોયા તે જ છે."**

સંપતલાલજીએ તે પ્રસંગ અત્યંત કૃતાર્થતા તથા અહોભાવ સાથે વર્ણવી બતાવ્યો, ત્યારે અમે બધા પણ શ્રદ્ધાવનત બની રહ્યા હતા.

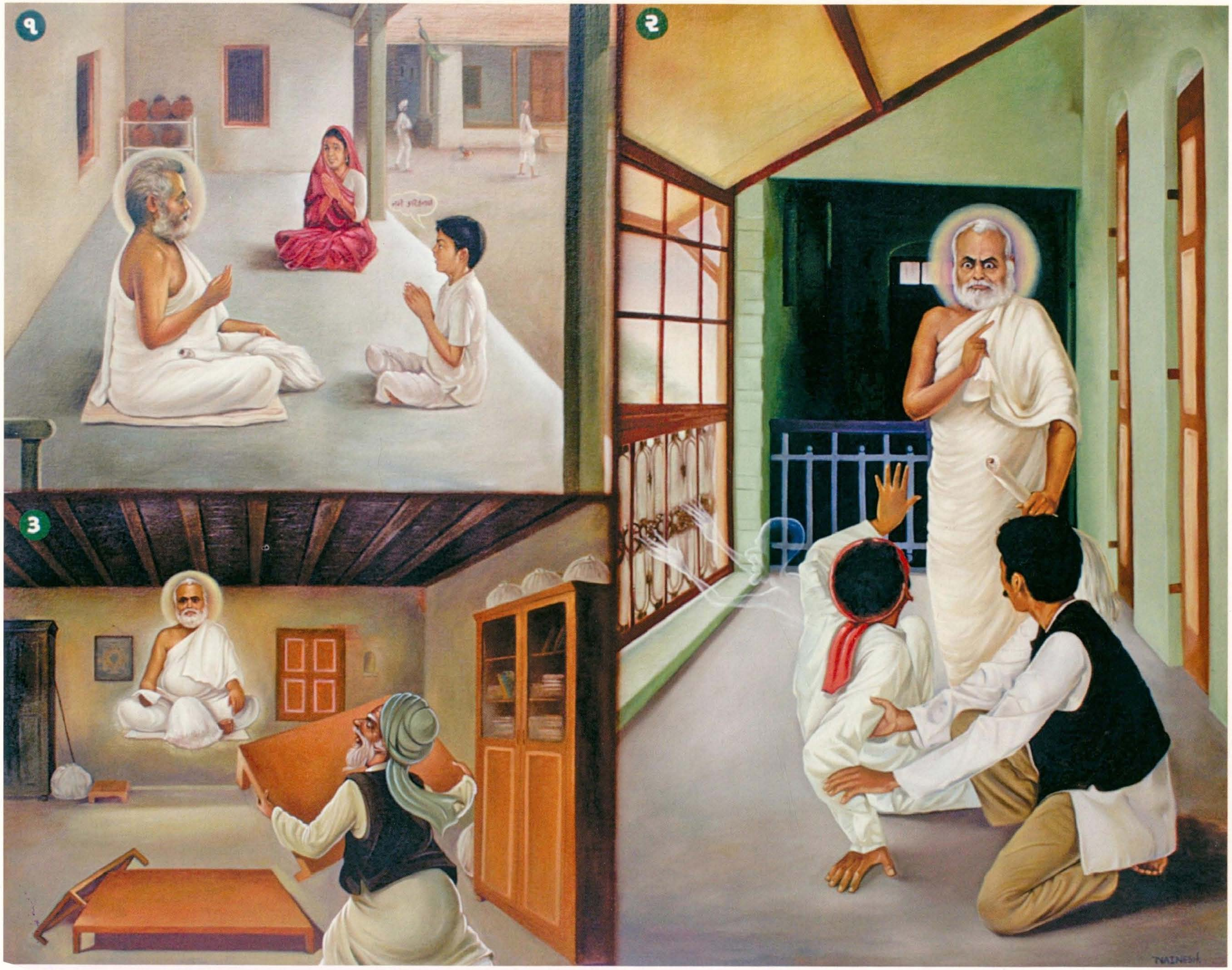
૧
૨
૩
NAINESH

બ્રહ્મતેજના પુંજ

મહારાજજીની એક અમોઘ શક્તિ હતી : નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની.

વીસમા સૈકામાં થયેલા તેમના મહાન વડીલો પછી, આ શક્તિ માત્ર તેમનામાં જ હતી, એમ કહીએ, તો તે અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય.

તેઓ જિનપ્રતિમાની અંજનવિધિ કરતા, ત્યારે પ્રતિમાની સન્મુખ સ્થાપેલો આદમકદનો આરીસો ટુકડે ટુકડા થઈ જતો, તેવી તેમની સમર્થ પ્રાણશક્તિ હતી, જે બીજે ક્યાંય કોઈનામાં જોવા મળી નથી.

વિ.સં. ૧૯૫૫-૫૬ની વાત છે. તેઓશ્રી વિહાર કરતાં કાસોર ગામે આવ્યા. ત્યાં એક બાળકને વારંવાર લોહીની ઊલટી થતી. થુંકમાં પણ લોહી પડતું. કોઈ નિદાન ન થતું, ઉપચાર પણ ન લાગતા.

તેની માતા મહારાજજી પાસે લઈને આવી; આશીર્વાદ મળે ને મટી જાય એ આશાએ. મહારાજજી પાસે તે થોડાક કલાક બેઠો, તો લોહી ન પડ્યું. ત્યાંથી ઘેર ગયો કે પડવા માંડ્યું ! પાછો મહારાજજી પાસે લાવ્યા અને વાત કરી, અને આપ આને સારો કરી આપો એમ વિનવણી કરી. મહારાજજીએ કીધું : 'જા, નવકાર ગણજે, સારું થઈ જશે.' પેલો નવકાર ગણતો ઘેર ગયો. પછી તો આજની ઘડી અને કાલનો દિ' ! લોહી પડવાનું કાયમ માટે બંધ થઈ ગયું.

આવો જ એક અન્ય બનાવ પણ અહીં જ નોંધવાજોગ છે.

એક સદ્‌ગૃહસ્થે કહેલો સ્વાનુભવ છે. તેમનો પુત્ર ગૂંગો હતો, બોલી ન શકે. તેને લઈને તેઓ મહારાજજી પાસે આવ્યા, વાત કરી અને આશીર્વાદ માગ્યા. મહારાજજીએ તો બાળકને સામે બેસાડીને કહ્યું : બોલ, નમો અરિહંતાણં. તરત તે બાળકે તે પદ ઉચ્ચાર્યું. એમ આખો નવકાર બોલાવ્યો, અને તે પળથી તે બાળકની વાચા ખુલી ગઈ. એ ગૃહસ્થ તે જોરાવરનગરવાળા પી.એલ. બાવીશી.

*

વિ.સં. ૧૯૬૬ના વર્ષે મહારાજજી બોટાદ ચાતુર્માસ રહેલા ત્યારનો પ્રસંગ છે.

ત્યારે રાજપૂતના ચોરા તરીકે ઓળખાતા વિસ્તારમાં બોટાદ સંઘની જૂની ધર્મશાળા હતી, ત્યાં સ્થિરતા હતી. ત્યાં નજીકમાં રહેતા એક સુથાર તળશી મિસ્ત્રી મહારાજજીના રાગી બનેલા. તેમણે પોતાની નજરે જોયેલો, ૧૯૬૬ના વર્ષનો એક પ્રસંગ, પોતાની પાછલી ઉંમરે, બોટાદના શ્રાવક માસ્તર મોહનલાલ હઠીચંદને આ પ્રમાણે કહેલો :

''માસ્તર, તમે નેમિસૂરિ મહારાજને ઓળખો છો ? એ બહુ ચમત્કારી પુરુષ હતા. એ અહીં આ ધરમશાળામાં રહેલા, ત્યારે એકવાર જાદુગર મહમ્મદ સેલ (નીંગાળાવાળા) આવી ચડેલ. એ મેલી વિદ્યા જાણતા અને પાછલી ઉંમરે બોટાદમાં રહેલા. તેમને જોતાં જ મહારાજે કહ્યું કે ''કોઈ દહાડો કોઈ સાધુ-સંતને સતાવશો નહિ.'' એ વખતે સેલે કહ્યું કે ''મહારાજ, કાંઈક દેખાડો !'' એટલે મહારાજે ત્રણ પાટલા મંગાવ્યા, અને ઉપરાઉપરી ગોઠવીને તે ઉપર પોતે બેઠા. તે વખતે હું, મહારાજ અને મહમ્મદ સેલ ઉપરાંત કોઈ ત્યાં હાજર નહિ. સાધુઓ આઘાપાછા હતા.

પાટલા પર બેઠા પછી મહારાજશ્રીએ મને નીચેથી બધા પાટલા ખેંચી લેવાનું કહ્યું. મેં તે ખેંચી લીધા. મહારાજશ્રી પાટલા વગર અદ્ધર જ રહ્યા અને વાતો કરી. સેલ આ જોઈને આભા બની ગયા અને મહારાજને ઝૂકી પડ્યા. આવા ચમત્કારી હતા નેમિસૂરિ મહારાજ.''

તળશી મિસ્ત્રીના શબ્દોમાં એક પણ અક્ષર ઉમેર્યા વિનાની આ વાત, મહારાજજીની દૈવી ક્ષમતાની સાહેદી પૂરનારી છે.

*

મહારાજજી તે દિવસોમાં અમદાવાદ-પાંજરાપોળ ઉપાશ્રયે બિરાજતા હતા. તેમની સાથે એક સેવક કાયમ રહેતો. તે એક દિવસ કોઈ કાર્યવશ હઠીભાઈની વાડી તરફ ગયેલો, ત્યાંથી પાછા વળતાં અંધારામાં તે એક જગ્યાએ લઘુશંકા કરવા બેઠો. તેને ખ્યાલ ન રહ્યો કે અહીં કબર છે. તે પાછો ઉપાશ્રયે પહોંચ્યો અને મહારાજજી પાસે જવાને બદલે ઉપાશ્રયના ઉપરના માળે જઈને એક છેડેથી બીજા છેડે ગડથોલાં ખાતો આળોટવા માંડ્યો.

થોડીવાર પછી, નીચે તેની શોધ થઈ. કોઈકે કહ્યું કે એ તો ઉપર ગયો છે. સાધુ તેને બોલાવવા ગયા. તો તેની બીહામણી હાલત અને ગડથોલાં જોઈને તે ડરી ગયા અને દોડીને મહારાજજીને વાત કરી.

મહારાજજી તરત ઊભા થયા, ઉપર ચડ્યા, અને દાદરાના છેલ્લે પગથિયેથી જ પેલાના દેદાર જોઈને વરતી ગયા કે આને કાંઈ વળગાડ થયો છે. તેમણે ત્રાડ પાડી : ''કોન હૈ ?'' એ સાથે જ પેલો હતો ત્યાં સ્થિર થઈ ગયો ને ચીસો પાડવા લાગ્યો કે ''આપ ત્યાં જ રહો, આગળ ન આવો, આપનું તેજ ખમાતું નથી, હું બળું છું.'' મહારાજજીએ તરત કહ્યું કે ''તું જાય છે કે નહિ ? અહીંથી જા, નહિ તો ત્યાં આવું છું.'' આ સાંભળતાં જ એની અંદરનું તત્ત્વ ભાગી છૂટ્યું, અને પેલો માણસ સ્વસ્થ થઈ ગયો.

આનો અર્થ શું કરીશું ?

એક જ : બ્રહ્મતેજ !

સચ્ચારિત્રનો પ્રભાવ

શેઠ મનસુખભાઈ ભગુભાઈની જેમજ તેમના પુત્ર શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ પણ મહારાજજીના પરમ ઉપાસક હતા. તેઓ માકુભાઈ શેઠના નામે ઓળખાતા. તેમણે કરેલ ઉજમણું, નવપદની ઓળી, ઘરદેરાસરની પ્રતિષ્ઠા, તથા શત્રુંજય-ગિરનારનો છ'રી પાળતો સંઘ એ બધાં સુકૃતો અવિસ્મરણીય અદ્વિતીય તથા ઐતિહાસિક હતાં.

તેમના સંઘમાં બનેલા એક વિલક્ષણ બનાવની નોંધ પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધીએ આ શબ્દોમાં લીધી છે :

''એક વખત શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈએ તેમના નીકળેલા સંઘનું ટૂંક વર્ણન છપાવવાની મારી આગળ ઇચ્છા દર્શાવી. મને તેમના બંગલે બોલાવ્યો. લોબીમાં બેઠા પછી કેવા સંજોગોમાં સંઘ કાઢ્યો, કઈ રીતે વ્યવસ્થા કરી, તે જણાવતાં તેમણે ધોળકા સંઘ આવ્યો તેના વર્ણન બાદ તેમના પુત્ર રાજેન્દ્રકુમાર બહુ બિમાર પડ્યા, તેનું વર્ણન કરતાં કહ્યું : ''રાજેન્દ્ર બચશે કે નહિ બચે તેની ચિંતા હતી. તે જ વખતે કાળો પડછાયો ભયંકર દેખાયો. હું ડઘાઈ ગયો. છોકરો બ્હી ગયો. લાગ્યું કે જરૂર આ છોકરો હવે નહિ બચે. પણ તે જ સમયે અચાનક પૂજ્ય મહારાજજીની આકૃતિ દેખાઈ અને એમનો અવાજ સંભળાયો. તે સાથે કાળો પડછાયો નાઠો, અને રાજેન્દ્ર બચી ગયો''.

*

સં. ૧૯૭૪ના વર્ષની વાત. મારવાડમાં પાલડી ગામથી જેસલમેરનો યાત્રા સંઘ પૂજ્ય મહારાજજીની નિશ્રામાં નીકળ્યો - હતો, ત્યારનો આ પ્રસંગ છે.

માર્ગમાં વાસણા નામે ગામે સંઘે પડાવ કરેલો. રણપ્રદેશનું ગામ હોવાને કારણે ત્યાં પાણીની ભયંકર તંગી અને અછત. સંઘ આવ્યો તેથી ગામ ભારે નારાજ થયેલું. ગામલોકોએ કહ્યું કે તમે લોકો અમારું મહિનાઓનું પાણી એક દિવસમાં જ ખલાસ કરી નાખવાના ! અમારી સ્થિતિ કેવી થશે તેનો વિચાર કર્યો ?

મહારાજજી પાસે વાત ગઈ. તેમણે બધાને આશ્વાસન આપ્યું. તે પછી થોડીક જ મિનિટોમાં, ભર ઊનાળાના એ દિવસોમાં પણ, ઓચિંતો ગાજવીજ સાથે વરસાદ તૂટી પડ્યો ! જોતજોતામાં ચોતરફ પાણી જ પાણી ભરાઈ ગયાં, અને સંઘના લોકોને પડાવ છોડી લોકોના ઘરમાં લપાઈ જવું પડ્યું. ત્રણેક કલાક ચાલેલા એ વરસાદને કારણે ગામની પાણીની સમસ્યા સાવ દૂર થઈ ગઈ. ગ્રામજનો આનંદમાં હિલોળા લેવા માંડ્યા.

તીર્થયાત્રાદિ પત્યા પછી સંઘ તે જ રસ્તે પાછો ફર્યો. ફરી વાસણા ગામ આવ્યું. લોકોએ જોરદાર સ્વાગત કર્યું. તે દિવસે પણ પુનઃ ધોધમાર વરસાદ વરસ્યો અને ગામ સુખી થયું.

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મતેજ અને સચ્ચારિત્રનો પ્રભાવ આવો હોય - તેની વધુ એક પ્રતીતિ સહુને સાંપડી.

નેમિ નેમ સમ્રાટ્...

જન્મે સામાન્ય જન દીસતી વ્યક્તિ પણ કેવી મહાન વિભૂતિ બની શકે છે તેનો શ્રેષ્ઠ દાખલો બની રહ્યા હતા 'શાસનસમ્રાટ'. તેમના જીવનનું પ્રત્યેક પાસું અસાધારણ ગણવું પડે તેવું હતું.

દીવાળી-મા ની કૂખે જન્મ, દીવાળીના દિને કાળધર્મ.

લક્ષ્મીચંદના આંગણે જન્મ, લક્ષ્મીપૂજનની વેળાએ વિદાય.

મહુવામાં જન્મ, મહુવામાં જ દેહ વિલય.

જ્યાં જન્મ થયો ત્યાંથી થોડાંક જ ડગલાંના અંતરે દેહ છોડ્યો.

જે ઘરમાં જન્મ્યા, તે ઘર પર દેરાસર બન્યું - દ્વિભૂમિક. જે ઓરડામાં જન્મીને નેમચંદ બન્યા, તે ઓરડો ગર્ભગૃહ બન્યો, ત્યાં નેમિનાથજીની પ્રતિષ્ઠા થઈ.

જે સ્થાને અંતિમ શ્વાસ લીધો, ત્યાં - તે ઓરડામાં તેમની હૂ-બ-હૂ ચરણપાદુકા ની દેરી બની. આ પગલાં-દેરી જીવંત છે. વર્ષો સુધી, હજી પણ અવસરે અવસરે, એ પગલામાં અમીઝરણાં થયાં જ કરે છે. ૨૪ કલાક તેનાં આંગળાં ભીનાં અને પુષ્પો વણ કરમાયેલાં રહે છે.

અંતિમ દિવસોમાં ડોક્ટરે ઈન્જેક્શન મૂકવાની વાત કરી, તો શિષ્યોએ જ કહ્યું કે મહારાજજીએ આખા જીવનમાં એલોપથી ઔષધનો ઉપયોગ નથી કર્યો; આજે લેવાથી વધુ જીવવાના હોય તો આપો. ડોક્ટરે તે આપવાનું માંડી વાળ્યું. મોસંબીનો રસ વાપરવાની વાત મૂકી. મહારાજજીએ સ્વયં ક્ષીણ સ્વરે જણાવ્યું કે આખા જીવનમાં ક્યારે પણ ફળનો આહાર મેં કર્યો નથી; હવે છેલ્લા દિવસોમાં શું કામ આગ્રહ કરો છો ? - ને ડોક્ટરે તે વાત પણ પડતી મૂકી. અમાસના દિવસે સવારે જ શિષ્યોને કહી દીધું કે આજે મને આહાર કે પાણી લેવાનાં નથી; આપશો નહિ. સાંજે પાંચ વાગે પ્રતિક્રમણ કરાવવા આદેશ કર્યો. તે પૂરું થતાં જ પાંચ મહાવ્રતનો પાઠ સાંભળ્યો, અને બરાબર સાત વાગે સફળ ચતુર્વિધ સંઘની ઉપસ્થિતિમાં, નવકારનું શ્રવણ-સ્મરણ કરતાં તેમણે દેહ છોડ્યો. એ સ્થાન હવે 'ગુરુમંદિરના ઉપાશ્રય'ના નામે ઓળખાય છે. હજારો ગુરુભક્તોની શ્રદ્ધાનું તે સ્થાન છે.

કાર્તક શુદ એકમે-નૂતન વર્ષના મંગલદિને તેઓની અંતિમ યાત્રા નીકળી. શહેર બહાર જ્યાં યશોવૃદ્ધિ બાળાશ્રમ છે ત્યાં રાજમાર્ગ પરની ભૂમિમાં અંતિમ સંસ્કાર થયો. તેમના સ્વર્ગગમનના સમાચાર સાંભળીને, ઠેર ઠેરથી લોકો, જે સાધન મળે તેમાં આવતા હતા. તે આવનારાઓનું છેલ્લું જૂથ ત્યાં પહોંચ્યું ત્યાં સુધી, તેમની કાયા બળી જવા છતાં મુખનો-મસ્તકનો ભાગ અખંડ યથાવત્ રહેલો. જેવું છેલ્લું જૂથ પહોંચ્યું, મુખનાં દર્શન કર્યાં, તે સાથે જ, પાંચ જ મિનિટમાં તે શેષ બચેલું શરીર પણ ભસ્મસાત્ થઈ ગયું.

તે અંતિમ સંસ્કારની ભૂમિ ઉપર શ્રીસંઘે જિનાલય નિરમ્યું અને તેમાં શ્રીશાંતિનાથજીની પ્રતિમા તથા તેમની નીચે સૂરિસમ્રાટની પાદુકાની પ્રતિષ્ઠા થઈ.

અને આ રીતે સામાન્ય જનલેખે જન્મેલા નેમચંદનું વિભૂતિમત્ સત્ત્વ જગતને અનુભવાયું.

Vijay Nemmisury

શાસનસમ્રાટભવન ગ્રંથમાળાનાં પ્રકાશનો

ગુરુગુણગાનમય પ્રવચનમાળા

(૬ પુસ્તિકાઓનો સંપુટ)

વિષય અને વક્તા

૧. શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજીની સાહિત્ય-પ્રસાદી
—મુનિ શ્રીધર્મકીર્તિવિજયજી ગણિ

૨. શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યની સાહિત્ય-પ્રસાદી
—મુનિ શ્રીકલ્યાણકીર્તિવિજયજી

૩. સોમસુંદરયુગની સાહિત્ય-પ્રસાદી
—મુનિ શ્રીત્રૈલોક્યમંડનવિજયજી

૪. હીરયુગની સાહિત્ય-પ્રસાદી
—મુનિ શ્રીરત્નકીર્તિવિજયજી ગણિ

૫. ઉપાધ્યાયજીની સાહિત્ય-પ્રસાદી
—મુનિ ત્રૈલોક્યમંડનવિજયજી

૬. શાસનસમ્રાટ અને તેમના શિષ્યોની સાહિત્ય-પ્રસાદી
—આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

પ્રકાશક :
શ્રી ભદ્રંકરોદય શિક્ષણ ટ્રસ્ટ
જૈન સોસાયટી, ગોધરા (પંચમહાલ)-૩૮૯૦૦૧